

# Anmeldelser

**Claus Bjørn (udg.): Reise Bemerkungen ... des Grafen v.Reventlow auf einer Reise durch die Herzogthümer im Jahre 1796.**

Landbohistorisk Selskab 1994, 235 s., ill. indb.

Når historikeren, det være sig på lokalt plan eller mere generelt, vil studere samfundsforholdene i ældre tid, står et vældigt kildemateriale til rådighed. De offentlige arkiver bugner af akter – så mange, at det er svært at finde rundt og vælge ud. Derfor er sammenfattende tilstandsbeskrivelser altid populære og hyppigt benyttede, hvor de forekommer. Til alt held efterlod den danske statsadministration i 1700- og 1800-årene flere af den slags kilder. Myndighederne indsamlede med mellemrum lands- eller landsdelsdækkende oplysninger om økonomi, landboforhold, fiskeri, industri osv. Gang på gang blev embedsmænd sendt på inspektionsrejser med det formål at affatte indberetninger til brug for centraladministrationen. Disse indberetninger ligger i dag i arkiverne og er som manna i ørkenen for historikerne.

Christian Ditlev Frederik Reventlows rejsejournal fra en rejse i Slesvig og Holsten i 1796 hører til disse meget centrale kilder, og forfatteren var en såre kyndig iagttager. Reventlow hørte til regeringens inderkreds. Siden 1784 var han chef for Rentekammeret, til hvis ressort hørte væsentlige dele af monarkiets økonomiske forvaltning, landbrug, bjergværksdrift, skovbrug og statens ejendomme. Han var en af hovedmændene bag de store landboreformer og selv storgodsejer. Gennem slægt og opdragelse havde han gode forbindelser i de mægtige adelsfamilier i Slesvig og Holsten.

Reventlow var en travl og myreflittig mand. Derfor tog det lang tid, før der blev tid til en længere inspektionsrejse i hertugdømmerne, som jo hørte til hans embedsomsråde. Men da der endelig blev plads på kalenderen, gik han grundigt til værks. Den 25. juni 1796 rejste han ledsaget af sin kone afsted fra København – og gennem de næste 3½ måned krydsede han så ud og ind gennem kongens »tyske provinser« syd for Kongeåen. Kun godsområderne undgik han, for dér var kongens myndighed begrænset. På kryds og tværs studerede han landbrugets og især skovenes tilstand, han så på digerne og besøgte de lokale embedsmænd (amtmænd, amtsforvaltere, forstfolk osv.). Næsten dagligt noterede han alt ned i sin rejsejournal. Det skete på tysk, som var det gængse sprog i administrationen af Slesvig og Holsten. Den lange beretning, i alt 360 sider, blev siden henlagt i Reventlows privatarkiv. Det er denne tekst, som nu er udgivet med indledning og registre af universitetslektor Claus Bjørn.

Rejsejournalen samler sig om de emner, som hørte til Rentekammerets ressort. I centrum står forstvæsenet. Bredt og detaljeret berettes om skovenes tilstand i begge hertugdømmer. Men også landbrugets forhold, sædskifte, anvendelse af mergel, den begyndende kartoffeldyrkning, bøndernes og gårdenes tilstand blev genstand for notater. Statens bygninger og fængslerne kaldte ligeledes på hans interesse, og fra Kongeåen og til Altona gjorde han sig tanker om de lokale emedsmænds evner og effektivitet. Alt dette skrev han ned i journalen, iblandet spredte bemærkninger og iagttagelser fra rejsen i øvrigt.

Teksten kaster et værdifuldt lys over Slesvig og Holsten kort før år 1800. Takket være gode sted- og personregistre har lokalhistorikeren let ved at finde rundt.

Alle med interesse for 1700-årenes historie må glæde sig over, at en vigtig kilde her er gjort alment tilgængelig. Fortjenesten er udgiverens, og i lige så høj grad afd. rigsarkivar Johan Hvidtfeldts. Han sørgede i sin tid for at rejsejournalen blev afskrevet på maskine. Det er denne afskrift, som ligger til grund for udgivelsen. Claus Bjørns smukke bog er derfor et forsinket monument over Hvidtfeldts livslange og frugtbare fascination af Slesvigs og Holstens historie. Godt at hans arbejde nu er blevet nyttiggjort for de mange interesserede.

*Lars N. Henningsen*

**Per Boje og Hans Chr. Johansen: En iværksætter. Historien om Mads Clausen og Danfoss.**

Odense Universitetsforlag 1994. 288 s., ill. Kr. 125.

Mads var heldig med sine forældre. Vedholdende og tålmodigt støttede de den stille dreng, der var længe om at finde sin livsbane. Da han havde fundet den, fortsatte deres opbakning og hjælp i al deres levetid.

Mads Clausen, den senere grundlægger af Danfoss, blev født i 1905. Som 2. søn af gårdejer Jørgen Clausen var det ikke ham, der skulle arve gården i Elsmark ved Nordborg. 12 år gammel flyttede Mads til sin moster og onkel i nærheden, formodentlig med den bagtanke, at han kunne overtage deres gård til sin tid. Men landbrug var ikke drengens interesse. Det var teknik derimod, og efter hvad bogen kalder nogle »tøvende ungdomsår«, kom Mads Clausen på Odense Teknikum, hvorfra han fik afgang som 22-årig. Efter forskellige kortvarige ansættelser, fik han i 1931 stilling hos Brødrene Gram i Vojens, og med besked fra forældrene: »Det skulle jo så være de sidste penge vi betaler, Mads, nu skulle du gerne kunne klare dig selv«.

Små to år blev det til i Vojens. Mads Clausen flyttede hjem til forældrene igen, fik sit drengværelse tilbage, og fortsatte udviklingen af den ekspansionsventil til køleanlæg, han allerede havde begyndt i Vojens. Når Mads skulle til

Vollerup for at forhandle, kørte hans forældre bilen, og siden, da Danfoss voksede til, blev forretningsforbindelser modtaget i familiens dagligstue, de første funktionærer hyppigt budt på middagsmad og aftenkaffe, og faderen hjalp med at stanse bælgringe på fabrikken og virkede næsten til sin død som chauffør. Familiens køkkenhave og senere en del af frugthaven røg som led i virksomhedens ekspansion.

Bitten Clausen, hustru til Mads Clausen (død 1966), har taget initiativ til bogen, der falder i to dele. Per Boje har skrevet første halvdel, der fortrinsvis omfatter tiden indtil 1960, mens Hans Chr. Johansen har udarbejdet resten, dvs. de sidste 5 år af Mads Clausens levetid og udviklingen op til i dag.

De mange myter, der cirkulerer om Mads Clausen, bringes også i denne bog, til bekræftelse eller afkræftelse. Kilden har dels været et utrykt manuskript af R. Friese, dels interview med Bitten Clausen og en del af de personer, der har kendt iværksætteren. De sidste 30 år af virksomhedens historie fremstår langt mere anonyme. Koncernen beskæftiger nu ca. 14.000 medarbejdere, heraf de 8.000 i Danmark, hvoraf de 7.000 arbejder på Nordals. I begyndelsen af 1960'erne ophørte udbygningen i Nordborg, og i tidens løb er der anlagt 8 filialer i Danmark. Allerede under 2. verdenskrig blev der oprettet udenlandske datterselskaber, og i 1980'erne har man indledt en ny strategi, der går ud på at overtage eksisterende udenlandske virksomheder, hvis produktion kan supplere Danfoss' egen.

Bliver man klogere af bogen, og bringer den nyt stof om Danfoss? Har læseren intet hørt om Danfoss, får man fortalt en række af de sære historier, der knytter sig til grundlæggerens liv og personlighed og et rigtig stykke succes-historie om, hvordan et stykke bondeland og udkantsområde bliver omformet af Danmarks største industrivirksomhed. Denne læser vil glæde sig over bogen. Produktionens art, finansieringen gennem tiden, fabrikker og filialers placering, arbejdsdelingen og overvejelserne omkring virksomhedslokalisering berøres også. Den opmærksomme avislæser får repeteret sin viden, men der tilføjes kun lidt nyt.

Bogen er meget refererende. Vurderinger er der få af. En lille ansats er der s. 110, hvor Mads Clausen sammenlignes med Thomas B. Thrige, som han gerne ville ligne. Visse steder nærmer bogen sig en festtale: »Men han havde ilden i sig til at ville være selvstændig, og som andre betydende personer viljen – og heldet – til at nå noget med sit liv« (s. 37). Og hans karakter beskrives indirekte gennem passager som: Det kom i nogle sager også dertil, at de udsendte medarbejdere indberettede, at en sådan kontaktmand forventede at få erkendtligheder fra Danfoss for sin hjælp eller endog blive sat på lønningslisten på en senere opbygget fabrik. Det blev imidlertid altid kategorisk afvist af Mads Clausen. Han ønskede ikke, at Danfoss skulle vinde indpas på de

fremmede markeder ved hjælp af bestikkelse. (s. 172) At ånden fra Mads Clausens tid stadig er i live lades læseren ikke i tvivl om: »Harald Agerley blev i 1989 udnævnt til formand for aktieselskabsbestyrelsen. Hans strategiske evner og etiske livsanskuelse påvirkede Danfoss' udvikling på mange måder. Mads Clausens ånd blev således oversat i synlige målsætninger og Danfoss' image som en miljøbevidst virksomhed blev styrket« (s. 258).

Når bogen trods sit omfang skuffer lidt, skyldes det holdningen til stoffet og dispositionen. De temaer, der berøres, står spredt flere steder. Det kan der være gode grunde til, men når bogen mangler register, skal læseren knokle for at skaffe sig overblik. Tilsvarende er flere grafer hakket i småstykker, fx intervaller på 5 år. En lang række taloplysninger kunne være bragt systematisk og samlet i tabelform, evt. til sidst, hvis man ikke ville skæmme teksten med den slags. En litteraturliste savnes også. Hertil kommer de forhold, der lades uomtalt. I de sidste 30 år er virksomheden i det daglige blevet ledet af mænd, der for en del er skolet under Mads Clausen. Men generationsproblemet består efter pressen at dømme i, hvordan familien igen får toppositionen tilbage. Sønnen Jørgen Clausen fik fx meget spalteplads i landets aviser i december 1993. »Arving vil være ny koncerndirektør«. Diskussionen drejede sig om, hvem der skulle afløse Henry Petersen foråret 1995. Det hele var måske en storm i en glas vand, men får i hvert fald ikke et ord med på vejen.

Lige som med Hanne Steen Hansens bog: *Danfoss – Arven fra Mads* (jvfr. SJyÅrb 1994, s. 336), må jeg konkludere, at der er udgivet endnu en fortælling i lyriske vendinger om industrieventyret på Nordals. Om Per Boje og Hans Chr. Johansens bog gælder dog, at der her er mere substans og viden om den 60-årige end i den foregående.

*Helle Askgaard*

**Christian Degn: Schleswig-Holstein – eine Landesgeschichte.**

Wachholtz Verlag, Neumünster 1994, 331 s., ill., indb., DM 98.

Sammenfatninger af Sønderjyllands/Slesvigs og Holstens historie er ikke få på boghylderne, og alligevel må læseheste uvilkårligt standse op ved et nyt bind i rækken. Det er fremlagt af den tidligere professor i Landesgeschichte ved Kiels universitet Christian Degn. Det er anderledes – spændende – imponerende – og det vækker til debat.

I en undertitel betegnes værket som et »historisk atlas«. Dermed knyttes forbindelsen til Chr. Degns store atlasbind om Slesvig-Holstens topografi og kulturhistorie, som udkom i årene efter 1963. Men dette seneste værk er ikke et atlas i normal forstand, selv om bogen rent fysisk nærmer sig atlasformat. Bogen består af 152 kapitler om hertugdømmerne historie fra oldtid til nutid.

Hvert kapitel fylder en dobbeltside, og temavalget er bredt. Politisk historie, økonomisk og social historie, kulturhistorie, idéhistorie, topografi m.v. behandles i en bred og afvekslende strøm. Takket være bogens store format rummer hvert kapitel en ganske omfattende tekst, og dertil kommer fremragende illustrationer, omend de fleste er kendt fra tidligere publikationer. Ekstra værdi får teksten gennem de velvalgte kildesteder, som er indføjjet hist og her. Chr. Degn er en erfaren pædagog.

Kapitlerne kan læses i tvangfri rækkefølge. Man kan vælge at læse om Slesvig/Hedeby, om kampen mellem Christian II og Frederik I, om godsdrift og livegenskab, om Kieler-omslaget, om Ejderkanalen, om de første folkehøjskoler, om folkeafstemningen 1920, om flygtningeproblemet efter 1945 eller om noget helt andet. Det gøres bedst ved skrivebordet – bogen måler 33×24 cm på glittet papir! Den erfarne historiker har givet stof til mange timers oplysning og underholdning for den »dannede almenhed«.

Størst værdi har bogen vistnok for den ældre historie. Her har forfatteren særlige forudsætninger fra sine omfattende studier, især vedr. tiden 1773-1830. Den indre historie kommer ikke til kort. Forfatteren har også sørget for, at læseren ikke skal falde i søvn. Det mangler ikke på provokerende formuleringer. Lad mig nøjes med et enkelt eksempel fra den nyeste tid. Kapitlet om det nationale opbrud i Sydslesvig efter 1945 bærer titlen »Die südschleswigsche Fieberkurve«. Her sammenholder Degn to figurer over stemmetal, nazistemmer 1932-33 og danske stemmer 1947-70. Søjlerne ligner hinanden! – et udtryk for sygdom og krise i samfundet. I teksten læser man bl.a.: »Et altfor flygtigt blik på diagrammet kunne forføre til den opfattelse, at »rekordvælgerne« fra 1932/33 og dem fra 1947 var identiske. Men det er på ingen måde tilfældet. På grund af det hemmelige valg er det uvist, hvor mange tidligere NS-og hvor mange ikke-NS-vælgere, som i 1947 afgav deres stemme på det danske parti. Uden svar forbliver også det spørgsmål – som måske vil virke absurd på mange – om tyske hjemstavnsfordrevne har stemt dansk«. Jeg vil nøjes med at kalde det modige formuleringer – men de antyder vel en tendens hos forfatteren, en vis nedladende og skeptisk holdning over for det danske op gennem historien.

Værket favner vidt. Undervejs kan der peges på mangler. Hertil kommer ikke så få trykfejl og et mangelfuldt sagregister. Men i vore dage er det sjældent, at én mand vover sig i kast med alle historiens emner. Vover man det alligevel, som sket her, stilles enorme krav. Det bør ikke glemmes. I alle tilfælde vil bogen være interessant for den vagtsomme læser – den informerer bredt og fascinerer, og vækker til eftertanke. Jeg har følt mig i godt selskab, trods en stedvis noget antikveret national tendens.

*Lars N. Henningsen*

**Uwe Danker m.fl. (udg.): Demokratische Geschichte VIII.**

Jahrbuch zur Arbeiterbewegung und Demokratie in Schleswig-Holstein bd. VIII. Veröffentlichungen des Beirats für Geschichte der Arbeiterbewegung und Demokratie in Schleswig-Holstein. Neuer Malik Verlag, Kiel 1993, 413 s., ill. DM 48.

Siden starten i 1986 er årbogen »Demokratische Geschichte« vokset til en statelig række af bind (jvfr. SJy Årb 1990 s. 194, 1991 s. 297, 1993 s. 204). Indholdet er historiske artikler samlet om temaer med relation til demokrati og arbejderbevægelse, altid i veldokumenteret og let læselig form og rigt illustreret. Disse ambitiøse målsætninger er fulgt også i bind VIII.

Her er artikler bl.a. om arbejderkvarterer, den industrielle udvikling, om gejstligheden i Det tredje Rige og om menneskeskæbner i den kaotiske efterkrigstid. To artikler har særlig interesse for læsere i Sønderjylland. Harm-Peer Zimmermann belyser, hvordan den tysk-demokratiske-augustenburgske opposition måtte kapitulere over for den preussiske forvaltning efter 1864. I enkelte tilfælde fandt de skuffede drømmere vej ind i socialdemokratiet. I dettes tidlige position i Slesvig-Holsten ser forfatteren impulser fra den slesvig-holstensk-augustenburgske fallit.

Særlig interessant i sønderjysk perspektiv er Matthias Scharlts afhandling om Kapp-kuppet i marts 1920. Kuppet fandt sted i Berlin netop dagen før afstemningen i 2. zone. Højrekræfter gjorde oprør mod den unge republik. Den lovlige, demokratiske regering måtte en tid flygte fra hovedstaden. Kuppet mislykkedes. Men inden da havde det vist sig, at den lovlige regering flere steder i Slesvig-Holsten kun havde lunken støtte hos en del embedsmænd og i borgerlige kredse. Det var ikke mindst tilfældet i det nordlige Sydslesvig.

Matthias Schartl kan således afsløre, hvordan landråden i Flensborg, Anton Wallroth, var med til at viderebringe kupmagernes budskaber og modarbejde arbejdernes protester, selv om de jo var en støtte til den lovlige regering. Bag efter klarede han kun frisag, fordi hans mangeårige erfaring i grænselandet var uundværlig for den tyske delegation under forhandlingerne i Paris forud for den endelige grænsedragning.

Helt overraskende er det at læse om den tidligere landråd i Haderslev friherre von Löw. I Haderslev var han blevet ganske velanskrevet i den dansksindede befolkning. Under kuppet lod han sig indsætte af kupmagerne som politipræsident i Kiel – men måtte flygte, da det gik galt – og fandt hjælp på den ulovlige flugt nordpå hos Wallroth. Der er mange afsløringer i denne velskrevne og spændende artikel.

En ekstra kvalitet i bindet ligger i illustrationerne. En righoldig række af

billeder fastholder sjældne scener fra arbejds- og dagligliv – suppleret af mere traditionelle portrætter og gode gengivelser af spændende aktstykker. Det er kort sagt en både se-værdig og læse-værdig bog.

*Lars N. Henningsen*

**Karl-Erik Frandsen: Okser på vandring.**

Produktion og eksport af stude fra Danmark i midten af 1600-tallet. Skippershoved, Ebeltoft, 156 s., ill., indb. Pris kr. 188.

Okseeksporten er »en af de bedste næringer, som indbyggerne her i riget har« – sådan hed det i Danmark i begyndelsen af 1600-årene. På en enkelt forårsmåned travede over 10.000 okser eller stude sydpå gennem Haderslevs gader. I årene lige før Christian IV's ulykkelige deltagelse i 30-års krigen passerede årligt mindst 50.000 dyr forbi toldstederne Gottorp og Rendsborg. De var på vej sydpå for at blive til stege i de store byer fra Lübeck og Hamborg til Amsterdam og videre sydpå. Det var en eksport, som gav gode indtægter til opdrætterne i Danmark. Indtægten fra okseproduktionen var med til at muliggøre bygningen af vore mange smukke herregårde og kongelige slotte. Emnet studeopdræt og eksport kan derfor nok fortjene interesse.

For de fleste vækker ordet studeeksport vel kun begrænsede associationer: om stude drivere ned ad Hærvejen. Derfor er denne bog særlig velkommen.

Forfatteren tager udgangspunkt i den europæiske sammenhæng. Danmark var kun ét af centerne for studeopdræt i Europa mellem 1500 og 1750. Også fra Polen, Ukraine, Ungarn og andre områder i periferien vandrede årligt hundredtusindvis af okser til de voksende byer i Norditalien, Rhinlandet, Nederlandene og Nordvesttyskland.

I 1500-1600-årenes Danmark indtog Fyn, Sjælland og Skåne en vigtig plads i studeproduktionen. Først derefter fik Jylland et slags monopol. Dyrene voksede op hos fæstebønderne og fik til slut en vinters opfedning, ofte i de store stalde på herregårde og kongelige ladegårde. Dernæst blev de overtaget af købmænd, som hvert år i marts sendte store flokke af godt opfedede okser afsted mod markederne i syd. Særlig mange fulgte ruten over Assens-Årøsund-Haderslev.

På grundlag af et meget fint kildemateriale fra toldstedet i Assens 1640-55 belyser bogen, hvordan dyrene blev opdrættet på Fyns, Sjællands og Skånes herregårde, hvilke danske og udenlandske købmænd som stod for salget, og vi følger dyrene fra toldsted til toldsted indtil kongeriget grænse i Rendsborg. I tilgift gives et mere kortfattet indblik i den jyske studeproduktion og eksporten via Ribe. Takket være moderne EDB-teknik giver bogen en klar og detaljeret analyse af produktionssteder, købmændsinteresser, handelsforløb, alt ledsa-

get af overskuelige figurer og kort. Blandt meget andet dokumenteres, hvordan udenlandske købmænd gradvis satte sig på store dele af denne handelsgren.

Bogen giver god besked om produktions- og handelsforholdene i det kongerigske bagland, som de endeløse rækker af stude havde lagt bag sig, når de i årene fra ca. 1640 til 1655 traskede gennem Sønderjylland sydpå.

Bogen er et godt supplement til Poul Enemarks og H. V. Gregersens ældre arbejder. Nu kan vi blot ønske, at også produktionen af stude inden for selve Sønderjylland og handelen med dem bliver undersøgt lige så godt. Syd for Kongeåen var vilkårene for denne vigtige næringsvej nemlig på mange måder helt andre end dem Karl-Erik Frandsen så fint opruller for Kongeriget i denne tiltalende bog. I Sønderjylland var bøndernes muligheder som studeopdrættere og -handlende langt større og grænserne mellem bonde og handelsmand mere fyldende. Efter denne bog længes man efter at få en lige så tidsvarende og spændende undersøgelse af forholdene i dette anderledes område: hertugdømmerne Slesvig og Holsten.

*Lars N. Henningsen*

**Jutta Glüsing (red): Fördenland im Wandel/Fjordland i forandring. Ændringer i den maritime kultur mellem Alssund og Egernførde Fjord.**

Udgivet af Verein zur Förderung des Flensburger Schiffahrtsmuseums. Flensborg 1994. 160 sider, rigt illustreret. Tysk-dansk dobbelttekst. Ingen noter eller bibliografi.

Denne bog offentliggør dele af fotodokumentationen af en større undersøgelse af ændringer i den maritime kultur mellem Alssund og Ekerneførde Bugt fra 2. verdenskrig til den tyske genforening, som blev gennemført 1990-1993. Som afslutning afholdtes en udstilling i Flensborg Skibsfartsmuseum sommeren 1994. Hvad vi har her, er således hverken det endelige undersøgelsesresultat eller et udstillingskatalog, men en præsentation af dele af fotodokumentationen knyttet sammen af kommenterende og forklarende tekst. Udgangspunktet er ofte biografisk, idet den personlige historie viser og demonstrerer den generelle udvikling. Indgangsvinklen er på sin vis dobbelttydig, idet menneskene på den ene side synes at handle ud fra egen vilje og beslutning, ikke blot som viljeløse brikker i en større socio-økonomisk udvikling, på den anden side kan ses som brikker i et spil, der uundgåeligt via deres myriader af tilsyneladende individuelle handlinger fører til den nuværende situation.

Udviklingen i områdets maritime økonomi er fra transport og fiskeri til turisme, indkøbsrejser, spritruer og lystfiskeri. Denne ændring af områdets oprindelige erhvervsstruktur er gået hånd i hånd med en popularisering og banalisering af de maritime symboler. Bogen understreger, at selv de oprindeli-



ge symboler ikke var faste og uforanderlige størrelser, men var i konstant forandring i de oprindelige symbolbærende og -skabende lag. Oprindeligt hollandsk fajance afløstes af engelsk, og senere udskiftede sømandsfamilier engelsk stue- og køkkenkeramik med varer fra Fjernøsten.

Symbolerne fik nyt liv i 1960'erne og 70'erne blandt fiskere og søfolk fra de tidligere tyske østprovinser. Dette opfatter bogen som en fastholden ved egne værdier ved flytningen og sammenstødet med de bofastes værdinormer. Her kunne man tilføje, at denne genopdagelse og -opdyrkning af oprindelige værdier og deres symboler vel er typisk for immigranter og ikke blot søfolk. Fra 1970'erne breder fremstillinger af maritime genstande som ankere, kobbernat-huse, messingkøjer sig indad i landet og blandt folk med løs eller ingen maritim tilknytning. I sammenligning med tidligere tiders »ægte« maritime kultur optræder denne nye bølge som udsmykning udadtil, ikke elementer i hjemmets opholdsarealer.

I bogen fortolkes denne udbredelse af maritime elementer og symboler som manifestation af en fællesskabsfølelse under store sociale og erhvervmæssige ændringer. Det er utvivlsomt rigtigt, men symboler er jo mange ting, og ligeså brugen af dem. Man kunne også fortolke denne overtagelse af de maritime symboler som en uskadelliggørelse af dem. Min væsentligste anke er imidlertid, at denne bog på den ene side ikke er tilstrækkeligt argumenteret og dokumenteret til at kunne kaldes en videnskabelig afhandling eller et indlæg i en debat. Den dominerende billedside er mere illustration af postuleret udvikling end dokumentation. På den anden side kan bogen ikke kaldes et stykke populærvidenskab. Nogle vil måske få appetit på mere, men uden en bibliografi er det ganske svært for amatørerne (og andre) at søge videre.

*Dan H. Andersen*

### **De Hansborgske Domme 1545-1578.**

Bd. I-III ved Emilie Andersen samt A. Andersen, Troels Fink og Peter Kr. Iversen, udgivet af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1994, 1400 s., ill., indb., kr. 375.

Udgivelsen af De Hansborgske Domme er resultatet af fem forskeres arbejde over en periode på mere end 60 år båret oppe af Kildeskriftselskabet, der i 1932 besluttede at støtte arkivar Emilie Andersens projekt for en udgivelse af kilderne til hertug Hans den Ældres administration af sit hertugdømme.

Hertug Hans fik ved delingen af hertugdømmerne i 1544 Haderslev amt, Tørring len, Tønder amt med de frisiske øer bortset fra Amrum, Vesterland-Før og nordspidsen af Sild, der hørte til Kongeriget. Han fik desuden Rendsborg og øen Femern samt Løgumkloster og Bordesholm Klostre, og dette

spredte område administrerede han med stor samvittighedsfuldhed – hvilket bl.a. fremgår af dommene – til sin død i oktober 1580.

Emilie Andersens projekt for udgivelse af kilderne til Hertug Hans' historie omfattede såvel de Hansborgske registranter, brevene og dommene. Hun færdiggjorde udgivelsen af registranterne i 1943 og et uddrag af brevene i 1949, mens udgivelsen af dommene først blev påbegyndt i 1960'erne. Som tilsynsførende på udgivelsen af dommene indsatte Kildeskriftselskabet landsarkivar Peter Kr. Iversen og professor Troels Fink, og det er disse to, der har sørget for at fuldføre hendes arbejde med udgivelsen i 25-året for hendes død. I oktober 1970 havde de tre aftalt et møde for at afklare nogle problemer i forbindelse med udgivelsen, men det måtte aflyses, da Emilie Andersen var blevet syg, og nogle få dage efter døde hun.

Det fremgår af Peter Kr. Iversens og Troels Finks beretning om Emilie Andersens videnskabelige løbebane, at hun havde en aftale med Historisk Samfund for Sønderjylland om at udgive en bog om Hertug Hans den Ældre omkring 1960. Der er intet bevaret i hendes arkiv om en sådan bog, men måske har hun opgivet og i stedet kastet sig over den fortsatte udgivelse af kilderne til hans historie. Det har krævet stor flid, udholdenhed at kæmpe sig gennem disse tyske retstekster, hvor nøjagtighed er afgørende for forståelsen, og man må beundre hendes omhu i forbindelse med det omfattende noteapparat, der forklarer de indviklede sagssammenhænge og viser hendes store kendskab til Hertug Hans' politik og retskyndighed. Bl.a. den lange redegørelse for Koldingforliget 1576.

Netop fordi det var så vanskeligt tilgængelige tekster valgte de tilsynsførende efter Emilie Andersens død at lade filologen Anders Andersen, der var fortrolig med udgivelse af sønderjydske tekster på latin, tysk og plattysk, jævnføre Emilie Andersens transskriptioner med originalen – og han kunne konstatere, at der kun var én læsefejl i de over 700 dommes tekst! Herudover var det hans bidrag at tilrette de danske sammendrag af dommene for at gøre dem mere læsevenlige og sprogligt præcise. Anders Andersen nåede heller ikke at se værket udgivet, da han døde i 1981. P.Kr. Iversen og Troels Fink måtte samle trådene, for at arbejdet kunne gøres helt færdigt bl.a. med tilføjelsen af en række domme, som Emile Andersen ikke havde medtaget i sin tekst. Register og transskription er her udarbejdet af Ove Clausen, knap 100 sider tekst.

Men hvad kan de 1400 siders udgivelse af Hertug Hans' domme bruges til?

Deres umiddelbare udsagn er naturligvis et udtryk for retspraksis i en del af Sønderjylland i midten af 1500-tallet. Troels Finks udførlige sagregister letter i høj grad indgangen hertil.

Stedregistret udarbejdet af Peter Kr. Iversen letter arbejdet for lokalhistorikeren, mens hans personregister gør livet nemmere for slægtshistorikerne, der

har svært ved at finde kilder på tryk til denne periodes historie. Nævnes skal også Troels Finks nyttige ordforklaringer.

Udgivelsen har endda en bredere anvendelsesmulighed – som øvebog for dem, der trænger til at lære det platyske sprog og de samtidige vendinger at kende, inden de giver sig i kast med de utrykte kilder. Her har man lange sammenhængende tekster på datidens tysk sammen med et af flere kontrolleret dansk sammendrag at øve sig på.

Man kunne have undt Emilie Andersen selv at have skrevet bogen om Hans den Ældre, hvis liv og arbejde hun har beskæftiget sig med som ingen anden, men hun har i stedet gjort det ulige nemmere for nutidens og fremtidens historikere at studere Sønderjyllands historie i hans tid.

*Birgitte Dedenroth-Schou*

### **Hans Schultz Hansen: Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993.**

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland og Fælleslandboforeningen for Nordslesvig. Aabenraa 1994. 446 s. Kr. 275 (for medlemmer kr. 185).

Som det vil ses af bogens titel, er det de sidste 150 år, som er kommet først under behandling i den store sønderjyske landbrugshistorie, som nu er under udgivelse. En væsentlig bevæggrund for udgivelsen skal søges i, at sønderjysk landbrug stort set ikke var nævnt i det firebindsværk om det danske landbrugs historie, som udkom op til Stavsbandsjubilæet i 1988. Og det er glædeligt, at Fælleslandboforeningen for Nordslesvig og Historisk Samfund for Sønderjylland i samarbejde har kunnet formå en så kyndig og nøgtern forsker i sønderjysk landbrugshistorie som Hans Schultz Hansen til at skrive om denne periode, hvor der er så mange nationale følelser involveret. Det gælder jo ikke mindst udviklingen i tiden mellem de to verdenskrige under og efter Genforeningen i 1920.

Hans Schultz Hansen har, som han selv indledningsvis skriver, sat sig det mål at beskrive det sønderjyske landbrugs »udvikling i hele det gamle hertugdømme Slesvig med hensyntagen til de vidt forskellige forhold fra egn til egn«.

Hele perioden fra 1830erne til 1960erne anskues som en lang overgangsperiode fra det før 1830 dominerende selvforsyningsbondebrug til det markedsorienterede, specialiserede og mekaniserede farmerlandbrug.

Udviklingen forløber dog ikke med samme intensitet i hele perioden, og skildringen opdeles i fire underafsnit med følgende overskrifter: Velstand og bondestand ca. 1830-1864; Det intensive landbrugs gennembrud ca. 1864-1914; krige og kriser 1914-ca. 1950; Det moderne landbrug – maskiner og mennesker ca. 1950-1993. De to sidste afsnit på tilsammen 159 sider omhandler dog kun det nordslesvigske landbrug, mens det sydslesvigske land-

brug behandles for sig i et særligt underafsnit på 20 sider for hele perioden 1920-1993.

Temamæssigt behandles i rækkefølge i de enkelte afsnit: agerbrug og husdyrhold, redskaber og maskiner, landbrugets organisationer, velstand og kriser, levevilkår for gårdmænd, husmænd og landarbejdere og til sidst landbokulturens udvikling.

Den gamle bondekultur døde efter Schultz Hansens tolkning ud i den første periode. I Nordslesvig erstattedes den af en moderne bondekultur, som frem til 1950'erne havde et fast greb om de nordslesvigske bønders hverdag. Den blev ledet af gårdmandsstanden, som på et nationalt og grundtvigiansk grundlag ledede det lokale foreningsarbejde, og som inspireret af de danske bønders deltagelse i det rigsdagspolitiske arbejde var indstillet på at deltage i beslutningsprocessen i et demokratisk samfund. I Sydslesvig derimod blev en stor del af foreningsarbejdet ledet af godsejer- og embedsstanden, ligesom de tysk-sindede bønder i høj grad stemte på politiske kandidater fra borgerskabet og embedstanden, altså støttede højrefløjen i preussisk og tysk politik. Man fik derfor ikke i Sydslesvig udviklet en demokratisk tradition for politisk deltagelse og medbestemmelse, og man fik ikke udviklet en ny bondekultur på linje med den nordslesvigske. Efter 1920 var man derfor syd for grænsen lette ofre for antiparlamentarisk agitation. Efter 1960 er de regionale særpræg udviskede såvel syd som nord for grænsen, og man aner en smule mismod over situationen i 1990'erne, hvor den sønderjyske befolkning er placeret i en fælles hovedstrøm, der med massemedierne som drivende kraft mere og mere samler den danske befolkning på tværs af sociale og geografiske skel. Forfatterens udgangsreplik lader forstå, at det ikke vil have noget formål om føje år at fortsætte med en separat beskrivelse af sønderjysk landbrug efter 1993.

Afsnits- og temaopdelingernes beskrivelse af udviklingen er i god overensstemmelse med hovedtolkningen og medvirker til at give samling på bogens mange enkeltoplysninger og eksempler, der er samlet fra mange forskellige og uensartede kilder. Der kommer en god sammenhæng mellem materiel udvikling og kultur; men tolkningen forekommer dog nærværende anmelder som en anelse nationalromantisk.

Denne fornemmelse skyldes, at kildematerialet ikke altid kan give den nødvendige dokumentation for den givne tolkning. Netop de uensartede kilder og specielt problemerne med den ældre landbostatistik fra perioden gør Schultz Hansen instruktivt rede for i et lille afsnit: »Forskning og kildeproblemer« sidst i bogen; mens den omfattende litteraturliste giver et godt indtryk af det omfattende arbejde med at indsamle og sammenholde den trykte forskningsresultater for Sønderjylland som helhed.

Det er på denne baggrund rimeligt at spørge, om forfatterens tolkning af

udviklingen er overbevisende, og om intentionerne ved at inddrage hele Slesvig kan siges at være opfyldt.

Her synes det mig, som om meget af dokumentationsværdien går tabt igennem det forhold, at det ikke lykkes at belyse den økonomiske og produktionsmæssige udvikling statistisk for de tre konstaterede »øko-zoner« i perioden frem til 1920. Schultz Hansen er meget omhyggelig med at redegøre for de vidt forskellige betingelser geografisk, ejendoms-mæssigt og socialt, som hersker i henholdsvis marsklandet i vest, midtlandet og morænelandet i øst. Men al statistik vedrørende de ovennævnte forhold gælder for hele Sønderjylland, hvorved de egnessige forskelle i landsdelen udviskes.

Vender man sig mod de enkelte underafsnit bliver problemerne med det uensartede og ofte utilstrækkelige kildemateriale tydeligt, og et par eksempler skal her fremdrages.

I det første afsnit om perioden 1830-1864 gives en glimrende og nødvendig oversigt over landbrugets tekniske stade og forskellige produktionsstruktur på langs i landsdelen, som i hovedsagen var betinget af de geografiske forhold. Vi er ved begyndelsen af »kornsalgsperioden«, og der gøres instruktivt rede for, hvorledes dette giver forskellige udviklingsbetingelser for de allerede etablerede driftsformer og produktionsstrukturer i de tre »øko-zoner« henholdsvis marsken, midtlandet og østlandets morænelandskab. Endvidere redegøres der detaljeret for ejendomsstrukturen ved hjælp af en række procentfordelinger af de slesvigske landbrug på størrelse og ejendomsformer i tabellerne 2-4. Desværre oplyses læseren ikke på noget tidspunkt om landsdelens totale antal brug, så procentfordelingerne giver ikke noget indtryk af de sønderjyske landbrugs kvantitative omfang. Henvisningen for tabellerne er til Schultz Hansens egen afhandling om *Godssystemets afvikling i Sønderjylland fra 1830-erne til 1864*. Desværre er netop denne titel ved en af de sjældne fejl i bogen gledet ud af litteraturlisten, så det er svært at checke tallene. Afhandlingen kan findes i Sønderjyske Årbøger 1992. Ved eftersyn her kan det konstateres, at tabellerne 2-4 samt tabel 10 på side 86 over landbrugsejendomme i Slesvig 1844 og 1859, der uden krydshenvisning bringer brugstal på hele området minus Tønder amt, har et samlet antal brug på 36435, opererer ud fra et samlet brugstal af store gårde, gårde, huse med jord og huse uden jord på ialt 41798 brug, hvoraf de 16594 brug er gårde, mens de 25204 brug er huse med og uden jord. Usikkerheden mindskes ikke af, at øen Fehmern og de kongerigske enklaver nogle gange nævnes og nogle gange udelades i fremstillingen. Her ville en præcisering have været på sin plads med hensyn til, hvilket geografisk areal tallene omfatter. De kongerigske enklaver må dog siges at høre til det sønderjyske landbrug uanset deres tilknytning til dansk ret og administration. Da Schultz Hansen i sin undersøgelse alene nævner hertugdømmet Slesvig som undersøgelsesområ-

de, må man formode, at de kongerigske enklavers brug bør lægges til det ovenanførte antal brug, hvis et samlet billede skal opnås. I den danske landbrugstælling omfatter de kongerigske enklaver ialt 2188 brug i 1835. Under alle omstændigheder ville det have været værdifuldt, hvis både de absolutte tal og procentangivelserne havde kunnet opdeles i forhold til de tre etablerede øko-zoner med henblik på at konstatere forskelle i brugsstruktur. Det samme gælder også en række af bogens rentabilitetsberegninger og statistikker for produktionsudviklingen.

Et andet problematisk forhold er, at mange statistikker, som f.eks. figur 12 med en grafisk fremstilling over tyendelønninger på Refsø gods 1830-1863, tages som udtryk for lønudviklingen for hele det sønderjyske tyende igennem perioden. Det drejer sig trods alt kun om en population på ca. 30 mennesker ansat på et gods i Haderslev amt, mens hovedparten af tyendepopulationen må formodes at have været ansat hos bønderne eller de helt store godser i det sydlige Østslesvig.

Som helhed vil Schultz Hansen gerne have perioden 1830-64 omdøbt til »kvægsalgperioden« og hovedparten af investeringerne er at finde i østlandets landbrug; men også midtlandet og marskens gårdmænd får del i periodens velstandsstigning, som igen er baggrunden for den kulturelle opblomstring. Det er Schultz Hansens opfattelse, der jo er i god overensstemmelse med gældende nationaløkonomisk teori, at gårdmandsstandens velstandsstigning smitter af på resten af de sociale grupper i landbosamfundet, men mindst på den jordløse husmandsklasse.

I det andet afsnit for perioden 1864-1914 får vi en kraftig velstandsstigning i hele Sønderjylland, da alle tre »øko-zoner« nyder godt af at blive beskyttet af toldmure omkring det tyske rige, samtidig med at man får adgang til det tyske hjemmemarked. Verdensmarkedet for korn var stærkt vigende; et forhold der medførte, at animalsk produktion også indenfor Tysklands beskyttende toldmure var mest lønsomt. Specielt i den østlige zone var man derfor optaget af at omlægge driften til kohold med fælles- og andelsmejerier til videreforarbejdning af mælken. I denne forbindelse ændrede man koppelbruget til veksellbrug med en række andre foderafgrøder i sædskiftet, og roerne vandt frem, ligesom kornet nu overvejende blev foderkorn. Udviklingen i det østslesvigske var altså i det store og hele analog med udviklingen i dansk landbrug i perioden, således også med det stærkt øgede svinehold. Driften blev intensiveret, maskinerne vandt bredt fodfæste, og indkøb af foderstoffer og kunstgødning fandt i stigende grad sted.

Også i dette afsnit ville det have været godt med en statistisk opdeling på de tre zoner. Nu bliver det til et rent skøn, hvorvidt mejeridriften i den østlige del af Sønderjylland, som postuleret, var bagefter det danske landbrug.

I skildringen af perioden efter 1920 skildres det nordslesvigske landbrugs problemer med genopbygning og driftstilpasning indgående, den store gældsbyrde fra fejlslagne spekulationer omkring valutaen i forbindelse med Genforeningen, en byrde der øges af den danske pengepolitik i slutningen af 1920'erne og bliver uoverskuelig med afsætningskrisen i første halvdel af 1930'erne. Mellem hvert ottende og niende landbrug i Nordslesvig kom på tvangsauktion mellem 1931 og 1935 mod hvert fyrretyvende nord for Kongeåen.

Ved Genforeningen blev Nordslesvig koblet på det danske samfunds bestræbelser med at etablere det lille familiebrug gennem udstykninger og oprettelse af statshusmandsbrug. Dette gives der en god skildring af; men perioden som helhed er præget af stagnation uden de store nybrud.

Det er på denne baggrund, at de organisatoriske og politiske forhold, som tidligere også er blevet grundigt belyst, nu kommer til at indtage den væsentligste del af siderne. Vi får en meget detaljeret gennemgang af de forskellige landbrugsfaglige organisationer, af de forskellige protestbevægelser såsom »Bondens Selvstyre« og senere »Landbrugernes Sammenslutning (LS)«. Det er jo spændende stof, men i betragtning af Schultz Hansens egen vurdering af, at protestbevægelserne var en marginal foreteelse i det nordslesvigske samfund, får det nok også for megen plads set ud fra skildringen som helhed.

For årene efter 1950 gives der en solid gennemgang af mekaniseringen og intensiveringen. Her går udviklingen jo ganske parallelt med det øvrige danske landbrug: afvandring fra landbruget, specialisering af produktionen, stigende kunstgødningsforbrug, intensiv anvendelse af pesticider, brugssammenlægninger.

Også her gives der omfattende referater af de officielle landboforeningers udtalelser og holdninger, men kun sjældent gives der en analyse og vurdering af landboforeningernes virke, og en vis kritisk distance til de politiske udtalelser fra landbrugsorganisationernes side havde været på sin plads, når det gælder de store linjer i udviklingen som her.

Trods disse kritiske bemærkninger er der al mulig grund til at ønske dansk landbrugsforskning og sønderjysk landbrug til lykke med den nyvinding, som Schultz Hansens pionerværk udgør. Værket kunne vel have været strammere og mere komparativt i forhold til det øvrige Danmarks landbrugshistorie, men nu ligger det der som inspiration og ledetråd for nye detailstudier.

Iøvrigt er fremstillingen forsynet med det nødvendige udstyr som noteapparat og et kombineret person-, stednavne- og sagregister. Konkurrenceforholdet til firebindsværket *Det danske landbrugs historie* fra 1988 fremgår sandsynligvis af det lækre udstyr med hensyn til papirkvalitet, indbinding og billedredaktion med en del smukke illustrationer i farvegengivelse samt en række gode redskabsbilleder fra Bov museum.

Når man har gjort sig til gode med værkets mange informationer, og når man har gjort sig klart, hvilket pionerarbejde der foreligger her, må det vel også siges dels at det forekommer forståeligt, at redaktionen af *Det danske landbrugs historie* i sin tid har betragtet det som en uoverskuelig og uoverkommelig opgave også at inddrage nordslesvigsk landbrug med dets mange særtræk i sin generelle fremstilling, dels at det nu har vist sig at være lykkeligt, at sønderjysk landbrug ikke blev inddraget, da vi formentlig så ikke havde fået den foreliggende skildring af hele hertugdømmet Slesvigs landbrugshistorie.

*Finn Stendal Pedersen*

### **Jens-Peter Hansen: Kobbermøllen ved Kruså.**

Arbejderboligerne ved et dansk industrianlæg gennem 400 år. Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring. København 1994, 96 s., ill., indb. DM 29,70 eller kr. 122,50.

Historien om Kobbermøllen ved Kruså er nært forbundet med én familie. Efter at ægteparret Gisela og Bodo Daetz gennem årtiers bestræbelser har påtaget sig restaureringen af Kobbermøllens arbejderboliger og har skabt en smuk samling af genstande, billeder og dokumenter til dens historie, har svigersønnen Jens-Peter Hansen nu fremlagt et historisk rids af Kobbermøllens udvikling og bygningshistorie samt af arbejdet med bevaring og restaurering af de bevarede bygninger siden lukningen af værkets porte i 1962.

Efter en kort indledning om kobber- og messingindustriens historie, især dens forhold i Danmark, belyser bogens første afsnit kong Christian IV's rolle ved grundlæggelsen af hammermøllen i Kruså. Som resultat konkluderer forfatteren, at det første mølleanlæg ved Kruså uden tvivl var et kongeligt anlæg, og at det i hvert fald efter 1621 blev udlejet til borgere i Flensborg for et år ad gangen. Der var med stor sikkerhed oprindelig tale om en hammermølle til smedning af jern. Grundlæggelsen kan være sket i 1598, i så fald i forbindelse med ombygningen af Koldinghus, eller allerede 1593, i så fald anlagt som Christian IV's gestus overfor byen Flensborg i anledning af arvehyldningen i 1593.

I det følgende behandler forfatteren Kobbermøllens situation under og efter 30-års krigen. I alt fald fra 1627-29 tjente den til fremstilling af kobberprodukter. Han beskriver virksomheden i det brabantiske kedelførerkompagni, som dominerede opkøb og salg af kobberredskaber i det danske monarki. I tilslutning hertil belyses produktionen fra Kobbermølle. Særlig opmærksomhed rettes mod fremstillingen af de forskellige redskaber til fremstilling af brændevin – »en skjult side af kobber- og messingfabrikkernes virksomhed«. Et videre kapitel er viet historien om familien Thor Stratens opstigen og fald som ejer af



Kobbermølle. Det historiske overblik slutes med Yellow-metallets epoke, det sidste succesrige markedsprodukt fra Kobbermøllen.

Fremstillingen af bygningshistorien udgør det andet afsnit i bogen, og det bygger for en stor del på viden, som er fremkommet som led i restaureringen af Kobbermølles arbejderboliger. Et interessant resultat af denne del af undersøgelsen er det, at et usigneret prospekt fra ca. år 1800: »Ansicht der Kupfermühle bei Flensburg«, som findes i den såkaldte »Sammlung Daetz«, ikke som hidtil antaget fremstiller den historiske realitet, men er et udkast til en projekteret ændring af Kobbermølle til et godsagtigt kompleks, en ændring, som dog aldrig blev virkeliggjort.

I bogens tredje og sidste afsnit beskrives redningen og restaureringen af Kobbermølles arbejderboliger. I 1963 blev de købt af Gisela og Bodo Daetz og med stort engagement reddet fra nedrivning og omhyggeligt restaureret og tilpasset moderne boligstandard, alt under hensyntagen til bygningsbevaringens krav.

Den foreliggende bog er ikke en omfattende historie om Kobbermølle. Den orienterer sig snarere efter enkelte kilder og belyser de forskellige tidsrum i dens historie med forskellig intensitet. Således tages der desværre kun i begrænset omfang fat på »Crusauer Kupfer- und Messingfabrik A.G.«s sidste fase. Detaljeret derimod belyses de bevarede rester – de bevarede kobber- og messingredskaber fra dens produktion og (som fremhævet i undertitlen) arbejderboligerne. Det betyder, at bogen præsenterer den interesserede for mange facetter af overleveringen fra Kobbermølle. Kun beklageligt, at en bog, som i sig forener så mange forskellige historiske betragtningsmåder, ikke er gjort tilgængelig med en indholdsfortegnelse.

*Carsten Müller-Boysen*

**Nis Hardt & Karsten Kjer Michaelsen: Wikinger zwischen Ribe, Haithabu und Hamburg.**

104 sider. Heide 1994.

Vikingernes kerneområde var de skandinaviske lande og hermed også den del af Danmark, der i dag udgør den nordlige del af forbundslandet Schleswig-Holstein. Her ligger to af periodens vigtigste lokaliteter – Hedeby og Danevirke, og også på det forskningsmæssige felt har landsdelen længe markeret sig med et væld af undersøgelser og resultater. Det startede for alvor med Herbert Jankuhns Hedeby-udgravninger i 1930-erne, som blev fortsat og forstærket af Kurt Schitzel fra 60-erne og fremefter. Hertil kan nævnes de banebrydende undersøgelser i marsken og på de nordfrisiske øer, landsbyundersøgelserne omkring Slesvig by, udgravninger af vigtige gravpladser, talrige tværgående og

teoretiske undersøgelser med udgangspunkt i Universitetet i Kiel og sådan kunne man blive ved. Og heller ikke det formidlingsmæssige område har man forsømt. Et besøgstal på det snart 10 år gamle Hedeby-museum, der ligger på over 200.000 om året, taler sit eget tydelige sprog. Jo, vore berømte forfædre er mindst lige så populære syd for grænsen som længere mod nord.

Der vil derfor utvivlsomt være et stort marked for den populærvidenskabelige bog om vikingerne mellem Ribe, Hedeby og Hamborg, som arkæologerne Hardt og Michaelsen netop har udgivet. Bogen giver en god oversigt over vikingetidens mange facetter. Vi kommer omkring de vigtigste af vikingearkæologiens mange emner, og også de skriftlige kilder – hvad enten det drejer sig om sagaernes traditionsstof eller krønikernes mere nøgterne oplysninger – er godt repræsenteret. Forfatterne er tydeligvis godt hjemme i deres stof. F.eks. har de fået de nyeste forskningsresultater vedr. Danevirke og Ribe med; resultater, som for en stor dels vedkommende enten er upublicerede eller kun tilgængelige i speciallitteraturen. Desværre ser man alt for ofte, at forfattere til populærvidenskabelige bøger inden for arkæologiens område glemmer at få a jourført deres oplysninger, og bøgerne får derved uvilkaarligt et umiskendligt forældet præg allerede inden, de kommer på gaden.

Til bogens fortrin hører også, at den er skrevet i let tilgængeligt sprog, hvor man har undgået en skæmmende brug af fagudtryk. Sproget udmærker sig endvidere ved korte sætninger, noget der absolut ikke er en selvfølge i den tysksprogede litteratur.

Også bogens grafiske opsætning skal fremhæves. Typografien er tydelig, og de mange illustrationer samt anvendelsen af mellemoverskrifter og rastede felter med specialoplysninger gør, at bogen virker særdeles indbydende. Skade er blot, at der ved en række af farveillustrationerne er brugt for dårlige forlæg. Det burde være undgået.

Til de kritiske punkter skal også føjes, at titlen på bogen er noget misvisende. Med overskriften »Vikinger mellem Ribe, Hedeby og Hamborg« forventer man at få en oversigt over, hvad der er vikingelevn i hele området, men det er ikke tilfældet. Langt den overvejende del af de lokaliteter, der fortælleres om, er fra Sydslesvig, mens den danske side af grænsen udelukkende er repræsenteret ved Ribe og fund fra byens nærmeste omegn. Vi får intet at vide om vikingefund fra Nordslesvig, ligesom der også savnes en række væsentlige fund fra Sydslesvig. I virkeligheden burde bogen have heddet: »Vikingetiden mellem Ribe og Hamborg, belyst ud fra udvalgte eksempler«, men – indrømmet – det kan man naturligvis ikke kalde en bog.

Alt i alt er det dog blevet til en glimrende bog, som trygt kan anbefales til alle tyske vikingentusiaster.

*Steen Wulff Andersen*

**Kloster Itzehoe 1256-1564.**

Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden, Bd. 8. Udgivet af Harald Hennings. Neumünster 1993, 569 s., indb.

Senest 1263 blev der grundlagt et nonnekloster i Itzehoe under cistercienserordenen. Klosteret levede efter reformationen og frem til vore dage videre som adeligt jomfrukloster, og dets omfattende arkiv er først fra 1985 overdraget til Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv og først nu gjort tilgængeligt i en fyldig kildeudgave.

Kildeudgaven, der er forestået af Harald Hennings, fremtræder upåklagelig, og har også den service over for brugeren, at den medtager arkivalier fra andre arkiver, som kan oplyse om klosterets historie. De muligheder, der ligger i stoffet, kan man få et indtryk af ved at læse Ortwin Pelc's bidrag til Itzehoes klosterhistorie i byhistorien »Itzehoe. Geschichte einer Stadt in Schleswig-Holstein«, Bd 1, Itzehoe 1988.

Kildesamlingen er dog ikke kun vigtig for Itzehoe kloster. Den indeholder helt centralt materiale til liv og levned i byen Itzehoe og Elbmarsken. De slesvig-holstenske adelsslægter, som var nært knyttede til klosteret, belyses også på mange felter. Desuden giver værket på enkelte punkter nye informationer til sønderjysk historie. En kilde fra Haderslev dokumenterer, hvordan væbnerne Claus Rixtorp, Erik og Claus Skrandi i 1451 havde udvalgt en præst til kirken i Ullerup med annekskirken Adsbøl. Og en anden kilde fra 1551 udgør en brik til oksehandelens historie. Den fortæller os nemlig, at borgeren Hans Andersen fra Aabenraa havde solgt 22 par okser til en mand i Itzehoe for 15 mark lybsk parret. Disse og lignende informationer vil nu, takket være den omhyggelige udgave og de gode registre, kunne indgå i lokalhistoriske undersøgelser.

*Bjørn Poulsen*

**Niels H. Kragh-Nielsen: Sønderjyder i den store krig 1914-18.**

Sønderjyske billeder 4. Udgivet af Institut for Sønderjysk Lokalhistorie og Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 1993, 64 sider. Pris: 145 kr. (for medl. 95 kr.).

**Inge Adriansen og Broder Schwensen: Fra det tyske nederlag til Slesvigs deling 1918-1920.**

Sønderjyske billeder 5. Udgivet af Institut for Sønderjysk Lokalhistorie og Historisk Samfund for Sønderjylland i Samarbejde med Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte og Stadtarchiv Flensburg, Aabenraa og Flensborg 1995, 80 sider. Pris: 170 kr. (for medl. 120 kr.).

Den første verdenskrig og dens følger indbærer i det mindste to væsentlige momenter for danskheden i Sønderjylland.

For det første led befolkningen under en verdenskrig, som herbergstaten havde manet frem. Det betød blandt meget andet, at en del af den mandlige befolkning måtte gå i krig for den tyske kejser. Hos de dansksindede var den officielle holdning, at man skulle bære krigens tunge byrde, for ikke at miste retten til hjemstavnen. For det andet førte krigens afslutning til en folkeafstemning, der resulterede i en genforening og dannelsen af et dansk-, henholdsvis tysk mindretal.

Billedbogsserien »Sønderjyske billeder« har netop taget disse to emner op i bind nr. 4 og 5.

*N. H. Kragh-Nielsen* har kombineret samtidige billeder og kildetekster i en slags montage. Formålet var at »give et indtryk af, hvordan det var at være i krigen, hvordan den sønderjyske soldat oplevede det«. Den nævnte montage suppleres med en temmelig kort oversigt over krigens forløb.

Bogens disposition er formelt set klar. De enkelte krigsår behandles i to afsnit hver, det ene om vest- og det andet om østfronten. Derefter følger nogle afsnit om de forskellige andre emner, f.eks. luftstyrker og marinen. Til sidst er der nogle korte afsnit om fangenskab, de faldne, krigsinvalidere og mindesmærkerne. Bogen afsluttes med bl.a. en kildeoversigt og litteraturliste.

Alt dette fylder kun 60 sider, hvoraf de fleste sider er illustreret. Dertil kommer, at forfatteren i stor udstrækning vil lade kilderne tale. Dette er prisværdigt, da de fleste uddrag er både interessante og informative. Man læser soldaternes breve og ser på tidens postkort og billeder. Dermed bliver historien på en måde mere nærværende og levende. Men her er der dog fare for, at man fortaber sig i kilderne og glemmer den historiske udvikling.

Flere steder springer forfatteren for hurtigt hen over begivenhederne og historiens gang. Derved kommer »brevene« og »billederne« let til at hænge i luften. De historiske afsnit er desuden tynget med oplysninger om forskellige armeer, regimenter, divisioner, kompagnier og bataljoner. En mængde viden, som forvirrer mere end nødvendigt.

Måske kunne man have undgået denne usammenhængende form ved at inddrage nogle flere nyere fremstillinger for dermed at styrke den historiske fremstilling. Litteraturlisten er kort og ikke til megen hjælp, hvis man ønsker at finde frem til yderligere litteratur om emnet.

I billedteksten på side 40 nævnes Svend Falkner Sørensen's bog *Faneflugt?* (1989). Burde den ikke være nævnt i litteraturlisten, så den interesserede læser kan finde yderligere oplysninger? Det samme gælder også for nogle nyere artikler om emnet udgivet i *Sønderjyske Årbøger* f.eks. J. Kühl m.fl. (1990) og

M. Klos (1991). Derudover savner jeg en fundamental artikel på dansk skrevet af bl.a. K. Chr. Lammers: Krigsbilleder og krigsoplevelser: Soldaternes første verdenskrig, *Den jyske Historiker*, bd. 31-32 s. 75-120, 1985.

På trods af, at denne bog således udviser nogle mangler, så er den alligevel spændende og værd at læse. Men også efter dette hefte gælder, at selvom der er skrevet meget om sønderjyderne i den store krig, så mangler vi stadig en grundlæggende, omfattende og videnskabelig fremstilling af sønderjyderne og krigen 1914-18. Bagefter kunne man så skrive om sydslesvigerne og krigen 1939-45.

Det særlige ved *Inge Adriansen* og *Broder Schwensen's* bog om årene 1918-20 er, at den er resultatet af et samarbejde mellem en dansk og en tysk historiker. Dette er ikke nogen selvfølge, særlig emnet taget i betragtning. Derfor må man hilse et sådant samarbejde velkommen.

Bogen gennemgår kronologisk udviklingen fra kejserrigets sammenbrud til »Slesvigs deling«. Afsluttende perspektiver forfatterne udviklingen frem til tiden efter anden verdenskrig. Bogen afsluttes med et omfattende noteapparat. Hele bogen virker ved første øjekast både interessant, godt disponeret og vel-dokumenteret. Enkelte steder virker bogen også forfriskende provokerende, f.eks. når man anvender begreberne *genforening* i forbindelse med afstemningsresultatet i 2. zone og *indlemmelse* i forbindelse med 1. zone. Afsnittene om året 1920 i billedkunsten og satiren viser en række tidstypiske billeder og karikaturer. Disse og de mange illustrationer gør bogen værd at se igennem.

Bogen hænger bedre sammen end det foregående hefte i serien, og det virker som om der er mere indhold i teksten. Den fylder da også 20 sider mere. Men også denne bog bærer præg af, at en indviklet og kompleks historie skulle reduceres til en enkelt og kort fremstilling. Derfor har forfatterduoen måttet træffe nogle dispositionelle og indholdsmæssige valg. At dette arbejde ikke har været ligetil antydes i forfatterens forord, hvor man kan læse, at arbejdet »... er foregået i et intenst og debatfyldt samarbejde ...«. Forfatterne er også godt klar over, at deres fremstilling næppe tilfredsstiller alle, og som de skriver »... det har heller ikke været vort hovedsigte«.

Jeg vil gerne benytte lejligheden til at fremhæve og kommentere nogle steder i bogen, hvor jeg mener at forfatterens dispositioner ikke har været så heldige.

De to forfattere forklarer kejserrigets sammenbrud med den politiske udvikling (s. 8, 9). Her lægges der vægt på soldatermytterne og den følgende revolutionære udvikling. Bruger man denne forklaring på kejserrigets afvikling, så er man temmelig tæt på at videreføre dolkestødsmyten, og det tror jeg næppe er hensigten med formuleringerne. Her burde forfatterne i stedet have

lagt vægt på den sociale og ikke mindst militære situation og have nævnt, *hvorfor* matroserne gjorde oprør i krigens sidste dage. Det skete efter at den militære overkommando i slutningen af september 1918 havde bedt politikerne om at forhandle en våbenhvile og fred, for så en måned senere bl.a. at sende flåden på et selvmordskommando mod England – »... es war eine Sache der Ehre!«, mente den militære ledelse!

Længere fremme i teksten nævnes den amerikanske præsidents forhold til Versailles-freden. »USA undlod at ratificere traktaten, da den ikke skabte den af Wilson tilsigtede »retfærdighedsfred« (s. 15). Dermed formidler forfatterne det indtryk, at Wilson mente den var uretfærdig mod Tyskland og ikke mere. Wilsons planer strandede imidlertid i senatet, hvor han ikke fik det nødvendige flertal for ratificeringen. Den politiske kamp mellem republikanere og demokrater handlede om medlemsskabet af Folkeforbundet og ikke om den uretfærdige fred for Tyskland eller for den sags skyld Irland og Italien.

I teksten fremhæves en resolution fra den slesvig-holstenske landsforsamling (3. juli 1919), hvor man ville nå frem til en direkte forståelse mellem Danmark og Tyskland (s. 18). Her burde forfatterne dog oplyse, at resolutionen i truende vendinger erklærer, at Schleswig-Holstein er og skal blive en uadskillelig bestanddel af Tyskland.

Senere i teksten møder man beskrivelsen af socialdemokraten »... Waldemar Sørensen, der tidligere havde været tysk, men pludselig var skiftet over til den danske side ...« (s. 21). Formuleringen er misvisende og sætter Sørensen i et underligt lys. Han skiftede ikke pludseligt fra tysk til dansk! Jeg går ud fra, at de to historikere kender til forholdene omkring den danske befolkningsdels problemfyldte forhold til den tyske arbejderbevægelse. W. Sørensen stammede faktisk fra en dansk familie og arbejdede bl.a. på Flensborg Avis. Senere blev han ved siden af P. Michelsen byens førende socialdemokrat i perioden 1910-19.

En anden interessant formulering finder man i forbindelse med borgmesteren i Flensborg: »En iøjnefaldende udvisning af Dr. Todsens fra afstemningsområdet og et forbud mod at tyske lærere, præster og andre embedsmænd deltog aktivt i afstemningskampen vakte harme på tysk side« (s. 27). Det er ganske rigtigt, at det vakte harme, det kan også virke iøjnefaldende. Men det er på ingen måde odiøst, hvilket formuleringen ellers giver anledning til at tro. I Versailles-traktaten blev det bestemt, at tyske tropper og myndigheder skulle forlade området (Artikel 109 stk. 1). Man ville sikre en fri afstemning og forbød derfor embedsmændene at deltage i afstemningskampen. De fik lov til at blive i området: »... forudsat, at de opfører sig upaaklageligt, og at deres Nærværelse ikke medfører Fare for Afstemningens Frihed«. (Bekendtgørelse no. 21 af 17.1.1920).

På side 31 er der nogle billeder fra Flensborg, og i billedteksten står følgende oplysning: »De tilrejsende stemmeberettigede var personer, der var født i afstemningsområdet, men bosat uden for det. Af de i alt 27.853 tilrejsende kom de 16.638 nordfra og 11.069 sydfra. Bestemmelsen fik ingen afgørende indflydelse på det endelige resultat, hverken i 1. eller 2. zone«. Disse tal er ganske enkelt misvisende og forkerte. Forfatterne nævner selv i anden sammenhæng Franz v. Jessen: *Haandbog i det Nordslesvigske Spørgsmaals Historie*. Hvorfor bruger man så ikke forfatterens hovedværk om emnet: *Haandbog i det Slesvigske Spørgsmaals Historie 1900-1937*? Her vil man kunne se, at de opgivne tal ikke er tilrejsende, men valgberettigede og kun gældende for zone 1. I zone 2 stemte 1.460 nordfra- og 15.121 sydfra kommende.

På side 63 starter et afsnit om den sociale uro i 1920, som fulgte i kølvandet på afstemningstidens sociale og økonomiske krise. Underligt nok nævnes kun forholdene i Nordslesvig, mens man ignorerer begivenhederne i f.eks. Flensborg. Selvom bogen tidsmæssigt er begrænset til at omhandle perioden 1918-1920, så burde man have nævnt den social uro i byen i 1920. Det hele kulminerede omkring årskiftet 1920-21. En kommunistleder blev skudt »på flugten«, og de deraf følgende uroligheder kom til at koste 11 mennesker livet!

I et afsluttende kapitel skriver forfatterne om det tyske mindretals tab under 2. verdenskrig. Her havde omkring 2.100 meldt sig tjeneste. Af dem faldt omkring 750. Her burde man for en ordens skyld nævne, at det danske mindretal også mistede sine unge i krigen. De meldte sig dog ikke, men blev indkaldt til en krig, der ikke var deres. De fleste af de omkring 400 faldne sydslesvigere døde på østfronten. Man kunne måske også have nævnt de 15 børnehaverbørn samt deres ledere, som blev dræbt under et allieret bombeangreb? Begge mindretal mistede en del af deres ungdom i denne krig, derfor burde også begge tab nævnes.

De ovennævnte eksempler er typiske for fremstillingen. De indledningsvis omtalte dispositionelle valg, som forfatterne har måttet træffe, er ikke uden problemer. Desuden bærer bogen præg af en tysk-venlig historieopfattelse, og det virker overraskende, da bogen er skrevet på dansk og med to velmeriterede danske foreninger og institutioner som medudgivere. Tendensen kan kun delvis forklares med, at bogens begrænsede omfang nødvendiggjorde nogle indholdsmæssige valg. Det kollegiale og faglige samarbejde mellem en dansk og tysk historiker burde have efterladt mere ligevægtige spor. Måske kan man forklare denne skævhed med en slags »... aller Anfang ist schwer« og håbe på et bedre forsøg næste gang.

**Nicolai Johannes Ernst Nielsen og Carl Gräf: Andenken an Schleswig-Holstein. Zwei Lebenserinnerungen aus der Zeit der Erhebung.** Udgivet af Martin Herrmann under medvirken af Gerhard Kraack. Flensborg 1994 (Lebensbilder aus Schleswig-Holstein Band 4). 355 s. 29,80 DM.

Denne erindringsbog består af to levnedbeskrivelser, der begge er skrevet af aktører i den slesvig-holstenske rejsning 1848-51. Den første er skrevet af generalsuperintendent N.J.E.Nielsen i Slesvig, der som biskop over Slesvig stifts tysksprogede sogne under Treårskrigen blev den centrale skikkelse i kirkekampen mellem de slesvig-holstensindede præster og den preussisk-britisk-danske bestyrelseskommission. Herom bringer erindringerne dog næppe noget nyt, og emnet er i forvejen beskrevet til bunds af Asger Nyholm i bogen »Slesvigske gejstlige og slesvig-holstenismen indtil 1850« (1980). Nielsen sad også i den slesvig-holstenske landsforsamling, men også om arbejdet her tier han. De tungt skrevne erindringer har mest personalthistorisk værdi.

Større almen interesse har svigersønnen Carl Gräfs letflydende beretning om sin tid som soldat i den slesvig-holstenske hær. Ved opstandens udbrud i marts 1848 boede Carl Gräf i Rudolstadt 100 km sydvest for Leipzig, hvor han samlede et lille frikorps af venner og bekendte, inklusive broderen Eduard, der dog allerede faldt i slaget ved Slesvig den 23. april. Senere blev Carl Gräf kartograf i den slesvig-holstenske hær, og han blev taget til fange af danskerne, men stak af fra fangenskab i Flensborg. Flugten gjorde ham kendt og sikrede ham yderligere yndest i den slesvig-holstenske overklasse, som han med forkærlighed havde sin gang iblandt, ikke mindst dens kvindelige del. Gräf var en udpræget landsknægttype og dermed en slående kontrast til den tørre karrierebetonede svigerfar. Hans erindringer er spændende læsning, som genremæssigt falder godt i tråd med en række danske erindringer af tidens yndlingstype: den kække unge løjtnant.

Til erindringerne knytter sig en del bilag i form af samtidige breve, stamtavler, bibliografier, tidstavle og registre, hvortil kommer en uddybende efterskrift af Martin Herrmann og en kort levnedbeskrivelse af Carl Gräf ved Marie-Elisabeth Zimmermann. Bogen er dermed et grundigt udgiverarbejde, dertil illustreret og pænt indbundet. Trykningen lever vel ikke op til rigtig bogtryk-kvalitet, men til gengæld er bogen billig: knap 120 kr.

*Hans Schultz Hansen*



**Bjørn Poulsen og Inger Biehl Hansen (udg.): Med egen hånd. Optegnelser fra Fladsten og Ørsted 1592-1809.**

179 sider, ill. Udgivet af Landbohistorisk Selskab 1994.

Der var engang, da man troede, at landets største befolkningsgruppe – bønderne på landet – ikke havde efterladt sig nogen som helst skriftlige kilder. Men siden landsarkivar Jens Holmgaard for 25 år siden udgav den nørrejske fæstebonde Christen Andersens dagbog 1786-97, er denne opfattelse blevet grundigt gennemhullet. Mange dagbøger og optegnelser fra bønder er dukket op, og adskillige er blevet udgivet som selvstændige publikationer. Den sidste i denne række er arkivar Bjørn Poulsens og arkivsekretær Inger Biehl Hansens bog, som udsendtes af Landbohistorisk Selskab i 1994. Hermed udgives landets ældste bondedagbog – Fladstendagbogen – der helt tilbage i 1592 påbegyndtes af gårdmanden Mads Pauelsen, og videreførtes af de efterfølgende fem generationer frem til 1788. Udgivelsens anden del indeholder Anders Pedersen Sandemands optegnelser 1740-1809, og de er i særlig grad interessante derved, at de giver mulighed for at følge en af 1700-tallets store katastrofer – kvæggæsten – på tæt hold i Ørsted ved Oksenvad, hvor Anders Sandemand boede.

Når bønder begyndte at skrive dagbøger – eller rettere optegnelsesbøger – var det ofte afledt af et behov for at holde regnskab med deres værdier. Fladstenbonden var velstillet, og han lånte penge ud til mange folk. Alle disse tilgodehavender og betalinger kunne han kun holde styr på ved at notere dem ned. For Anders Sandemand var det høstudbyttet og korn- og kvægpriserne, der stod i centrum, men han registrerede også en række andre forhold, der var af betydning for hans eksistensvilkår.

De to bondeoptegnelser har også fungeret som familiekroniker og erindringsbøger, og som sådanne har de stor personal- og lokalhistorisk værdi. Anders Sandemand kalder allerede på første side sin bog »en fortegnelse på det merkverdige som aarlig tildrager sig«, og selvom de skiftende Fladstenbønder var mindre snakkesalige, kan man her også finde mange interessante ting, som f.eks. beretningen om den ulykke Jørgen Matzen var ude for i 1651, og som han selv senere skrev følgende om (side 34): »Betencck huad mig er Wederfaret Anno 1651 den 5. Septemb( ) der Jeg Wilde Ryde til Klypløff Marc-Kit. Udaff en Haap som kast mig aff Offuen for Dimen stenbro Ned paa mit hoffuet at Jeg War Ner død. Er derfra mid stor Nød og Siugdøm hiembaaren paa en Bare Same Tid min Husstro Ochsaa megit Siug Gud werre Loffuit for Modganh och Medganh. Amen«.

De hundredvis af bondeoptegnelser, der findes i Danmark, og i særlig grad fra Sønderjylland, hvor mange bønder var særdeles velstillede, er enestående kilder til den økonomiske og sociale historie, og begge bogens forfattere har

tidligere på glimrende måde vist, hvordan de kan bruges til at belyse vigtige historiske problemstillinger. Derimod kan man godt stille sig det spørgsmål, om det altid er en god idé at udgive sådanne optegnelser in extenso. De kræver ofte betydelige ledsagende kommentarer, og man kan ikke påstå, at de lange opremninger af fakts er særlig ophidsende læsning. På dette punkt har udgiverne ikke gjort det lettere for læserne, idet man har valgt en efter anmelderens mening alt for kildenær transskriptionsform. Når man f.eks. i teksten med store mellemrum markerer hver gang, der skiftes side i originalmanuskriptet, kommer transskriptionen til at fremstå endnu mere vanskeligt tilgængelig, end der er grund til. På bogens omslag siges det, at man i de to bondedagbøger »kommer tæt på drama og dagligliv i bondesamfundet«, og i dette kan man for så vidt godt være enig, men det skal vel føjes til, at det er et drama og en virkelighed, som i første række står at læse mellem linierne og ikke på linierne.

Med denne udgivelse er Sønderjylland blevet endnu mere centralt placeret på bondedagbogsforskningens danmarkskort. De to udgivere, der begge er ansat ved Landsarkivet i Åbenrå, har fremlagt et grundigt arbejde, som forhåbentlig vil kunne inspirere forskere i andre dele af landet. Samtidig er udgivelsen med til at markere, at interessen for bondedagbøger stadig er levende herhjemme, selvom tyngdepunktet inden for dette forskningsfelt i de senere år har forskudt sig mod syd.

*Karl Peder Pedersen*

**Carsten Porskrog Rasmussen m.fl.: Skovrejsning i Sønderjylland 1919-94.**

A/S Plantningsselskabet Sønderjylland, 1994, 166 s., ill., indb., 159 kr.

A/S Plantningsselskabet Sønderjylland har valgt at markere jubilæumsåret 1994 med udgivelsen af en bog i eget forlag. Formålet har været at fremstille plantningsselskabets historie. Opgaven er løst af Carsten Porskrog Rasmussen fra Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa.

Foruden den historiske fremstilling rummer bogen yderligere tre indlæg. Selskabets nuværende bestyrelsesformand Lauritz J. Lauritzen, Løgumkloster, skriver om selskabets fremtid (s. 117-120). Jens Thomsen, direktør i Dansk Skovforening, tager skovbrugets fremtid globalt og nationalt under behandling ud fra en branchemæssig synsvinkel (s. 121-136). Og bogen slutter med en aktuell beskrivelse af selskabet, herunder selskabets plantager (med detaljerede farvelagte kort), skrevet af den daglige leder, skovfoged Torben Ravn. Bagest finder man listen over formænd og bestyrelsesmedlemmer gennem tiderne.

Bogens titel »Skovrejsning i Sønderjylland« kan næppe kaldes særligt dækkende. A/S Plantningsselskabet Sønderjylland viser sig at være det største blandt flere private plantningsselskaber fra genforeningstiden. Selskabet blev

stiftet på Hedeselskabets initiativ i 1919, overvejende med kapital fra »Det gamle Land«, og det har frem til i dag mange bånd til Hedeselskabet.

Selskabets oprindelige formål var at øge det skovplantede areal i Sønderjylland, gerne i områder hvor tyskheden stod stærkt. Aktiviteterne er knyttet til det vest- og midtsønderjyske område med tyngdepunkter i Tinglev, Skærbæk og Rødding kommuner. I årenes løb opkøbtes en del marginale jorder, som blev tilplantet med nåletræ. Fra 1938 til 1980 var en af selskabets hovedaktiviteter driften af planteskolen ved Skærbæk. Derudover deltog selskabet meget aktivt i kampagnen for plantning af læhegn på vesterkanten. I de seneste årtier har selskabet bl.a. beskæftiget sig med opkøb af eksisterende plantager, stillet arealer til rådighed for grusgravning (Kruså Plantage) og foruden sædvanlig plantagedrift og planteformering slået sig på produktion af juletræer og pyntegrønt.

I dag står selskabet med sine 1.100 ha som amtets største private skovejer og råder over ialt 18 selvstændige plantageejendomme på de lette jorder. Nuværende hovedaktionærer er Hedeselskabet og de regionale elforsyningsselskaber EASV og ESS.

Carsten Porskrog Rasmussen giver en nuanceret og professionel, rigt illustreret, men navnlig en yderst detaljeret fremstilling af selskabets historie. Hvis alle selskaber med 4 ansatte fandt på at udgive lige så detaljerede jubilæumsbøger, ville anmelderne få rigeligt at bestille!

Beklageligvis er der ikke gjort noget ud af at præsentere selskabet i indledningen. For den, der på linie med anmelderen var helt uvidende om dets eksistens, kan det anbefales at starte med afsnittet: Selskabets andel i den sønderjyske skovrejsning, s. 115, derefter gå til Torben Ravns redegørelse for de aktuelle forhold s. 137, springe til formandens korte rids over selskabets opgaver s. 117 og derefter starte på side 9.

Et af de meget få områder forfatteren ikke behandler udtømmende, er retten til at gå på jagt i selskabets plantager. Først på side 98 får man lidt at vide i underteksten under et fotografi: »Det har i mange år været en fast tradition, at selskabets bestyrelse med gæster holder en årlig jagt i Eggebæk Plantage«.

Hvorvidt det var en god idé at udgive bogen som en samling indlæg fra forskellige forfattere skal jeg ikke forsøge at besvare her. Det kan dog virke noget forvirrende, når man som læser præsenteres for helt modsatte udsagn om de samme forhold. Formanden skriver i sit korte indlæg om selskabets opgaver f.eks. følgende: »Da selskabet blev stiftet, var opgaven at tilplante en landsdel, der var meget forsømt og træfattig og som følge deraf i en uhyggelig grad led under en evigt tilbagevendende sandflugt« (s. 117). Af Carsten Porskrog Rasmussens fremstilling fremgår det imidlertid, at der ikke var sandflugt af betydning før 1920, fordi Vesteregnet var dækket af stabil vegetation (overvejende græs til opfedning af stude, s. 52), og at skovarealet i Sønderjylland

var øget fra 3% i 1864 til 4,6% i 1920 (s. 16). Det kan iøvrigt tilføjes, at procenten i dag er oppe på 7 sammenholdt med 10,3% for landet som helhed. A/S Plantningsselskabet Sønderjylland tegner sig heraf alene for 1/10 af stigningen fra 1920 til 1995, og det er jo et resultat, der er værd at nævne.

*Jens-Peter Hansen*

**Bent Vedsted Rønne (red.): Småskibsfart fra Egersund og Fjordegnen.**

Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 6. Aabenraa 1994. 117 s., ill., indb., 140 kr.

Bogen er sidste fase af et projekt startet 1989 med titlen »Egersund og Fjordegnens Småskibsfart«, hvis tidligere dele har inkluderet erindringsindsamling, egnesspil og udstilling med diasshow. Det erklærede formål var at beskrive småskibsfarten på nordsiden af Flensborg Fjord, først og fremmest Egersundområdet. Man var især interesseret i sammenhængen mellem den betydelige teglproduktion og småskibsfarten. Som sådan var projektet en fortsættelse af Teglværksprojektet 1980-86. Som man kan fornemme, lever vi i en projekttid.

I alt er der 9 artikler i bogen. I »Kystboerne ved Flensborg Fjord« gennemgår Birgitte Kragh ændringerne i den sociale sammensætning af kystens beboere. Bl.a. viser hun, hvorledes Gråsten med sin historiske tilknytning til Gråsten Slot var i stand til tidligt at få en avanceret erhvervs sammensætning med en læge fra 1826 og senere butikshandel og industri. Broager bevarede derimod længere sit landlige præg, bl.a. blev hovedgaden først brolagt i 1870'erne. Egersund var hovedsædet for de maritime næringer, havde bl.a. en navigationslærer i 1845. Tydeligvis var det svært at have fiskeri og søfart som hovednæring, idet folketællingerne ofte opgiver to erhverv. Fiskerne ved fjorden arbejdede således op i 1920'erne og 30'erne i teglværket om sommeren.

I »Teglværkerne langs Flensborg Fjord« beskriver Tove Jensen teglværkernes historie til 1950'erne. Der var en intim forbindelse mellem teglværkerne og småskibsfarten, idet teglværkerne havde brug for småskibe til at transportere brændsel og sand til produktionen. Den traditionelle vejrtørring, som gjorde produktionen til et typisk sæsonarbejde, blev i 1950'erne afløst af tørreovne, som producerede året rundt. Der angives i artiklen en del produktionstal, der viser stigning fra 9 millioner teglvarer på 14 teglværker i 1838 til 34 millioner på 57 værker i 1864 og 100 millioner på 40 værker i 1900. Produktionen synes at være ganske spredt ifl. liste over produktionssteder 1860. De fleste er med en produktion på nogle få hundrede tusind, og kun 5 producerer mere end en million teglenheder.

Værftsindustrien ved Flensborg Fjord i sejskibsperioden, der strakte sig op i 1920'erne, er emnet for Hans Rühmanns »Skibe og skibsbyggeri«. Det er

en meget factsmættet artikel med opgørelser over antallet af byggede skibe, mestendels på grundlag af Ole Ventegodts skibslistes fra 1984 og Knud Klems værk om skibsbyggeriet i Danmark i 1700-årene. Der er meget interessant at hente, men skønt de mange tal i artiklen kan være nyttige, er det de små historier om rederier og »gründere«, der fænger.

Tove Jensen gennemgår i »Skibstyper langs Flensborg Fjord« de forskellige skibstyper, jagt, galiot, kuf, mm., der var i brug fra engang i 1700-tallet til 2. verdenskrig. Jeg kunne godt her have ønsket mig en noget klarere gennemgang af anvendelse, og de fordele og ulemper, der førte til ændringer i fordelingen mellem skibstyperne.

I nogle lange refererende artikler beskriver Bent Vedsted Rønne først Egersund gensidige Skibsforsikring 1847-1970, der ved sin opløsning var Danmarks ældste. Artiklen »Skibenes fart« er en gennemgang af sejlads mønstret og lasterne fra så langt kilderne strækker sig tilbage i 1600-tallet.

De sidste artikler er vel resultatet af projektets erindringsindsamling. Bent Vedsted Rønne fortæller om arbejde og dagligdag på galeasen Olga under et typisk togt i 1930'erne. I »Skipperfamilier fra Egersund« viser Birgitte Kragh, hvorledes skipperfamilierne i 1921 skiller sig ud fra de andre i Broager og Rinkenæs sogne ved som de eneste at have eget hushold. Det var det store skel, at få sit eget skib. På baggrund af det efterladte erindringsmateriale skildrer hun en typisk »karriere« fra sejladstid, kystskippereksamen, til sønnen ved opsporing følger i sin fars fodspor som skipper på egen båd.

Der er således mange gode ting at hente i denne smukt producerede bog, der er rigt illustreret med tegninger og gamle fotos. Men ved gennemgangen fandt jeg mig selv gang på gang bruge ordene beskrive, gennemgå og fortælle. Analysen manglede. Et eksempel er teglværksproduktionen og skibsfarten. Bent Vedsted Rønne nævner i en bisætning side 75, at mursten var en meget benyttet ballast. Men det er dog en vigtig ting i forståelsen af den betydelige tegl- og murstensproduktion langs Flensborg Fjord, at netop dette område på den ene side havde en meget stor handelsflåde og på den anden side meget få eksportvarer. Derfor var flåden indsat i en niche, på trafikken mellem Baltikum og Sydeuropa, hvor mursten var en typisk ballastladning til en Østersøhavn som Memel eller Riga. At det har været betydelige mængder ses af det faktum, at der i 1794 var 83 skibe, der indløste søpas med Sydeuropa eller Middelhavet som destination. Hvis hver af dem som den lille galiot »der Junge Heinrich« på 34 læster tog 21.000 mursten ombord, er det over 1.5 million. Det er et af elementerne i samspillet mellem teglproduktion som sæsonarbejde om sommeren, skibsfart, småskibsfart, fiskeri. Det havde været spændende at forsøge at knytte disse elementer sammen i en rigtig analyse, men som det foreligger nu, er det mere spredt fægning og beskrivelse. Hertil kunne man

indvende, at dette er en fortsættelse af et stykke formidlingsarbejde, ikke en dybtgående videnskabelig afhandling. Det kan jeg for så vidt gå med til, men så er spørgsmålet, om bogen ikke falder mellem to stole. For en stor del byggede på sekundær litteratur vil den ikke appellere til den professionelle benytter, og facts- og talmættet er den ikke rigtig populær i ordet bedste betydning.

*Dan H. Andersen*

**Broder Schwensen: Der Schleswig-Holsteiner Bund 1919-1933.**

Ein Beitrag zur Geschichte der nationalpolitischen Verbände im deutsch-dänischen Grenzland. Kieler Werkstücke, Reihe A: Beiträge zur schleswig-holsteinischen und skandinavischen Geschichte, Band 9, 450 sider, Frankfurt am Main 1993.

Den tyske historiker og leder af Stadtarchiv Flensburg, Broder Schwensen, har skrevet en vægtig bog på 450 sider om Schleswig-Holsteiner Bund, der i tiden fra Sønderjyllands deling frem til 1933 var det største og mest indflydelsesrige af de slesvig-holstenske grænselandsorganisationer. Da forbundet hermed stod som den vigtigste eksponent for de slesvig-holstenske ønsker om en grænserevisionistisk politik over for Danmark og i perioder øvede en betydelig indflydelse på det tyske mindretal i Nordslesvig, har Broder Schwensens bog også en stor interesse for et dansk publikum.

I en række særlige kapitler behandler Broder Schwensen forbundets opståen og tidligste virke, den indre og ydre organisation frem til 1933, forbundets kulturarbejde og nationalpolitiske indsats samt vejen frem mod den nazistiske »Selbstgleichschaltung«. Forbundet blev grundlagt i 1919, men den endelige formulering af vedtægterne fandt først sted i juni 1920. Som en nationalpolitisk organisation skulle forbundet bevare og styrke Slesvig-Holstens egenart. Der blev her tænkt i historiske baner på hele området mellem Kongeåen og Elben. Det var som en følge heraf, at forbundet bl.a. skulle arbejde på, at der skete en »retfærdig« gennemførelse af den nationale selvbestemmelsesret – et punkt som også spillede en central rolle i Schleswigscher Wählervereins program. Selv om taklingen af dette spørgsmål til tider gav voldsomme dønninger inden for forbundet, fik det dog ingen større praktisk betydning. Det gjorde derimod forbundets politiske støtte til det tyske mindretals leder, pastor Johannes Schmidt, der i tiden frem til 1933 bidrog til at sikre kursen inden for mindretallet og holde Schmidt ved magten. Tilsvarende bidrog forbundet til, at grænsespørgsmålet blev holdt i live i den slesvig-holstenske befolkning, lige som det nu og da fungerede som et talerør over for de centrale myndigheder i Berlin.

Sammenlignet med Grænseforeningen og dens virke over for det danske mindretal i Sydslesvig, indtog Schleswig-Holsteiner Bund imidlertid en langt

svagere stilling. Medvirkende hertil var det, at det i økonomisk henseende kun var små beløb, som herfra blev kanaliseret videre til det tyske mindretal i Nordslesvig. Ved årsskiftet 1932-1933 blev forbundet nazificeret ved borgmester Sievers' valg til formand. Hermed ophørte det også med at spille en selvstændig rolle som grænselandsorganisation.

Der er tale om en meget grundig bog med et væld af oplysninger, der bygger på et meget stort kilde- og litteraturgrundlag. En af sidegevinsterne er de mange informationer om de tyske aktører med tilknytning til Schleswig-Holsteiner Bund. Nogle af dem – som f.eks. Chr. Tränckner – var af samme national-romantiske støbning som pastor Schmidt, med en forsagelse af industrisamfundet og et ønske om en tilbagevenden til tidligere tiders agrare samfund. Andre var nok så realpolitiske. Samtidig får læseren et indblik i, hvorfor personer som Karl Alnor, pastor Schmidt og det tyske mindretals grå eminence Ernst Schröder ikke – som det udtrykkes i bogen – led af nogen berøringsangst over for nazismen.

Set med danske briller er det også interessant at konstatere, at det var pastor Schmidt, der i begyndelsen af 1920'erne med held modsatte sig, at Schleswig-Holsteiner Bund blev udbygget i større omfang med Ortsgrupper i Nordslesvig. Det blev begrundet med en frygt for, at de tysksindede, der blev aktive i Schleswig-Holsteiner Bund, ville undlade at støtte det tyske mindretals egne organisationer. Det samme synspunkt gentog han i 1932 og 1933, da det rigstyske NSDAP truede med at springe over grænsen, men denne gang blev pastor Schmidt overhalet indenom ved grundlæggelsen af flere »nye« partier i Nordslesvig.

Broder Schwensens bog giver dog også anledning til nogle kritiske bemærkninger. Som eksempel herpå kan nævnes skildringen af den nationale udvikling i 1840'erne side 29-30, der giver læseren indtryk af, at det var en række danske anmasselser, som fik slesvig-holstenerne til at reagere. Set med andre historikerbriller var det en vekselvirkning, der satte spiralen i gang og førte frem til krigen i 1848. Tilsvarende kan konklusionen på side 100-101 om, at 1920-grænsen blev opfattet som en tilfredsstillende løsning af de fleste »Zeitgenossen« ikke stå uimodsagt. Det er klart, at de berørte nationale mindretal og nationalistisk sindede kredse i Slesvig-Holsten ikke var tilfredse med den nye grænse, men i Danmark som helhed var glæden over Genforeningen stor, lige som den i hovedsagen blev opfattet som en retfærdig og tilfredsstillende løsning på det gamle stridsspørgsmål.

Broder Schwensens bog om Schleswig-Holsteiner Bund belyser en vigtig side af den nationale og politiske udvikling i det dansk-tyske grænseland i Weimartiden. Den vil derfor også finde god anvendelse nord for grænsen.

*Henrik Becker-Christensen*

**Mogens Weitemeyer (udg.): Breve mellem front og hjem 1864.**

Museum Tusulanums Forlag, 1995, 128 s., ill. pris 169 kr.

Brevvekslingen mellem officersaspiranten Waldemar Weitemeyer og hans hjem i København omfatter 42 breve fra slutningen af december 1863 til omkring 1. maj 1864. Weitemeyer var med artilleriets 1. batteri stationeret i Slesvig by og ved Fysing nord for Slien indtil tilbagetrækningen i begyndelsen af februar: »Hele denne Retraite var en slem Tour«, skrev han den 11. februar fra Als. Her lå han i Stolbro, Elstrup, Mjels og Almsted, mærkede ikke meget til krigen og kedede sig noget. Det ændrede sig først den 2. april: »I Dag har jeg været i Skandsen No. 6 i Dybbølstillingen. Det var frygteligt saa Granaterne regnede ned over os; det var tilsidst ikke muligt at være der«. Tre dage var Weitemeyer i ilden. Den 7. april skrev han hjem om bombardementet af Sønderborg. Sene-re kom han til skanse 5, hvor han faldt den 14. april om morgenen.

Nogle af Weitemeyers 20 breve til hjemmet giver gode beskrivelser af forholdene (bl.a. nr. 14 og 22), andre er mindre indholdsrige og en trediedel af dem helt korte. I brevene fra København skriver faderen og Waldemars søskende om familiens uro og stemningerne i byen, men lidt for meget af det er uinteressant. Forlagets omtale af korrespondancen som et »psykologisk bevægende forløb« finder jeg ikke helt dækkende, men der ligger naturligvis en værdi i en brevsamling, der som denne skifter mellem indtryk derudefra og hjemmefra.

Bogen er forsynet med indledning, noter og register, og så grundigt tilrettelagt, at det næsten er for meget af det gode. De fleste af illustrationerne er gengivelser af kendte træsnit. Bogen fremtræder smukt og er udgivet med støtte fra Velux-fonden af 1981.

*Niels H. Kragh-Nielsen*

**Niels Vollertsen: Det danske mindretal.**

En række studier om det danske i en tysk stat. Odense Universitetsforlag 1994. 163 sider. Kr. 150.

**Nils Vollertsen: Sydslesvig.**

En landsdel i nationalt opbrud 1945-1948. Odense Universitetsforlag 1994. 298 sider. Kr. 250.

To hvervefoldere, der anbefaler NVs nyeste værker, informerer os om, at bøgerne »Det danske mindretal« og »Sydslesvig« tilsammen viser, »at Niels Vollertsen er godt inde i grænselandets nyere historie, og de dokumenterer et ubestrideligt talent for historisk forskning, herunder at formidle resultater på en pædagogisk og interessevækkende måde«. – Så ved vi det!



»*Det danske Mindretal*« er en omarbejdet version af NVs speciale fra Historisk Institut ved Aarhus Universitet. Bogen indeholder seks selvstændige småstudier, »som dog ikke er uden sammenhæng«. Efter NVs mening gengiver de hovedtrækkene i mindretallets politiske og sociale udvikling fra 1920'erne til 1990. De seks emner er den britiske, tyske og danske Sydslesvig-politik i tiden efter krigen, forholdet mellem dansk og tysk 1945-90, hjemstavnsbevægelsens politiske og kulturelle styrke, dens sociale struktur 1945-72, mindretallets kulturvaner og et tidsbillede fra før 1945.

Når en udvikling skal beskrives, er det logisk at gå kronologisk frem. NV vælger imidlertid at slutte bogen af med begyndelsen, med tidsbilledet fra før 1945, sandsynligvis fordi dette »dokumentariske tidsbillede« er blevet tilføjet efter specialets afslutning. Kapitlet er meget afslørende med hensyn til NVs holdninger, arbejdsmetode og historiesyn.

»Tidsbilledet« fra før 1945 bygger på 55 af de 192 interviews, som NV selv har »lavet med folk i det danske mindretal«. Dokumentationen virker overvældende, når man ser på noteapparatet med de næsten 120 henvisninger til interviewpartnere, deriblandt naturligvis mange gengangere. Litteraturbenyttelsen er derimod yderst sparsom. Og det hævner sig.

1920'erne og 1930'erne kan ikke skildres under ét. Weimar-tidens demokrati og Det tredje Riges diktatur var så væsensforskellige, at det lille danske samfund i Sydslesvig ikke kan beskrives isoleret fra den tyske omverden. Og »Det danske i en tysk stat« kan ikke beskrives kun ved hjælp af udsagn, der ikke er samtidige.

Hverken her eller andre steder i bogen diskuteres problemerne ved benyttelsen af interviewmetoden. Det drøftes ikke, hvordan der kan tages hensyn til ulemperne ved kildernes subjektivitet, deres forenkende ensidighed og oftest snævre synsvinkel. Der siges intet om al den fortrængning, der har fundet sted i de 40 til 60 år mellem hændelsen og beretningen. Vi får ikke at vide, om interviewpartneren var tæt på hændelsen, var med i beslutningsprocessen, var »tilskuere«, aktiv handlende eller måske offeret. Ikke et ord om tendensen til at overvurdere ens egen indsats med den voksende afstand til begivenhederne. NV forsøger ikke engang at tidsfæste interviewenes løse indhold. Og læseren savner i høj grad, at NV konfronterer udsagnene med samtidige, skriftlige kilders indhold, eller at han relativiserer sine vidners beretninger, idet han sammenholder deres indhold med den viden, der allerede er blevet nedfældet i litteraturen.

Nej, NV tror, at hans endeløse citeren af interviewene etablerer nye sammenhænge, skaber ny viden. Men en samling af løsrevne citater bliver ikke til sammenhæng. Og da citaternes indhold svæver i et rum, der hverken er tidsbestemt eller sat i relation til samtidige hændelser og udviklinger i den omgivende

verden, får NVs konklusioner kvalitet af løse påstande. Der var f.eks. i midten af 30'erne simpelthen ikke længere plads til den »sociale uro i mindretallet«, som NV skriver om på s. 118f, selvom en »kvinde bag Flensborg Husmoderforening« og en »arbejderdreng« mener noget andet – omtrent 55 år senere. Forholdene under NS-diktaturet tvang mindretallet til en politisk enhed udadtil. Det var slet ikke de af NV postulerede »sociale« modsætninger, der stod i centrum dengang. Spørgsmålet var derimod, hvor langt skulle mindretallet efterleve den påtvungne loyalitet over for NS-staten. At mindretallets ledelse med ansvaret for hele mindretallets eksistens her ville gå længere end en gruppe yngre »kritikere« er oplagt (Jfr. s. 120ff).

Ulempen ved NVs fremstilling i dette afsnit er her (og alt for mange andre steder), at nogle få personers subjektive minder og fejlhuskninger refereres ukritisk. En anden årsag til NVs skæve skildring er, at han med stor vellyst fremdrager modsætninger og stemninger, der tillader et »blik ind på en række brudflader af mindretallets liv«, mens de ligeledes lovede »sammenhænge« kommer til kort, og de borgerliges, dvs mindretalsledelsens, problemer i en vanskelig politisk situation slet ikke nævnes, og dermed mangler også deres argumenter. Ikke ét sted tages der hensyn til, at ledelsen repræsenterede mindretallet over for NS-myndighederne og havde ansvaret for alt, hvad der skete inden for de danske organisationer i Sydslesvig. Blandt NVs interviewpartnere mangler folk, der i 20'erne og 30'erne deltog i beslutningsprocesserne.

»Flensborg Husmoderforening«s indsats, som varede fra 1937 til 1939, kan ikke beskrives uden at den sættes i relation til »Dansk Menighedspleje«s store arbejde, som hvilede på nogle hårdt tilkæmpede indrømmelser fra NS-myndighedernes side i 1933/34. Og det var den af NV kritiserede borgerlige mindretalsledelse, der havde opnået disse indrømmelser til gunst for mindretallet. NV, specialisten i at dyrke modsætninger, gengiver (til dels ganske morsomme) citater fra de »røde« »suffragetter« og deres tilhængere og tegner på den måde et negativt billede af den borgerlige modpart. Han drøfter ikke forslaget om, at dette sociale arbejde burde overtages af Den Slesvigske Forening. NV er næppe klar over, hvor store problemerne ville være blevet for mindretallet som helhed, hvis nazisterne havde tolket Husmoderforeningens indsats som socialdemokratisk eller som et brud på aftalen fra udgangen af 1933.

Næsten hver eneste side af dette afsnit kræver en udførlig kommentar, som sætter tingene på den rette plads. Kun nogle få eksempler: (s. 119) Det var hverken værftsarbejderne eller mindretallet, der i midten af 1930'erne kunne kræve en plads til Herm. Olson i Flensborgs byråd. Nazisterne bestemte. – Det var ikke de unge kritikere, der pressede L.K. Lausten ud som leder af Flensborg-afdelingen i 1930, men de flensborgske tillidsmænd. S. 120: De unges kritik af ledelsens eftergivenhed over for nazismen er kun den ene side af

historien. Den anden er, at ledelsen forsvarede mindretallets rettigheder med de midler, den havde i et ensrettet diktatur: forhandlinger, forhandlinger og atter forhandlinger. S. 121: De unge afviste at blive tyske soldater, de ville ikke »finde sig i de nazistiske påbud uden at protestere«. NV angiver ikke nogen kilder. Værre er, at han fortier, at mindretalsledelsen dengang forhandlede ihærdigt med Berlin, for at få de danske unge fritaget for tjenestepigten i det mindste i Reichsarbeitsdienst. Da mindretallets unge var tyske »rigsborgere«, fandtes der på grund af værnepligten ingen vej udenom militærtjenesten og, som det skulle vise sig, slap Sydslesvigs danske ungdom heller ikke for RAD-tjenesten. NVs afsluttende sætning : »Ret beset var der ikke andet at gøre, hvis man ville overleve som dansk i nazi-Tyskland« (s. 121), er rigtig, men en ret svag forklaring. Samme side: De unge syntes ikke, at Flensborg Avis var kritisk nok over for nazismen. Men der skrives ikke ét ord om, at den danske Avis var underkastet rigspresseloven. Den direkte kritik af de tyske forhold var ikke mulig. Kritikken betød nemlig et brud på den efter 1933 officielt praktiserede loyalitet over for den tyske stat. Loyalitet, ikkeindblanding i tyske anliggender, var nødvendig for at kunne overleve som mindretal under NS-diktaturet. Både »Der Schleswiger« og »Flensborg Avis« modtog flere advarsler og irettesættelser fra Propagandaministeriet og Reichspressekammer – og et forsvar for mindretallets ret til at hævde sig nationalt kostede Ernst Christiansen redaktørstillingen i 1940. S. 122 hævder NV, at Dinne Jensen i 1945 kritiserede K. O. Meyer hårdt, fordi »han stak af«, efter at han var blevet indkaldt til SS. Denne oplysning må være grebet ud af luften: Dinne flygtede nemlig i julen 1944 til Danmark. Først efter krigens afslutning lod hun høre fra sig igen. På det tidspunkt har hun næppe kritiseret KOM for noget, hun selv har gjort.

Allerede disse meget få eksempler viser: Det ensartede og utilstrækkelige og sene kildemateriale duer ikke som grundlag for en skildring af mindretallet i tiden før 1945. Den ukritiske citering af ensidige og subjektive meninger om andres handlinger fremkalder hos læseren et forsimplet og dermed usandt billede af mindretallets indre historie. Det mest kritisable er imidlertid, at flere tekststeder antyder, at NV er klar over mindretalsledelsens vanskelige situation efter 1933. Alligevel undlader han konstant at relativere citaternes indhold. Dertil kommer, at NV har en stærk tendens til at reducere tidsbilledet fra før 1945 til en skildring af sociale modsætninger mellem borgere og arbejdere. Han spørger ikke en eneste gang: Hvad ville der være sket med de socialdemokratiske og kommunistiske arbejdere, hvis mindretalsledelsens økonomisk uafhængige grossererere, journalister og førende skolefolk ikke havde holdt hånden over de socialt svage medlemmer af Den Slesvigske Forening, da det tyske ensrettede samfund blev rensset for uønskede elementer? NV gennemskuer ikke

mindretalsledelsens påtvungne »statsloyale« politik som forsvar mod et diktatur og dets altid nærværende Gestapo.

Hvis NV havde undgået den ensidige fokusering på brudflader, hvis han havde haft et mere afbalanceret forhold til stoffet, og hvis han havde taget mere hensyn til den politiske udvikling i Tyskland og mindretalsledelsens problemer, kunne dette afsnit have betydet et nybrud. Men de »unges« protestholdning og det sociale skel og de deraf følgende modsætninger mellem medlemsskabet og ledelsen rides alt for stærkt op og overfortolkes. De bør være en del af vor viden, dog uden at vi glemmer, at det danske fællesskab bestod sin prøve på trods af de indre brudflader.

Kapitlet om tiden før 1945 er bogens svageste. Mest overbevisende er kapitlet om tiden efter 1972. Anmelderen har under læsningen af NVs speciale næsten uafbrudt rystet på hovedet, NVs fremstilling forekom ham ofte dårligt dokumenteret, mange konklusioner utilstrækkeligt begrundede eller endda ulogiske. Dog værst er et utal af faktuelle fejl, deriblandt mange, der afslører en total uvidenhed om forhold uden for mindretallet. Der kunde fyldes sider med eksempler. (S. 13: »den 12. maj 1945 faldt den nyoprettede s-h provinslanddag således over bevægelsen (dvs. den danske bevægelse) ...«. Faktum er: En af militærregeringen udnævnt rådgivende provinsiallanddag mødtes første gang den 26. febr. 1946. Få dage efter kapitulationen var den danske bevægelse endnu et ukendt fænomen. På samme side: »Den 10. september 45 afviste ministerpræsident Th. Steltzer (CDU) i landdagen de danske landdagsmedlemmers andragende om ...«. Partierne var endnu ikke blevet godkendt, der fandtes ingen landdag, ingen ministerpræsident og ingen danske landdagsmedlemmer. Steltzer var dengang overpræsident, dvs chef for administrationen). En sådan konstant korrigerende læsning nærmer sig et mareridt.

»Sydslesvig. En landsdel i nationalt opbrud« er NVs licentiatafhandling fra Aarhus Universitet. Og dermed er vi vel nået til et videnskabeligt niveau.

NVs emne er den danske bevægelses politiske, kulturelle og sociale udvikling i de tre første efterkrigsår. Han vil »behandle historien set nedefra og ud fra det danske mindretals kollektive bevidsthed«, som den repræsenteres af de 192 interviews, han mellem 1985 og 1988 tog med mindretallets fremtrædende folk, aktive almindelige medlemmer, unge og gamle samt kritikere af forholdene inden for mindretallet. Interviewene tolkes som centrale kilder, fordi de er et »samtidshistorisk materiale, som »fortsætter, hvor arkivmaterialet holder op«. Man bør lægge mærke til ordet »samtidshistorisk« og spørge sig: »Hvor samtidig er en beretning om forhold og hændelser, der ligger ca. 40 år tilbage i tiden?« Heller ikke i denne bog gør NV rede for interviewenes udsagnsværdi. En del skriftlige kilder og litteratur inddrages i undersøgelsen, men der mang-

ler væsentlig tysk litteratur. Igen står »brudflader« i centrum, igen bliver der citeret og beskrevet, hvordan de unge kritiserede den »lede«, gamle mindretalsledelse i Flensborg. Igen opdager vi NVs uforstående ensidighed, når han beskriver modsætninger inden for mindretallet, og når han analyserer forskellige og modsætningerne mellem den gamle danske kerne og efterkrigstidens mange nydanskere. Uklar kronologi resulterer i, at udviklingernes forløb forbliver uigennemskueligt og udløsende motiver uforståelige. Der tales om foreninger, inden de eksisterer. Overvældende er antallet af navne. Kun den lokale specialist i mindretallets historie kan glæde sig over, at de mange lokale gruppers og foreningers medlemmer identificeres. Også her leverer NV mere kvantitet end kvalitet.

NV tror selv, at han i sin studie fra 1983 »SPD, socialdemokratiet og det danske mindretal«, har givet en »fyldig« redegørelse for socialdemokraternes forhold til mindretallet (se note 16). Desto mere skuffer hans skildring på s. 19ff. Kan han forsvare sætningen: »De danskorienterede socialdemokrater forlod SPD?« Han skriver om Flensborg! Formuleringen er helt hen i vejret, siden flensborgerne blev smidt ud af Kurt Schumacher. Er det virkelig rigtigt, som NV påstår, at de danskorienterede socialdemokratiske hjemstavnsfolk i byen Slesvig i 1946-47 ville bygge det tyske demokrati op? Det er for mig at se en efterrationaliseret interpretation fra i dag. Det bør vel hedde: »Dengang var de – på trods af deres danske orientering – med til at bygge demokratiet i Slesvig-Holsten op«. Men NVs ordkunst ligger nu engang ikke på et højt plan.

Bogens mange citater med ens emneindhold og de utallige beskrivelser af beslægtede forhold og holdninger inden for »lærivelses- eller hjemstavnsbevægelsen« ødelægger NVs begrebsapparat: begreberne udvandes til ordhylstre, der skifter indhold efter forfatterens behag – og forvirrer læseren. Derfor kniber det gevaldigt med at gennemskue sammenhængene – både for forfatteren og den ikke informerede læser. Og det er synd. NV har nemlig et budskab. Han vil vise, at den sydslesvigske danskhed har mange facetter. På sin udflydende måde demonstrerer han, at det overvejende Flensborg-og-omegn-centrerede billede af et dansk mindretal bør suppleres med det øvrige Sydslesvigs mere (syd)slesvigsk-hjemstavnsbevidste selvpfattelse. Det er ikke en helt ny erkendelse, og dog er det først NV, som for alvor trækker det øvrige Sydslesvig ind i billedet. Dog går han så langt, at han havner i den modsatte grøft.

Man har lov til at beundre NVs flid, men man er nødt til at beklage hans manglende brug af historisk arbejdsmetode og mangel på selvkritik. De to bøgers værdi ligger i deres ophobning af en gevaldig mængde relevant og irrelevant stof. Gider man udsætte sig for dette stof, og er man rede til at slide sig igennem NVs bøger, for at udvinde deres ekstrakt, så kan man danne sig et differentieret billede af det danske mindretal med hensyn til forskellige sociale

forhold, politiske holdninger og danske eller mere hjemstavnsorienterede identiteter samt deres geografiske placering i Sydslesvig, især uden for Flensborg. Og man vil få et indtryk af det danske arbejdes brede spektrum. Et resultatorienteret studium af NVs bøger kræver imidlertid en kæmpeindsats.

Bøgerne (man bør begynde med konklusionen s. 257-63) kan bestemt gennemarbejdes med udbytte. Men først må man vænne sig til et oftest primitivt sprog, øve sig i at læse sætninger, der ikke svarer til grammatikkens logik og dermed siger noget andet, end NV mener. Man må træne sig i at gennemskue NVs uklare formuleringer af slagsen: Sydslesvig-hjælpen ophørte, »fordi briterne krævede det før at godkende SSF politisk ... Resultatet var SSW ...«. (Får man her at vide, at SSF blev afviklet og erstattet med SSW? Nej: NV og vi ved, at SSW/SSV blev dannet som et selvstændigt parti, og at SSF aldrig blev godkendt som politisk parti, men stadig er mindretallets kulturelle paraplyorganisation?)

Hvervefolderne lover, at NVs bøger dokumenterer forfatterens ubestridelige talent for historisk forskning, og at hans resultater bliver formidlet på en pædagogisk og interessevækkende måde! Jeg har mine tvivl.

*Johann Runge*

## Arkiver, museer og forskningsinstitutioner

### Landsarkivet for Sønderjylland 1994

I lighed med 1993 var også året 1994 inden for Statens Arkiver præget af den omstillingsproces, som er en naturlig følge af Arkivloven af 1992 og den modernisering af statens institutioner, som overalt iværksættes. I efteråret 1994 afsluttede rigsarkivaren således Statens Arkivers første resultatkontrakt med Kulturministeriet. I kontrakten fastlægges foreløbig for en toårsperiode et samlet arbejdsprogram, som indebærer, dels at de nuværende aktiviteter ikke reduceres, dels at der i de kommende år anvendes øgede kræfter på det myndighedsvendte arbejde og på en indgående analyse af arkivernes funktioner, samt af hvad den moderne informationsteknologi kommer til at betyde. Forberedelsen af resultatkontrakten har for Landsarkivets vedkommende bl.a. betydet gennemførelsen af en nøje analyse af arbejdsopgaver og ressourceanvendelse, som vil få stor betydning for de kommende års planlægning. Som et led i den igangværende funktionelle integration af Statens Arkiver er samtlige arkivers lønningsregnskab fra årets udgang overført til Rigsarkivet.

Årets afleveringer har omfattet ialt 158 meter, hvoraf godt halvdelen, ialt 80 m, stammer fra offentlige arkivskabere. Således er i forbindelse med udsendelse af en ny bevarelses- og kassationsplan for provster og provstiuvalg modtaget aflevering fra Tørninglen provsti rækkende helt tilbage til 1870'erne og bl.a. omfattende protokoller fra provstisynoden, som hidtil havde været betragtet som forsvundne. Der er desuden modtaget afleveringer fra fredningsnævnet for den nordlige del af Sønderjylland og enkelte sognekaldsarkivalier i forbindelse med oprydninger ved præsteskitte. Landsarkivet har desuden ydet konsulentbistand til Skærbæk kommune, men kommunen har endnu ikke ønsket at aflevere sit arkiv hertil.

Når omfanget af private afleveringer i 1994 har omfattet næsten halvdelen af den samlede aflevering, ialt 78 m, skyldes det, at der ud over de private person- og foreningsarkiver også er modtaget firmaarkivalier fra bl.a. korn- og foderstoffirmaet Union, rederi Cleemann og arkitektfirmaet Nielsen, alle Aabenraa. Baggrunden herfor er, at Landsarkivet sammen med Institut for sønderjysk Lokalhistorie varetager funktionen som lokalhistorisk arkiv for Aabenraa kommune. Landsarkivet stiller plads til rådighed for arkivalierne, medens opbevaring og registrering af billeder og bånd varetages af Institutet.

Årets ordnings- og registreringsarbejder har koncentreret sig om det fortsatte arbejde med Schackenborg-arkivet og om nyafleveringer. To ordningsarbejder har resulteret i udsendelse af trykte registraturer i serien Sønderjyske Arkivregistraturer, nemlig »Politikadjudanten for de sønderjyske Landsdele 1934-1944 og Politikommandøren for Sydjylland m.v. 1945-ca. 1958« ved Hans Schultz Hansen og »Det nationale register 1921« ved Hans H. Worsøe.

Som led i arkivarernes forskningsarbejde har Statens humanistiske forskningsråd bevilget orlov i tre måneder til Bjørn Poulsens arbejde med en dansk søfartshistorie. Hans Schultz Hansens bind i den sønderjyske landbrugshistorie om perioden 1830-1993 er udsendt af Historisk Samfund (se side 495). Desuden har Bjørn Poulsen og Inger Biehl Hansen i fællespublikationen »Med egen Hånd« gennem Landbohistorisk Selskab udgivet to sønderjyske bondedagbøger (se side 509).

Mikrofilmingen af de afleverede sønderjyske hovedministeriebøger er fortsat og bragt til en foreløbig afslutning med fremstillingen af ialt ca. 5000 mikrokort, som nu

kan købes gennem Statens Arkivers Filmningscenter i Viborg for en pris af 15 kr. pr. kort. Salgsbrochure og katalog findes på Landsarkivets læsesal. I forbindelse med de videre planer om en udbygning af benyttelsen af mikrokort har Landsarkivet omflyttet en del af sit bibliotek og påbegyndt nyindretning af en mikrokortlæsesal.

Hvilke konsekvenser spredningen af mikrokort får på længere sigt, er endnu uklart. Foreløbig kan vi konstatere, at besøgstallet fortsat ligger omkring de 5000 årligt (1994: 4896) og forbruget af arkivalier omkring 16.000 (1994: 16.674). Der har været et stigende antal rundvisninger (1994: 26 med ialt 339 personer), og antallet af udskrifter af personregistre med oplysning om fødselstidspunkt har stabiliseret sig på omkring 100 årligt (1994: 107). Arbejdsbyrden med de traditionelle opgaver er således ret konstant, medens vi har måttet konstatere et voksende arbejdspress i forbindelse med kortlægningen af arkivernes virksomhed og forberedelsen af de nye opgaver, herunder indførelsen af IT-teknologien. Samtidig vokser pladsproblemerne, og i forbindelse med udarbejdelsen af et skitseprojekt for en udvidelse omfattende ca. 10 km hyldeplads på magasinerne, som tænkes anbragt i en tilbygning, har vi overfor de bevilgende myndigheder rejst spørgsmålet om, hvornår der vil kunne gives bevilling til en egentlig projektering.

*Hans H. Worsøe*

### **Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1994**

1994 var et travlt år foran skærmen. Redaktionsarbejdet med Hans Niensens selvbiografi »Streifzüge durch mein Leben« (217 s.) blev afsluttet. Den færdige bog forelå i december måned. Hans Niensens »Streifzüge« er en af de meget sjældne arbejderbiografier, der skildrer det vanskelige liv i Weimar-tiden og under nazistyrer. Efter krigen ledede han som fagforeningsfunktionær de omfattende strejker, der fandt sted i Flensborg i 50'erne. I tyve år repræsenterede kommunalpolitikeren Hans Nielsen SSV i Harreslev.

I foråret modtog vi et nyt manuskript. Det var »Agtrup danske skole 1946-1981« skrevet af Gunnar Ryge Petersen. Tekstens forfatter, der i efterkrigstiden virkede som skoleleder i Agtrup i det nordvestlige Sydslesvig, har gravet erindringsstof og en del historisk materiale frem. Hans skildring er blevet til historien om en lille mindretalsskole ude på landet fra skolens optimistiske start – til den måtte give op. Denne skoles historie ligner mange andre små skolers skæbner til forveksling. Og det blev historien om den lille skole som hjemsted og udgangspunkt for mange kulturelle aktiviteter samt beretningen om skolen som et almindeligt dansk hjem i et tysk domineret samfund. Bogen om »Agtrup danske skole« udkom i februar 1995.

Studieafdelingens meget tætte samarbejde med Arkivet resulterede i en bogudgivelse i Arkivserien. I november udkom Johannes Christiansen: Familien Rønnenkamp fra Flensborg.

Stine Wiell, stipendiat fra august 1989 til juli 1991, fortsætter sit arbejde med »Flensborg-Samlingen 1852-1864«.

Nis Hardt, stipendiat siden august 1992, afsluttede i foråret sin materialeindsamling til en bog om Sydslesvigs forhistorie. Ved årets slutning lå de første kapitler til det kommende værk på bordet.

Efter en lang pause fortsatte bibliotekslektoren arbejdet med skildringen af »Dansk kirkeliv i Flensborg 1588-1921«.

Bibliotekslektoren var som i årene før med gæster nordfra på byvandring i Flensborg og har holdt foredrag i SSFs regi og i Odd Fellow logen.



Også i 1994 hentede forskere og historikere råd og oplysning hos Studieafdelingens medarbejdere. Især en tysk dissertation og en tysk magisterafhandling nød godt af vor rådgivning. Vi håber, at det meget spændende og inspirerende samarbejde med cand.-mag. René Rasmussen, som resulterede i bogen »Flensborg Avis 1869 til 1906«, vil finde en fortsættelse i 1995.

*Johann Runge*

### **Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1994**

Året 1994 bragte på mange måder gode resultater. Men naturligvis kom der også skuffelser. Enkelte gange førte »jagten« på et arkiv ikke til det ønskede mål. Det hændte, at en henvendelse om aflevering førte til svaret: »Ja, det blev kasseret for år tilbage. Ingen var jo interesseret dengang«. Sådanne svar bekræfter, at arbejdet for at sikre bevaringsværdigt kildemateriale må være Arkivets vigtigste opgave.

Samtidig har året 1994 imidlertid vist, at det i takt med den stigende benyttelse af Arkivet og de stigende krav om vejledning og formidling bliver stadig sværere at efterleve denne prioritering. De begrænsede arbejdskraftressourcer sætter snævre grænser for det mulige.

Oven i købet har året 1994 bragt en helt ny arbejdsopgave: Ved årets slutning blev de centrale dele af Flensborg bys arkiv, dvs. Altes Archiv – magistratens arkiv frem til 1867 – deponeret i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Deponeringen omfatter 110 hyldemeter og er et led i rømningen af byarkivet forud for rådhusets renovering. Denne vil strække sig over 3-4 år. I denne periode vil byarkivet normalt være tilgængeligt for publikum på Dansk Centralbibliotek hver onsdag indenfor normal åbningstid. Deponeringen er udtryk for det fortrinlige samarbejde, som hersker mellem de to arkiver i Flensborg.

### *Afleveringer*

Atter i år kan der berettes om væsentlige afleveringer. De spænder fra St. Knudsgildepapirer fra det danske foreningslivs barndom i 1840'erne til sekretariatsarkiver fra nyeste tid. Hovedparten af afleveringerne er fremkommet som resultat af henvendelser fra Arkivet. Dog er der også noteret et stigende antal »spontane« afleveringer. Dette kan tolkes som udtryk for, at Arkivet nu er blevet kendt i videre kredse.

I alt er der gennem 72 afleveringer modtaget 39 hyldemeter, nemlig 11 m personarkiver, knap 3 meter fra foreninger og 25 meter fra Dansk Kirke i Sydslesvig, SSF-sekretariaterne og andre institutioner.

Blandt personarkiverne kan fremhæves arkiver fra familierne Hattesen, Flensborg, og Jepsen, Valsbøl, fra redaktør Walther Lange og skoleleder Hans Tønnsen, Flensborg, og fra lærer Chr. Stenz, Ladelund-Vesby. Tarup-storbonden Hans Brodersens arkiv indeholdt bla. spændende papirer fra tiden under Den internationale Kommission 1919-20. Generalkonsul Neergaard-Møllers gæstebog 1922-32 rummer morsomme glimt fra konsulatets første 10 år. Rejseinspektør Frederik Rudbecks omfattende arkiv giver et levende indblik i Sydslesvig-støttens rigsdanske bagland og dens organisering i efterkrigsårene gennem både Sydslesvigsk Udvalg og Grønseforeningen.

Af særlig værdi er de store og uordnede afleveringer fra den europæiske mindretalsunion FUEV. FUEV og dens ungdomsafdeling Jugend Europäischer Volksgruppen har nu afleveret alle de betydelige arkiver lige fra oprettelsen i 1949 frem til omkring 1980.

Det kan forventes, at dette væsentlige kildemateriale vil påkalde sig en del interesse i de kommende år, ikke mindst hvis planerne om oprettelse af et europæisk mindretalsinstitut bringes til udførelse. Derfor vil ordningen af FUEV's arkiv blive prioriteret højt i den kommende tid. Dette lægger stigende pres på registreringsarbejdet, som i 1994 er foregået i et stadigt kapløb med tilvæksten.

#### *Vejledning og formidling*

har løbende fået en mere fremskudt plads i det daglige arbejde. Arkivet har bistået Dansk PresseMuseum i Odense i forbindelse med opbygning af Flensborg Avis' 125 års jubilæumsudstilling august-september. Knap 10 studerende fra universiteterne i København, Århus og Kiel har inddraget kildemateriale fra Arkivet i deres specialeopgaver.

I august overtog Arkivet med bistand fra Studiefdelingen styringen af forskningsprojektet »De danske vandrelæreres historie i Sydslesvig«. Opgaven udføres med ekstern finansiering af cand. phil. Allan Bengtsson, Odense. Projektet gennemføres hovedsageligt på grundlag af kildemateriale i Arkivet.

Som led i formidlingen er der afholdt kurser i slægts- og lokalhistorie. Der er modtaget foreninger og arbejdsgrupper til arkivbesøg, og der er holdt en række foredrag.

#### *Forskning*

Arkivarens forskning er udmøntet i foredrag, anmeldelser og artikler i tidsskrifter og i redaktionen af Sønderjyske Årbøger. Hertil kommer udgivelsen af Johannes Christiansens bog om Familien Rønnenkamp (Arkivserien nr. 4).

*Lars N. Henningsen*

### **Institut for grænseregionsforskning 1994**

Den mest glædelige begivenhed i 1994 blev meddelelsen om, at Forskningsministeriet hæver sit tilskud. Ved instituttets fødsel var staten og Sønderjyllands amt lige om at tilvejebringe de faste tilskud. I 1980'erne blev statstilskudet gradvis nedtrappet. Det er der nu rettet op på. Meddelelsen blev givet af forskningsminister A. O. Andersen ved et besøg i maj 1994.

Det øgede statstilskud har været afgørende for, at aktivitetsniveauet steg yderligere i løbet af 1994. Antallet af forskere voksede i årets løb fra 9 til 11, mens HK-personalet fortsat er på 4 personer. Institutet udgav i 1994 selv 14 bøger og rapporter, mens to bøger, udarbejdet af instituttet, blev udgivet i andet regi. Hertil kommer et større antal artikler forfattet af instituttets medarbejdere. Der blev i 1994 arbejdet på ca. 30 projekter, der fordeler sig på en række hovedområder, som her kun kan præsenteres kort. Særligt interesserede henvises til årsberetningen »Forskning i Sønderjylland«.

Regional økonomi og udvikling har været et centralt emne i mange år. I 1994 blev der arbejdet med flere projekter inden for denne ramme, såvel vedrørende Sønderjylland som vedrørende andre egne, specielt Bornholm, hvor instituttet evaluerede et erhvervsfremmeprogram. Der er samtidig etableret et nært samarbejde med det nyoprettede Bornholms Forskningscenter.

Arbejdsmarkedsforskningen er også et klassisk arbejdsområde for Institut for grænseregionsforskning. Her var flagskibet i 1994 et større forskningsprojekt om det sønderjyske arbejdsmarked. Derudover er der bl.a. arbejdet med grænsependling. Institutet fortsatte de tidligere års intensive beskæftigelse med turismen i Danmark. Her har instituttet

ydet væsentlige bidrag ved at påpege, at turismen langt fra er den guldgrube for Danmark, som det påstås fra mange sider. Også i forlængelse af tidligere års indsats er der arbejdet med den nye fritidslov og med evaluering af socialpolitiske initiativer, bl.a. pensionsudbetaling til beboere på sociale institutioner.

Sprogforskningen på instituttet har de seneste år hovedsagelig koncentreret sig om dansk og tysk som fremmedsprog inden for forskellige erhverv i Nord- og Sydslesvig. Der er blandt andet udarbejdet undervisningsmateriale i hhv. dansk og tysk for turistsektoren.

Instituttets historiske virksomhed har i ikke ringe grad været præget af det flerdobbelte jubilæumsår 1995. Genforeningsjubilæet er tilgodeset med bogen »Grænsen i 75 år«, der blev udgivet i 1995. Også en bog om Plantningsselskabet Sønderjylland knytter an til genforeningsjubilæet, da selskabet er ét af de mange, der blev oprettet i genforeningstiden. Tungest har dog jubilæet for kommunalreformen vejet gennem udarbejdelsen af jubilæumsbogen »Sønderjyllands Amt 1970-95«, der er udgivet i april 1995. Der er også arbejdet på en bog om Kronprinsesse Ingrid's Feriehus og på projektet om sønderjysk landbrugshistorie, der gennemføres i samarbejde med landsarkivet.

De fleste projekter vedrører Sønderjylland, Sydslesvig eller Danmark generelt. Et felt, instituttet har ønsket at styrke, er forskningen i andre grænseregioner. Her blev der i 1994 iværksat et projekt om EUREGIO-samarbejdet ved den tysk-hollandske grænse og opbygningen af en database om europæiske grænseregioner. I 1994 blev der endvidere udarbejdet en betænkning om det påtænkte Europæiske Centrum for Mindretalsspørgsmål.

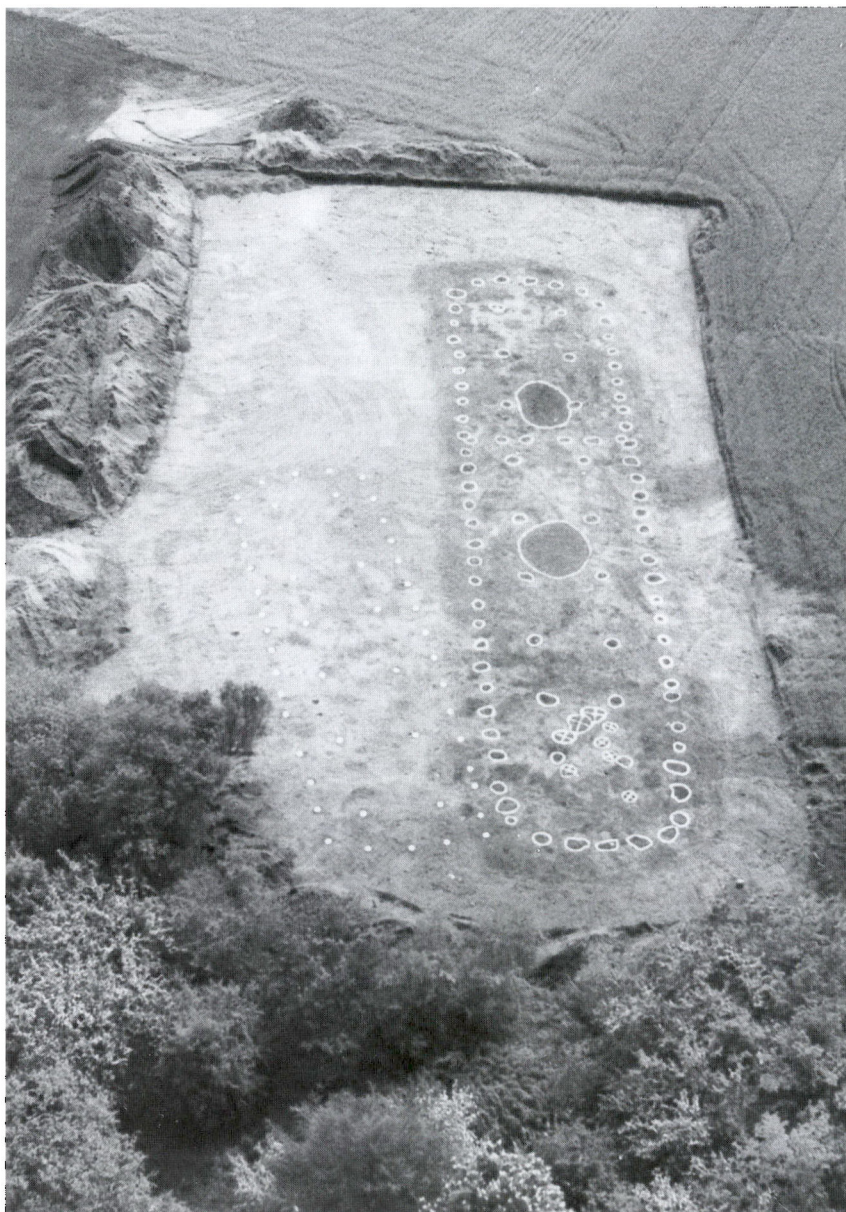
*Carsten Porskrog Rasmussen*

### **Haderslev Museum 1994**

1994 blev et usædvanligt år. Ikke alene havde museet den største aktivitet på undersøgelsesområdet nogensinde (målt i både penge og fagligt udbytte), men der skete også meget andet usædvanligt. Museet fik først på året ny bestyrelse og ny formand: amtsrådsmedlem Tage Madsen. Amtsrådsmedlem K.M. Laursen trådte tilbage efter mere end 12 års virke som formand.

Ikke så snart var Tage Madsen tiltrådt, førend museets leder gennem mere end 16 år Steen W. Andersen opsagde sin stilling. Det skal dog fremhæves, at de to forhold absolut intet havde at gøre med hinanden! Tidspunktet var blot et tilfældigt sammenfald. Den 15. august forlod Steen Andersen museet for at opbygge et helt nyt museum og aktivitetsscenter på Sjælland ved vikingeborgen på Trelleborg, som er et af vore allerstørste og bedst kendte fortidsminder. Vi ønsker held og lykke med opgaven og udfordringen!

De to største arkæologiske udgravninger museet foretog i årets løb var fra hhv. oldtid og middelalder. I Galsted, som ligger næsten midt i Sønderjylland, og som tidligere har leveret inspiration til museets bomærke, udgravede Per Ethelberg flere bopladser med gravanlæg fra ældre jernalder. Også ved Møllestrømmen i Haderslev by blev der foretaget udgravninger, der strakte sig over omtrent 1/2 år. Her udgravede Tenna Kristensen metertykke kulturlag fra byens ældste tid. Endelig skal også museets undersøgelse ved Brdr. Grams fabrikker i Vojens fremhæves. Her undersøgte sporene efter Nordeuropas største hus fra ældre bronzealder. Efter udgravningen blev huset i samarbejde med Vojens Kommune, Sønderjyllands amt og Brdr. Grams fabrikker markeret i terrænet, således at der nu er skabt en ny arkæologisk seværdighed i Vojens området.



Luftfoto af to af bronzealderhusene ved Brdr. Grams fabriker i Vojens. Det store hus til højre er med sine 50 m's længde det største hus der kendes fra bronzealderen i Nordeuropa. Et mindre, formodentlig lidt yngre bronzealderhus, ses til venstre for det store hus. Foto: Flyvestation Skrydstrup.

Året bød på et endnu tættere samarbejde med vore nabomuseer. Forberedelserne af de mange udstillinger og andre arrangementer i anledning af 75 året for Nordslesvigs genforening med Danmark blev indledt med kollegerne i det sønderjyske museumsvesen, og med kolleger syd for grænsen. En enkelt helt stor stjerneudstilling blev det ikke til i 1994. Til gengæld vistest flere mindre. Haderslev Handelsstandsforening fyldte 100 år og fortalte sin historie i en udstilling på museet. Sparekassen Bikuben har også ældre aner i Haderslev. I en udstilling i Sparekassen vistest ting fra byens ældste sparekasse. Måske er sådanne mindre udstillinger endda af større betydning på længere sigt, fordi museet på denne måde kommer nye brugergrupper i møde, som ikke er vant til at have deres gang på museet. Besøgstallet på hovedmuseet var imidlertid ikke til de store hurra udbrud. Kun 16452 personer lagde vejen forbi.

Efter branden i Hejsagerhuset i oktober 1993 blev både huset og alle museumsgenstande restaurerede på Fælleskonserveringen for Ribe, Ringkøbing og Sønderjyllands amter. Museet benyttede lejligheden til at se med fornyede øjne på huset og har derfor i årets løb arbejdet på en nyopstilling i Hejsagerhuset. Ligesom det skete i 1993 havde museet håbet på at skaffe midler i 1994 til sidste og 6. etape af restaureringen af vort vartegn Stubmøllen fra Nr. Rangstrup. Det lykkedes at skaffe nogle midler fra private fonde. Men håbet om en afslutning på restaureringen bristede lige før jul! Statens Museumsnavn meddelte os afslag på vor ansøgning. Hele rådighedssummen øremærket til særlige konserveringsopgaver kom slet ikke til udbetaling i 1994. Vi fortsætter dog ufortrødent indsamlingen af midler til møllen og mangler nu kun vingerne, før møllen er nyrestaureret.

Et museum er som et isbjerg. De 9/10 under vandet ses ikke umiddelbart. På Haderslev museum er bjerget ikke under vandet men over vore hoveder, nemlig oppe på magasinet på 1. sal. De mange lovbundne opgaver, som museet påtager sig inden for det arkæologiske arbejdsfelt, medfører ofte, at tingene hober sig op i registrerings- og dokumentationsfasen. Der blev ikke meget tid til dette arbejde i 1994. Det gælder for den sags skyld også for tiden til forskning. Den slags skal finansieres udefra og rent arbejdsmæssigt klemmes ind imellem alle andre af dagligdagens mange gøremål.

Ved juletid fik museet et nyt »gammelt« indgangsparti i billetsalget. Renæssance- og barokmøbler i egetræ pryder nu museumsbutikken. Møblerne er skam ikke til salg. Men de danner en dekorativ baggrund for museumsbutikkens kvalitetsvarer. Vi håber også, at både møbler og salgsvare er med til at skabe hygge om museets gæster, så alle føler sig velkomne.

*Stine Wiell*

## **Aabenraa Museum og Jacob Michelsens Gård 1994**

### *Nyheder i drift og bygning*

I Aabenraa har der igennem flere tiår været lagt planer for museumsudvidelser, og netop i 1994 blev der taget afgørende skridt. Aabenraa Kommune bevilgede en kunsthistoriker til at lede kunstafdelingen og dermed sikre, at samlingen kan føres videre som et selvstændigt statsstøttet museum. Pakhuset på Gammelhavn blev købt for at sikre en spændende bygning til museumsformål, og Sønderjyllands Amt satte en bygningudvidelse i 1998 på sit langsigtede budget, med seks millioner kroner. Udformningen af oplæg og ansøgninger er gået hånd i hånd med de fireårsplaner, som museet skal lave for hver valgperiode.

I 1994 har museet nydt godt af at kunne ansætte flere specialkyndige til særopgaver.

For en bevilling fra Statens Museumsnævns Rådighedssum har etnografen Margrethe Brock-Nannestad arbejdet med de oversøiske samlinger. Under Eskild Becks sabbatorlov har dels en tømrer, Gunnar Rasmussen vikarieret, dels en historiker, Erik Møller Nielsen, som er en af de få i landet, der har en indgående viden om skibsbygningsteknik. Ved siden af byens berømte værfter har han arbejdet med EDB-registrering og derved forberedt overgangen hertil.

Årets *bygningsarbejder* har væsentligst bestået i nødvendig vedligeholdelse. Ved Jacob Michelsens gård måtte taget på det nyrestaurerede huggehus lægges om, og en gennemgribende fornyelse af de 90 årige el-installationer måtte indledes. Indføring af EDB i økonomi og saglige kartoteker har gjort det nødvendigt at anskaffe yderligere to PC'ere.

Spørgsmål om *bevaring af bygninger* bliver museet stadig stærkere inddraget i. Hanne Christensen har taget sig af konsulentopgaver for bl.a. andre museer og medvirker som sekretær for Byhistorisk Forening aktivt til at gøre Slotsmøllen tilgængelig for publikum. Sammen med flere frivillige er haven omlagt og indsamlingen til restaureringen er bragt godt iveau med en stor donation fra A. P. Møllers Fond. Endelig er besigtigelser til sager om beskyttede jord- og stendiger over hele Sønderjylland fortsat også i 1994.

### *Undersøgelser og udgivelser*

Margrethe Brock-Nannestads arbejde med museets oversøiske samling er bl.a. resulteret i en artikel i Nordslesvigske Museer nr. 19, 1993-94. Aabenraernes langfarter var bestemt af handel på især Sydamerika, Kina og Japan, og de ting, de tog med hjem fra det fremmede, afspejler en meget overfladisk interesse i de fjerne kulturer. Det er stort set de samme genstandstyper, der har fungeret som souvenirs uændret igennem århundreder, og der er overvejende tale om ting tilpasset europæisk smag.

En anden side af museets søfartssamling er blevet belyst i Erik Møller Niensens undersøgelser af *byens skibsværfter*. Samtlige oplysninger om skibe bygget i Aabenraa 1711-1883 er indført på DMI-database. Det giver mulighed for en meget bred søgning f.eks. på skibsnavn, skibsbyggere, redere, kaptajner, skibsportrætter og dokumenter. På længere sigt skal materialet danne grundlag for en bog.

Årets mest omfattende undersøgelsesarbejde var dog færdiggørelsen af bogen »*Småskibsfart fra Egersund og Fjordegnen*«, med Bent Vedsted Rønne som redaktør og hovedforfatter. Hermed er det stort anlagte projekt, som foreningen Cathrinesmindes Venner stod for, afrundet.

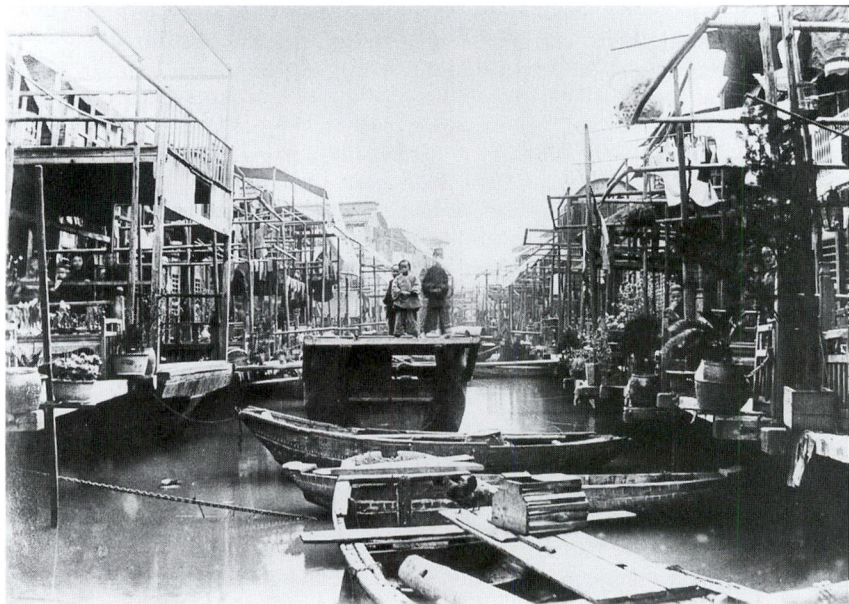
Lidt ud over det sædvanlige er det, at en gavegiver fra 1993, maskinchef Karsten Petersen, som har sejlet med rederiet Jepsens skibe, har stillet både sin fantastiske samling af dias fra disse sejladsere og sine optegnelser til rådighed for museet.

Ved siden disse søfartsemner er den landsdækkende undersøgelse af *begravelseskikke og kirkegårde* blevet ført videre. En bogudgivelse er under forberedelse, og der er skrevet artikler om emnet.

### *Formidling*

Indtil de længe ønskede bygningsudvidelser bliver mere konkrete, har museet kun mulighed for at forbedre enkeltheder i den faste udstilling. I 1994 blev tekstningen i søfartsafdelingen udbygget, og der blev lavet oversættelser til tysk af alle tekster, inklusive den lille guide.

I årets *særudstillinger* er præsenteret flere yngre europæiske kunstnere, der arbejder med installationer. I foråret var det dels tre berlinske kunstnere, »Mobile Galleri«, dels den spanske professor, Alex Nogué. Både her og i efterårets store udstilling med murkunstne-



*Den store mængde af ting, som aabenraaerne hjembragte fra deres oversøiske sejladser, giver et snævert og kuriøst billede af de fjerne kulturer. En undtagelse er dog kunstfotografier fra Japan, Kina, Thailand, optaget i tiårene omkring 1900. Her kommer man helt tæt på f.eks. de »flydende byer«, som var så karakteristiske. Det er denne modsætning, som var udgangspunktet for etnografen Margrethe Brock-Nannestads undersøgelse og udstilling om kulturmøde på Aabenraa Museum.*

ren Ulla Viotti var det religiøse og det sakrale en klar undertone. For at uddybe indtrykket af hendes store værk, Telemuren, mellem museet og Tele Sønderjylland, var de to parter gået sammen med Kunst- og Musikforeningen om en separatudstilling. I salen opbyggede hun af sorttonede sten en kæmpe installation, der førte tanken hen på skibe og bølger. Ulla Viotti var inspireret af udgravningerne i Nydam Mose, og derudover viste hun kurveformer på parkeringspladsen bag muren. Disse store værker kunne kun opstilles ved udstrakt støtte fra bl.a. teknisk skole, Christian Petersens Teglværk og kunstneren selv. Hele værket blev yderligere løftet, da organist Mogens Mølskov føjede musik til.

Ved påsketid havde Kunst- og Musikforeningen fortjent succes med sin meget smukke udstilling af Mette Ohlsens værker.

Sommerens udstilling, »Verden set fra Vandet«, var et af hovedresultaterne af Margrethe Brock-Nannestads arbejde med museets oversøiske samlinger. Den skulle afspejle kulturmødet mellem aabenraaere og de fremmede. De blev fulgt på rejsen, i havnebyerne og først og fremmest i de mangeartede originale ting, de havde hjembragt, lige fra samurairustninger, vifter, lakbakker, over kaskelottænder til fotografier af dagliglivet i Kina og Japan. Publikumsundersøgelsen bekræftede de ret stereotype opfattelser af det fremmede, som formidles gennem souvenirs.

1994 blev det fjerde og nok sidste år, hvor museet til sit julearrangement *oldemors juletræ* kunne tilbyde fortælling og sang for børn med den fremragende dramapædagog Erling Dissing. Årets tema var E. T. A. Hoffmanns juleeventyr »Nøddeknækkeren«, der

blev anskueliggjort i bl.a. musefælder, legetøj, kostumer fra balletten og en eventyrlig samling af nøddekækkere. Tilstrømningen af børnegrupper satte rekord.

På *Jacob Michelsens Gård* var der stor tilstrømning til aktiviteterne, som blev forøget i forlængelse af de vanlige tre bageweekender. I april blev Ditte Hansens udstyr fra århundredets begyndelse vist, og vask i gruekedel omkring 1920 blev demonstreret. I september kunne et udvalg af Brødrene Friis' Samling af smedeværktøj vises i det nyistandsatte huggehus. Ved siden af blev smedning demonstreret. Brundlundskolen benyttede stedet i en hel uge til en temadag om livet på landet. I sommerferien gik museet og Turistforeningen sammen om aktivitetsdage med leg og bading for børn.

Ved siden af særudstillingerne vokser al den *øvrige formidling* år for år: omvisninger på begge museer, åbent hus-dage på museet og på Brundlund Slot med Slotsvandmøllen, nye kontakter til Pædagogseminariet og til Højskolen Østersøen. Desuden er der holdt en lang række foredrag over museets centrale emner som søfart, begravelsesskikke og kirkegårde, samt bevaring og landhusholdning.

#### *Gaver og erhvervelser*

I 1994 kunne museet igen glæde sig over væsentlige gaver. Et rent klenodie er den engelske lods bog for sejlads på Sydamerika fra 1825, som har tilhørt kaptajn Hans Detlef Bruhn Høgeberg. Det er betegnende for Aabenraa-søfartens førende stilling, at han dengang blev den første dansker, der rundede Cap Horn. Endvidere modtog museet et par af de typiske souvenirs, en fint udskåren kæde af mandelkærner, hjemført i 1880'erne fra Japan. Herfra stammer også en stor silkedug broderet med drager og en sen trykt bomuldskimono.

Indsamlingen af erindringer om småskibsfarten ved Egersund medførte gaver også i 1994. Nævnes kan et skibsportræt tegnet i 1926, et rederiflag fra Nordals Færgefart samt et smukt udskåret navnebrædt for »Passant af Kalvø«. Den har tilhørt skipper Hans Peter Petersen, en bror til Albert Petersen, medstifter af værftet i Aabenraa.

Museets andet hovedemne er landboforhold. Det er blevet belyst i meget forskelligartede genstande, således et skomagerværksted fra Sjølund, og eksempler på det fint hvidbroderede linned, som et par generationer af unge piger satte en ære i at fremstille til udstyr.

Betydningsfulde er gaver fra de to søstre, Anne Helene Michelsen og Karen Michelsen, til belysning af livet på Michelsen-gården, ældre beskedne legesager som fikserbilleder, udstyr til begravelse, og strikkepindeholdere i sølv.

Ved et par heldige sammentræf har samlingen af lokal kunst kunnet forøges på en usædvanligt god måde. Fra to i slægten modtog vi i alt fem meget fornemme værker af Jes Jacobsen, søn af den fremtrædende skibsbygmester Niels Jacobsen. Selv døde han kun 24-år gammel i 1886, men han nåede at uddanne sig på Kunstakademiet til maler og at overbevise med en sikker kunnen og et stort talent. Hans billeder er, bortset fra modelstudier, naturtro gengivelser af hans nære omgivelser i hjembyen og portrætter af familien. Imellem de fem billeder er således portrætter af hans forældre og af hans morfar, kaptajn Kjær, der bl.a. sejlede med Niels Jacobsens skibe.

Endelig blev erhvervet to barneportrætter af byens berømte kunstner Franciska Clausen. Først ved et heldigt auktionskøb et oliemaleri af niesen fra 1935, og senere skænkede Inge Lisa Lauesen, H.W.Lauesens enke, et pastelportræt af sig selv fra 1943. Det sidste er udtrykkeligt givet til det kommende kunstmuseum, i sig selv et skub til den meget positive udvikling.





*Opbygningen af en lille fast udstilling om Sønderborg bys historie startede i sommeren 1994, hvor det takket være tilskud fra Sønderborgs pengeinstitutter og fabrikant Mads Clausens Fond blev muligt at få lavet en model af Sønderborg by omk. 1870. Siddende f.v. modelbyggerne Morten Marstal, Søren Dahl og Jean Steen Knudsen, alle fra Arkitektskolen i Aarhus og stående museets snedker Johannes Petersen. Foto: H. A. Madsen, Museet på Sønderborg Slot.*

## Museet på Sønderborg Slot 1994

### Magasinproblemer

De store brande, der sidste år har hærgnet en række historiske bygninger i København, har fået Slots- & ejendomsstyrelsen til at holde brandsyn i sine bygninger rundt i landet. I 1994 blev det Sønderborg Slots tur til at få besøg! Det resulterede i, at slottets 25 år gamle brandalarmanlæg blev udskiftet med et moderne og velfungerende anlæg. Ligeledes blev der på lofterne over Syd-, Vest-, og Nordfløjen rejst brandvægge, så de vældige rum blev sektionsopdelt. Men da husejerne yderligere forlangte, at museet enten skulle rydde loftsetagerne, hvor vi har vores tæt stoppede magasiner, eller gennemføre yderligere brandsikring for adskillige millioner kroner, måtte vi i gang med at revidere vore arbejdsplaner. Vi har til en begyndelse lejet et fjernmagasin i Sønderborg for en 3-årig periode. Fortsættelse følger i næste årsberetning.

*Bevaringsproblemer*

Konserveringværkstederne i Gram og Ølgod har i årets løb udført adskillige opgaver for museet. Der er blevet udarbejdet en rapport over de udstillede maleriers bevaringstilstand, der viser, at vi i de kommende år skal søge rejst mellem 2-3 millioner kroner til malerikonservering. En række af museets tekstiler er blevet konserverede i Ølgod, og i juni måned var konservator Inge Sole hernede i små 14 dage for at rengøre og reparere de store gobeliner i Vestre Forgemark og Riddersalen.

Arbejdet med genskabelsen af orglet i Dorotheas Kapel påbegyndtes først på året, og der er dukket overraskende og spændende ting frem undervejs. Bl.a. viste det sig, at orgelbælgene, hvor der i den ene var en stor rotterede, indvendigt var tætnet med opklæbde regnskabsark fra hertug Hans' husholdning fra 1590 eller 1591!

*Gaver og erhvervelser*

Der er oprettet omkring 75 nye sager repræsenterende et bredt spektrum af genstande hovedsageligt relaterende til museets samlinger af ting, der belyser dette århundredes historie: 1. verdenskrig, Genforeningen og 2. verdenskrig. Særligt værd at fremhæve er et maleri af Sophus Hansen, der skildrer øjeblikket, da de tre unge piger overrækker Christian X flagdugen i Kongeskansen på Dybbøl. Fra samme giver kom også tre porcelænsplatter med genforeningsmotiver.

*Udstillinger og anden formidling*

I de faste samlinger er der blevet udstillet et fint lille udsnit af museets legetøjssamling, og i Augustenborg- og i Guldalderrummene er væggene blevet malet og samlingerne delvis nyophængt.

Særudstillingerne var mange:

- 1) Istedløven drog i januar afsted til Flensborg.
- 2) 4.-27. februar vistes en fin lille udstilling om trækirker i Slovakiet.
- 3) 13. marts-1. maj kunne man studere Nordlys på en udstilling arrangeret af EUC Syd og Amtsgymnasiet.
- 4) 27. marts-24. april var der *påskeudstilling* med malerier af Connie Andersen (v./Sønderborg Kunstforening).
- 5) 6.-29. maj en udstilling af skulpturer af Bjørn Nørgaard (v./Sønderborg Kunstforening).
- 6) 18. juni-28. august viste væveren Jette Nevers og 11 af hendes elever »Tekstile Spor«. 2.-25. september afholdtes *Nordiske kulturuger* i Sønderborg, hvor vi lagde hus og arbejdskraft til hele tre udstillinger:
- 7) Islandsk Kunsthåndværk.
- 8) »Mijjen Luvnie – Hos oss« om Røros-samerne fra Midt Norge.
- 9) Jakob Jensen Design.
- 10) 3.-25. september vistes fransk-dansk billedkunst samlet af Galerie Galise (v./Danfoss Kunstforening).
- 11) 1. oktober-16. november Maleren og tekstilkunstneren Solvejg Refslund.
- 12) 14. oktober-4. december »Gurs – en interneringslejr i Sydfrankrig«.
- 13) 10. december-20. januar 1995. Retrospektiv udstilling af Fritz og Johs. Carstensens arbejder (v./Sønderborg Kunstforening).

Det var en sand haglbyge af skiftende udstillinger, og det er absolut vort erklærede mål at få den side af vor aktivitet droslet ned til fordel for de mere langsigtede opgavers løsning.



*Nis Puk (billetsalsleder Hans Henrik Hvelplund) er ved at fortælle en flok skolebørn om livet på slottet med den fangne kong Christian 2. (vagtmeister Arne Reggelsen). Til venstre Det runde Bord, som kongen tog med sig til Kalundborg i 1549. Foto: H. A. Madsen, museet på Sønderborg Slot.*

Der har også været adskillige andre arrangementer, hvoraf særligt skal nævnes en forrygende week-end 3.-4. juni, hvor vi fik besøg af Middelaldergildet fra Købing, der holdt marked på gårdspladsen, og Gadesjakket fra Odense, der opførte »Den utro hustru«. En helt overvældende succes var såvel »Historisk gætteleg« i efterårsferien samt Nis Puks mange påfund i julemåneden, hvor ikke mindst skuespillet om Christian II (ved de herrer Reggelsen & Hvelplund) vakte begejstring. Nu ved omsider alle, at kongen tog Det runde Bord med til Kalundborg i 1549!

#### *Forskning og publikationer*

Inge Adriansen lagde i årets løb et stort arbejde i forberedelsen af den dansk-tyske fællesudstilling »Folkenes selvbestemmelsesret – Slesvig 1920« og den ledsagende bog, der udkommer til udstillingens åbning i januar 1995. Hun har ligeledes skrevet til og været medredaktør af Sønderjysk Månedsskrift.

Heftet »Nis Puk fortæller Historien om Sønderborg Slot« tegnet af Sverre Helmer Kristensen med tekst af Inge Adriansen og redigeret af Hans Helmer Kristensen udkom i foråret. Det er en munter og anderledes måde at formidle historie på til glæde for store og små.

#### *Forhold udadtil*

Med Augustenborg Kommune blev ført forhandlinger om en samdriftsaftale, der vil

træde i kraft i 1995. Aftalen indebærer bl.a., at museet vil engagere sig i formidlingen af Augustenborg Slot og by i de kommende år.

Der er ligeledes indgået en samarbejdsaftale med den selvejende institution Dybbøl Mølle, hvorefter Museet på Sønderborg Slot fra 1995 overtager og nyformulerer udstillingerne i møllebygningerne.

Museets besøgstal blev 74.489 hvoraf godt 19.000 var skoleelever og børnehavebørn.

*Jens Ole Lefèvre*

#### *Cathrinesminde Teglværksmuseum 1994*

Året 1994 blev den første hele sæson for museet, der blev oprettet i 1993 som en afdeling af Museet på Sønderborg Slot. I maj blev den nye foredragssal med video-storskærm indviet. Ved denne lejlighed blev der præsenteret en ny introduktion til et besøg på Cathrinesminde, en videofilm på 30 min., produceret af lektor Karsten Biering, Center for Arbejderkulturstudier, Københavns Universitet. Såvel indretningen af foredragssalen som storskærm og filmen var mulig gjort takket være fondsstøtte fra A. P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond for Almene Formaal. Også en række andre fonde har givet støtte til denne film, som desuden findes i en tysk version, takket være støtte fra Cathrinesmindes Venner.

Overlærer Claus Nielsen, Sønderborg, stammer fra Broager og har i en årrække samlet stemplede teglsten. Hele hans fine samling på ca. 120 sten blev i december skænket til Teglværksmuseet.

I februar udgav Cathrinesmindes Venner årsskriftet for 1994 »Fra ruin til museum. Beskæftigelsesprojektet på Cathrinesminde 1986-1993« på ialt 36 sider. I maj udkom et festskrift i anledning af De Forenede Teglværkers 100 års jubilæum: »De Forenede Teglværker i Egersund 1894-1994« skrevet af Inge Adriansen.

Statens Humanistiske Forskningsråd har bevilliget 50.000 kr. til udgifter i forbindelse med en dokumentation af de ca. 30 teglværker, som i dag er aktive i Danmark.

Den faste *udstilling* blev forbedret, og der har været afholdt to særudstillinger. I påsken viste Broagerlands Kunstforening en række tyske og danske nonfigurative kunstneres værker, som i stærke farver klædte de grove udstillingsrammer. Fra midten af maj og sæsonen ud var der en særudstilling om småskibsfarten på Flensborg Fjord.

I maj måned blev der afholdt fem aftener med *foredrag* af fremtrædende danske forfattere og billedkunstnere. I dette arrangement deltog ca. 1500 personer, og det blev en stor succes.

I *den kommende tid* vil der blive lagt vægt på løbende dokumentation af ændringer i teglindustrien i museets nærområde. Alle teknologiske og produktmæssige ændringer bør løbende følges, og det gode samarbejde med teglindustrien bør udbygges. Den faste udstilling bør forbedres og udbygges. Det er målet at skabe en slidstærk, flersproget udstilling med modeller, der kan belyse teglets historie i Danmark fra middelalder til nutiden og med et særligt afsnit om teglværkerne på begge sider af Flensborg Fjord.

Planerne for indretning af et sønderjysk, industrihistorisk museum på Cathrinesminde bør konkretiseres. En hovedopgave i de næste år er derfor udarbejdelsen af et detaljeret forslag til en indsamling af industrihistoriske genstande.

Det samlede besøg har været ca. 13.400 + 3.000 til andre kulturelle arrangementer. Der har været afholdt 125 omvisninger og foredrag.

*Inge Adriansen*

## Tønder Museum og Højer Mølle- og Marskmuseum 1994

1994 var året, hvor museerne i Tønders renoverings- og udbygningsplaner begyndte at lykkes. I maj 1994 bevilligede Brødrene Hartmanns Fond 3 mio. kroner til en om- og udbygning af forhallen, en plan der inkluderer en ny publikumselevator samt en flytning af museernes indgang til porten gennem porthuset til slottet. Stor var glæden over, at første etape af byggeriet dermed var sikret.

Allerede en måned senere kom den næste store donation, idet A. P. Møller og Hustru Chastine McKinney Møllers Fond til almene Formaal meddelte, at Fonden ville yde 8,5 mio. kroner, et tal der senere forhøjedes til 10,4 mio kroner, til en renovering af Vandtårnet og en sammenbygning af tårnet både med den centrale del af museet og med pumpehuset. Det var imidlertid samtidig et krav, at bevillingen ikke måtte sammenblandes med den øvrige del af byggeprojektet, hvorfor vandtårnet blev første etape af byggeriet, mens forhallen bliver anden etape. Brødrene Hartmanns Fond var heldigvis yderst forstående overfor denne ordning. Derefter kunne der udarbejdes et færdigt projekt samt licitationsmateriale til vandtårnsetapen, således at byggeriet kunne starte lige efter nytår.

1994 bragte også gode nye tiltag for Højer Mølle- og Marskmuseum. Skov- og Naturstyrelsens køb af møllerboligen og indretning af denne til naturskole blev fuldendt, således at huset i efteråret 1994 kunne indvies både til naturskole, til Højer Lokalhistoriske Arkiv og til turistkontor for Højer by. Derefter blev der taget fat på at tilbageføre møllehaven til tiden omkring 1910.

### *Udstillinger og formidling*

Alle årets tre særudstillinger havde det fælles tema: ler og fajance. Den første udstilling var en præsentation af pottemageren Buller Hermansens fliser, flisebilleder og pottemagerarbejder. Buller Hermansen har gennem flere år været meget optaget af flisesamlingerne på Tønder Museum.

Dernæst kom turen til fajancerne. Her viste Tønder Museum en udstilling af slesvig-holstenske fajancer fra jyske museer og samlinger sammen med museets egen gode samling af slesvig-holstenske fajancer.

Endelig opbyggedes i efteråret en udstilling om den eneste pottemager, Christian Knis, der har fungeret på vesteregnet, hvor der ikke findes synderlig godt pottemagerler. Knis havde pottemagerværksted i Skast fra 1861 til sin død i 1880, hvorefter værkstedet blev nedlagt. Der vistest prøver på hans kunnen og teknik, idet udgravninger ved hans hus i Skast havde bragt adskilligt skårmateriale for dagen. I tilslutning til udstillingen vistest et moderne pottemagerværksted fra Højer, hvor pottemageren Jytte Lysgaard havde stillet materiale til rådighed, og desuden præsenteredes et af de allermost ydmyge håndværk: klinkefaget, der tidligere ofte blev varetaget af mænd, hvis fysik ikke kunne holde til hårdt fysisk arbejde.

På Højer Mølle- og Marskmuseum begyndte sæsonen med en udstilling fra Naturhistorisk Museum i Århus, om lægemidler, udvundet af planter. Sommerudstillingen handlede om får og uld og anskueliggjorde både fårehold i marsken og anvendelsen af fårenes uld. I tilknytning til udstillingen afholdtes et uldmarked. Sæsonen sluttede med en kunstudstilling, hvor to lokale kunstnere viste deres arbejder i møllen.

Foruden udstillingerne har der været omvisninger samt foredragsaftener. Der blev afholdt i alt seks foredragsaftener på Tønder Museum og en aften på Højer Mølle- og Marskmuseum. Endelig var 1994 første år, hvor der blev afholdt landsdækkende mølledag den tredje søndag i juni, en søndag, der skal være en tilbagevendende begivenhed



*Barokskab af egetræ fra 1777, købt til Tønder Museum i sommeren 1994 gennem donation fra Ny Carlsbergfondet.*

på møllerne i Danmark. Højer Mølle fejrede dagen med gratis adgang og gratis omvisninger på to sprog, salg af kaffe og hjemmebagt kage, hestevognskørsel, og dagen sluttede med opvisning af folkedans.

### *Bygninger*

1992-93 fik Tønder Museum gennem en stor bevilling fra Statens Museumsnævn penge til installering af et moderne brandsikringsanlæg. Da dette var færdig installeret og godkendt, erklærede de stedlige brandmyndigheder, at man uagtet at brandsikringen var i orden, aldrig ville redde noget i museets magasin over kunstmuseets søndre sal, fordi rummet var en brandfælde! Det betød, at hele Tønder Museums magasin skulle flyttes til andre steder i huset, og at der skulle findes et fjernmagasin til de større genstande, der ikke så ofte udstilles. Det var et kæmpearbejde, der skulle være tilendebragt inden nytåret 1994-95.

Den anden forskrækkelse gjaldt Højer Mølle, hvor en sagkyndig gennemgang viste, at møllevingernes hækværk i 1976 var monteret med galvaniserede søm og skruer, der alle var korroderede, således at alt hækværktræet var blevet sprængt. En udbedring af skaderne vil formodentlig beløbe sig til 1/4 mio kroner og må gennemføres inden for de nærmeste par år.

### *Samlinger*

Blandt årets smukke og relevante gaver kan fremhæves et sølv rejse-spisesæt, der blev testamenteret af en kvinde, der stammede fra Haderslev, men som mente at Tønder Museum var det bedste sted for sølvbestikket.

Gennem fondsmidler blev der erhvervet flere smukke ting, bl.a. et barok skab fra Tønder fra 1777, der formodes at have tilhørt den tidlige sølvsmed A. C. Boethewadt i Tønder. Skabet blev erhvervet for midler fra Ny Carlsberg Fondet. 40 polykrome fliser med blomstermotiver af Buller Hermansen blev erhvervet for midler fra Andelselskabet Tønderhus Fond.

### *Undersøgelservirksomhed og nye tiltag*

Undersøgelservirksomheden var også i 1994 koncentreret om registrerings- og fredningsforslag vedrørende bygninger i museets virkeområde. Desuden arbejdedes der videre med kirkegårdsregistreringen på Hjørpsted og Rønmø kirkegård.

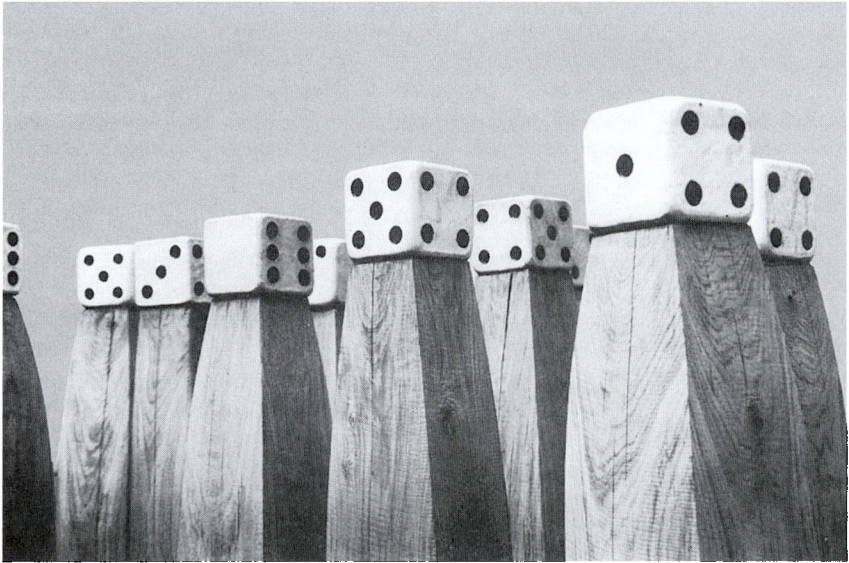
En sag, der lå museet meget på sinde i 1994, var et forsøg på at få ejendommen Storegade 14 (Drøhses Hus) sikret som offentlig tilgængelig bygning i museets regi. Intet tyder på, at kommunen, trods pres også fra Tønder Turistforening, mener at kunne finde de nødvendige penge på budgettet. Dersom det ikke lykkes at sikre bygningen i offentligt regi, synes det at være uomgængeligt, at huset sælges til privat brug.

Den varme sommer betød for de fleste af landets museer en nedgang i besøgstallet. Nedgangen blev både i Tønder og i Højer Mølle- og Marskmuseum på ca. 3.000.

*Inger Lauridsen*

## **Midtsønderjyllands Museum på Gram Slot 1994**

Årets første måneder blev anvendt til at færdiggøre museets udstilling om Tertiærperioden, således at også Danien-tiden var repræsenteret. De tidligere kontorer på 1. etagen i museet blev anvendt til denne udstilling, og fjorten udstillingsmontrer blev fremstillet til formålet.



*Fra udstillingen med arbejder af Klavs Weiss. Installationen »Lovgivende forsamling«. Mål ca. 1,3×6×2 m. Materialer: træ og keramik.*

Udstillingen blev præsenteret ved den traditionelle sæsonåbning Palmesøndag, hvor vi ligeledes åbnede en særudstilling om lægemidler fra dyreverdenen, fremstillet af Naturhistorisk Museum i Århus.

Senere på året viste kunstneren Klavs Weiss sin installation »Lovgivende forsamling« samt grafiske arbejder. Den efterfulgtes af en meget smuk glasudstilling fremstillet af Torben Jørgensen, der arbejder på Holmegård Glasværk. Sammen med ham udstillede hans kone, Jytte Mørch, sine spændende landskabsbilleder.

En mindre udstilling om planters mangfoldighed og formrigdom blev vist i det meste af sæsonen. De fleste genstande var udlånt af Botanisk Museum i København, men blev suppleret med hjembragte genstande fra Zambia.

Museet har i samarbejde med Museumsforeningen og Gram Bibliotek afholdt en lang række arrangementer: I januar var der indbudt til vandretur i Stensbæk Plantage med skovfoged Else Lei som guide. I marts var der en meget velbesøgt bustur til det naturhistoriske museum i Lübeck, hvor man besøgte Miocæne hvulfund fra Tyskland. I april måned ledede skovridder Jørgen Eigaard en vandring i Lindet Skov for at se på kulturhistoriske spor, og i maj var der indbudt til morgenfugletur i Gram Slotspark. Mange fulgte opfordringen til at mødes på parkeringspladsen ved museet klokken 3.15. I september arrangeredes den årlige svampetur i Slotsparken, og i oktober kunne man høre »levende musikhistorie«, idet der blev præsenteret eksempler på musik fra mellem Gorm den Gamle og Christian den IV's tid. I november fortalte arkitekt Jørgen Overby om restaurering af gamle slotte, og første søndag i Advent blev der indbudt til koncert. Året sluttede med julestue.

I 1994 blev der arbejdet intenst på at få alle aftaler på plads vedrørende lergravsområdet, hvorfra en meget stor del af museets fossiler stammer, og det lykkedes. Andreas



Skov, Vamdrup, der ejer området, Sønderjyllands Amt, Gram Kommune, Midtsønderjyllands Museum, Skovvæsenet, Affaldsregion Nord, Peter Collet og Jens Greve Brockenhuus-Schack, har alle skrevet under på, at 5 ha af Storskoven – omfattende lergravs-området – forpagtes af museet for en 30-årig periode. Efter endt renovering, der omfatter bortpumpning af 85.000 m<sup>3</sup> vand og flytning af 80.000 m<sup>3</sup> ler, vil området blive åbnet for publikum, der kan købe sig adgang til at grave efter fossiler i leret. Det forventes, at dette store projekt vil være afsluttet i sidste del af 1995.

I august måned blev en ny bro fra Slotsparcken til Slotsholmen indviet af tidligere trafikminister Kaj Ikast. Broen, der erstatter den tidligere »genforeningsbro« – »den hvide bro« – vil fra sommeren 1995 komme til at fungere som adgangsvej til museet.

I 1994 kom der ekstra gang i konserveringen af museets sjældne hvalfossiler, idet Statens Museumsnavn bevilgede 240.000 kroner til dette formål.

Det i 1993 indledte samarbejde mellem Göteborg Universitet, Konserveringscentret i Gram og Midtsønderjyllands Museum vedrørende konservering af pyritimprægnerede knogler, afsluttedes i 1994. Resultatet af undersøgelserne, der blev udført af tre konservatorer fra Göteborg Universitet, foreligger nu i rapporten: »Konserveringsproblematik kring Miocena valfossil i Gram, Danmark«. Museets inspektør var af Universitetet inviteret til Göteborg til bedømmelse af rapporten.

Museet har besvaret et stort antal forespørgsler vedrørende naturhistoriske forhold. Især er der blevet indleveret mange formodede meteoritter, fordi museet, efter en udstilling om astronomi i 1993, bad folk om at komme med underligt udseende sten, der kunne formodes at være meteoritter. Desværre var der ingen gevinst – heller ikke da værnepligtige fra Sønderborg Kaserne hjalp museet med at gennemse et område ved Felsted med minesøgere, fordi der for nogle år siden blev indleveret en jernmeteorit fra dette område.

Museet har haft personale på studierejse til Loiredalen i Frankrig og til Bruxelles for at se hvalfund af samme alder som lergravens fund. Museets personale har i årets løb holdt en række foredrag bl.a. om Zambia og lergravsprojektet, og i Nordslesvigske Museer er publiceret artiklen: Hvalernes hjemsted – lergraven ved Gram reetableres.

En række gaver er med tak blevet modtaget, heriblandt en meget stor samling af tidligere fotograf Pauline Jensens glaspladenegativer fra Ingeborg Grosbøl, Gram, en række portrætter af tidligere beboere fra Tiset fra Gunnar Lundgaard. Besøgstallet faldt i 1994 desværre til kun 7.786, hvilket bl.a. må tilskrives den meget varme sommer, samt en stor omlægning af vejene i Gram by, hvilket nærmest gjorde det umuligt at færdes.

*Flemming Roth*

### **Museet for Frøslevlejren og Dansk Røde Kors Museum 1994**

I 1994 har 46.140 besøgt museet, dvs. en tilbagegang på knap 5000 besøgende. Antallet af foredrag og omvisninger blev en smule højere end i 1993, nemlig 431 mod 426. Traditionelt er en stor del af disse hold skolelever, der aflægger besøg som led i undervisningen. Sådan har det også været i 1994, idet 330 af de 431 hold har været skolelever.

En betragtelig del af tilbagegangen i besøgstallet skyldes en usædvanlig dårlig juli måned, hvor hedebløgen hærgede. Men iøvrigt fordeler tilbagegangen sig jævnt fra og med maj måned, så noget synes at tyde på, at den intense presseomtale, der fra april og nogle måneder frem blev Frøslevlejren til del i de danske og udenlandske medier, ikke umiddelbart har gavnnet besøgstallet.



*Nyopstilling i Dansk Røde Kors Museum. Foto: Allan Carlsen.*

Ovennævnte presseomtale, som skyldtes Frøslevlejrens Kursuscenters brochure til et tysk publikum, var stærkt medvirkende til at gøre 1994 til et bevæget og turbulent år. Uden at der her skal gås i detaljer, var omtalen, hvis årsag museet hverken havde lod eller del i, en belastning for museets personale. Ofte stod personalet med et berigtigelsesproblem overfor både gæster og offentligheden, som i vid udstrækning identificerer museet med Frøslevlejren som sådan. Museet afstod stort set fra at deltage i den heftige offentlige debat om Frøslevlejren.

Den offentlige debat var anledningen til en længere radiomontage om Frøslevlejren i DR's ugemagasin Refleks. Her gjorde museumslederen rede for Frøslevlejrens historie 1944-45, ligesom han kommenterede den igangværende debat om lejrens nutidige og fremtidige anvendelse. Museumslederen har endvidere uddybet sine synspunkter i en artikel, som er blevet publiceret i »Grenzfriedenshefte« (Heft 3, september 1994, s. 194-205) under titlen »Das Fröslee-Lager, Museum oder Ferienhotel!« Stort set samme artikel er publiceret på dansk i tidsskriftet »Fortid og Nutid« (december 1994).

Midt i al turbulensen kunne Museet for Frøslevlejren den 13. august fejre sit 25-års

jubilæum, sammenfaldende med markeringen af 50-året for lejrens ibrugtagning. Ikke mindst derfor var museets arrangement velbesøgt. De fremmødte hørte taler af bl.a. bestyrelsesformand Olaf Olsen, bestyrelsesmedlem Peder Tage fra Dansk Røde Kors og et tredje bestyrelsesmedlem, Iver Møller. Sidstnævnte fortalte kompetent om museets historie, som han har fulgt på nærmeste hold, fra tanken om et museum blev født i 1965. Iver Møller er som bekendt formand for Kontaktudvalget for Frøslevlejrens Museum, og som Olaf Olsen fremhævede i sin tale, har netop Kontaktudvalget spillet en afgørende rolle for museets tilblivelse. At museet stadig støttes af Kontaktudvalget kom ved jubilæumsmarkeringen til udtryk ved, at museet udover en jubilæums-planche modtog en kuvert med et kontant indhold. Også Bov kommune og Frøslevlejrens Venner benyttede lejligheden til at overrække pengegaver. Før de mange gæster gik indendøre for at bese museets udstilling, var der underholdning ved tre lokale amatørskuespillere, som fremførte viser, sange og monologer skrevet af fanger i Frøslevlejren. Både muntre og dystre sider ved fangetilværelsen blev dygtigt fastholdt.

Om de rent faglige aktiviteter i 1994 følgende: Museet har arbejdet videre med nyopstillingen af den permanente udstilling i Museet for Frøslevlejren. Først og fremmest er en udstilling om modstandsbevægelsen blevet færdiggjort i barak H4. Den viser baggrunden for de fleste fangers indespærring i Frøslevlejren. Museet havde også håbet at kunne færdiggøre en nyopstilling om deportationerne af Frøslevfanger samt om hjemtransporten af KZ-fanger. På grund af mangel på ressourcer har dette ikke kunnet lade sig gøre. Museet har dog taget hul på denne sidste etape af nyopstillingen, idet en ny og meget mere publikumsvenlig deportationstavle er kommet op på gangen i barak H4.

I Dansk Røde Kors Museum er der i samarbejde med Dansk Røde Kors påbegyndt en justering og å jourføring af den permanente udstilling. Justeringen omfatter bl.a. en opdatering af Dansk Røde Kors' udenlandske virksomhed og den seneste udvikling på asylområdet, hvor Dansk Røde Kors er entreprenør for staten for så vidt angår indkvarteringen og bespisningen af asylansøgere. Men også organisationens arbejde med at hjælpe flygtninge nær konfliktområderne er søgt belyst.

I Dansk Røde Kors regi blev der endvidere i forbindelse med 25-års jubilæet for Frøslevlejrens Museums indvielse vist en post- og filateliudstilling, som var arrangeret og stillet til rådighed af Mogens Lethraborg. En stor del af denne særudstilling var viet emnet »internettet post«, og belyste derved en interessant side af Frøslevlejren 1944-45.

Udover ovennævnte debatartikler om Frøslevlejren har museumslederen i 1994 fået publiceret en artikel med titlen »Fangeselvstyret i Frøslevlejren« i tidsskriftet »Siden Saxo« (nr. 3, 1994). Dette var også emnet for museumslederens foredrag ved Historisk Samfunds årsmøde, der i 1994 var henlagt til Frøslevlejren.

*Henrik Skov Kristensen*

### **Danevirkegården – Museet ved Danevirke 1994**

Lige som i de foregående år var også 1994 et travlt arbejdsår. Selv om der kom en del færre besøgende, kunne det ikke ændre på, at arbejdsopgavernes art og omfang udvidedes betydeligt. Alle aktiviteter fortsatte fra 1993. Der blev holdt mange foredrag, skrevet artikler og taler samt givet et stort antal omvisninger såvel på museet og på voldene som i andre fora såsom Folkeuniversitetet, folkehøjskoler, efterskoler, menigheder, SSF-distrikter m.fl. Det viste sig, at den store interesse for de nationale spørgsmål i dagens Europa også smittede af på det danske mindretals museum ved Danevirke. Mange grup-



*Danevirkegården er stadig et populært udfugtsmål, selv om den solrige sommer 1994 førte til en nedgang i besøgstallet.*

per ønskede at kombinere besøget ved Danevirke med en introduktion til det danske mindretal i Sydslesvig. Interessen for Danevirke var fortsat stor, og den blev ikke mindre af, at de ny forskningsresultater viste, at voldenes historie måtte revideres. Blandt de mangfoldige aktiviteter skal her kun nævnes nogle få udvalgte punkter.

Museet var hele året dybt involveret i to særudstillings-projekter, der begge blev realiseret i 1995: I samarbejde med Haderslev Museum og Museet på Sønderborg Slot blev fremstillet en vandredstilling »Fra afstemning til afspænding. Sønderjylland 1920-1995«. Sideløbende hermed havde Danevirkegården taget initiativ til et grænseoverskridende særudstillingsprojekt med titlen »Vold og Grav«/»Wall und Graben«, der skulle præsentere en række udvalgte forsvars- og befæstningsværker fra Sønderjylland og Holsten fra stenalderen og frem til begyndelsen af middelalderen. Museerne i Haderslev, Heide/Ditmarsken, Oldenburg/Holsten og Danevirke gik sammen og fik støtte af Landesmuseumsdirektoratet for Slesvig-Holsten. Museet ved Danevirke deltog desuden i en række arbejdsgrupper bl.a. omkring udarbejdelsen af et kort over Hærvejen i Sydslesvig.

I 1994 blev vist fire forskellige særudstillinger. Sæsonen indledtes med en udstilling om det sorbiske mindretal i Tyskland (29.6.-20.8.1994). Dernæst fulgte en udstilling af prospekter af danske herregårde (1.9.-29.9.) Så kunne Danevirkegården vise en morsom og oplysende vandredstilling fra Ølgod Museum: »Renlighed er en god ting ...« (20.9.-31.10). Endelig vistes en samling af sydslesvigske julemærker fra årene 1953-94 (25.10.-30.11.). Denne udstilling var så populær, at den i december måned også blev vist i en tysk bank i Flensburg; i foråret 1995 blev den desuden vist i Slesvig.

Museet kunne også i 1994 udgive en publikation, der denne gang omhandlede Danevirke i krigen 1864. Hæftet blev udgivet i forlængelse af særudstillingen 1993, der netop

omhandlede Danevirke i krigen 1864. Det indeholder dels en beskrivelse af begivenheder ved Danevirke op til og i begyndelsen af den dansk-tyske krig 1864; dels aftrykkes en række erindringsglimt, dagbogsoptegnelser og beskrivelser fra samme tid. Hæftet blev modtaget særdeles godt og solgte i et stort antal eksemplarer. Museet råder fortsat over en omfattende billedsamling, der viser Danevirke i krigen 1864. Ad åre er det hensigten at publicere et hæfte, hvor et udvalg af disse danske, tyske og engelske illustrationer aftrykkes og dermed gøres tilgængelige for et større publikum.

Weekenden 1.-2.10.1994 deltog museet i de 8. slesvig-holstenske kulturdage, der denne gang havde de tre mindretal i grænselandet som overordnet emne. Danevirkegården bidrog i samarbejde med Historisk Samfund for Sønderjylland – Sydslesvig amtskreds og Dansk Bibliotek Slesvig med to foredrag om den aktuelle Danevirkeforskning. Om lørdagen fortalte H. Hellmuth Andersen fra Forhistorisk Museum, Moesgård, om sine igangværende undersøgelser. Dette foredrag blev om søndagen fulgt op af den tyske arkæolog Willi Kramer, der fortalte om sin igangværende udforskning af det undersøiske Danevirke, en kæmpemæssig pælekonstruktion, der befinder sig midt ude i Slien. Begge foredrag trak fulde huse i Thyra-Salen. Arrangørerne var enige om at fortsætte det gode samarbejde.

1994 var også året, hvor det stod klart, at det ville blive nødvendigt at gennemføre en nystrukturering af den permanente udstilling. I årene 1990-93 gravede arkæologen Hellmuth Andersen i Danevirke. De ny iagttagelser og fund førte til en nytolkning af voldanlæggets historie. Blandt andet viste det sig, at Danevirke var en del ældre end hidtil antaget. Således kan de ældste dele af volden føres tilbage til midten af 600-årene. Dertil kom, at der under igangværende marinearkæologiske undersøgelser midt ude i Slien var fremkommet en datering af den store pælespærring, der talte for, at Danevirkeanlægget fra 737 var betydelig mere omfattende, end den hidtidige tolkning lagde op til. Endelig var det nu blevet muligt at konstruere et komplet billede af voldanlæggets udvikling i hovedvolden. Det stod klart, at de nødvendige ændringer ikke kunne udskydes længere. Der blev derfor dannet en arbejdsgruppe bestående af Hellmuth Andersen, arkitekten Thorkil Ebert og museumsinspektøren. Gruppen udarbejdede et nyt udstillingskoncept. Desuden blev det besluttet at gøre mere ud af 1864-delen i den permanente udstilling. På det grundlag kunne fondsansøgningerne skrives. I første halvår 1995 kunne ændringerne så foretages.

Lige som i andre museer var det varme sommervejr i 1994 ikke just gavligt for besøgstallet. Turisterne foretrak den svalende strand. Det førte til en betragtelig nedgang i besøgstallet på ca. 15%. Alt i alt blev registreret 16.246 besøgende i 1994, heriblandt 280 klasser med 6.129 elever. Som sædvanlig kom størstedelen (87,4%) fra Danmark, mens 7,8% kom fra tyske skoler. De sydslesvigske danske skoler glimrede endnu engang ved kun i meget begrænset omfang at benytte sig af Danevirkegården som mål for ekskursioner. Deres andel i det samlede elevbesøgstal blev på kun 3,4%.

*Jørgen Kühl*



# Fra den lokalhistoriske arbejdsmark i Sønderjylland 1994

Beretninger fra foreninger og arkiver

Historisk Samfund for Sønderjylland

Årsberetning 1994 ved Lars N. Henningsen

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt lørdag den 6. maj 1995 årsmøde i Løgumkloster. Ca. 80 medlemmer var mødt frem i dormitoriet ved Løgumkloster kirke. Formanden for Tønder amtskreds, Peter Madsen, Løgumkloster, blev valgt til dirigent. Han konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt indvarslet og gav ordet til formanden, Lars N. Henningsen. Efter mindeord over fhv. museumsinspektør Jørgen Slettebo, Sønderborg, som døde 30. april 1995, aflagde formanden følgende beretning:

Det er vist ikke forkert at sige, at vi i disse år mærker en fornyet og næsten højrøstet interesse for »historien«. I 1970'erne blev der klaget meget over, at historien var sat i skammekrogen. Men helt så slemt gik det nu ikke. Trangen til historisk perspektiv, trangen til at fejre jubilæer, trangen til at høre om historie har altid levet, den levede trods alt i 1970'erne, og den vil leve i fremtiden.

I dag er der næsten blevet højkonjunktur for historieformidling. Identitetshistorien har blomstret i flere år. Spørgsmålet: »Hvad vil det sige at være dansk?« har fyldt mange bogsider og mange samtaler. Og i 1995 har en hel række af mindedage trukket historien frem i medierne. Vi mindes i dette jubilæumsår flere centrale datoer i vor historie. Der er 50 året for befrielsen i 1945. I Sydslesvig er det 50-året for den tyske kapitulation. Der er 40-året for Bonn-København-erklæringerne. Måske skal jeg også nævne 25 året for kommunalreformen i 1970. Denne reform var et brud med gamle historiske traditioner. Men lokalhistorien kom til at profitere deraf! Sidst – og afgørende – er der 75 året for Nordslesvigs genforening med Danmark – eller skal vi sige Sønderjyllands/Slesvigs deling?

Alt dette har historisk perspektiv. Det har betydet, at flere end ellers har kastet et kort blik bort fra hverdagens forvirrede strøm. Historisk Samfund kan glæde sig – for vort arbejde får ny aktualitet og møder ny interesse på denne måde. Vi kommer lidt nærmere centrum. Det stiller krav til vor balancekunst – for jubilæer er aldrig éntydige, og de vækker ofte til debat.

De bør få os til at huske, at »historien« ikke kan bruges til hvad som helst. Ved flere af jubilæerne ser vi et markant forsøg på at *benytte* historien. Ofte

til formål, som kun har lidt med jubilæets genstand at gøre. Særlig tydeligt var det den 4. maj. Her blev et kunstnerisk fredsbudskab markedsført ved hjælp af 50-året for Befrielsen. Alle må sikkert finde budskabet rigtigt. Men hvorfor markedsføre fremmede ideer ved hjælp af den sagesløse historie?

Den slags er ikke opgaven for Historisk Samfund. Vi skal først og fremmest *udforske* vor historie, og det skal vi gøre med al mulig omtanke. Og så skal vi *formidle* den. Vi skal ganske vist være os bevidste, at vi kun kan se historien gennem vore egne og vor tids briller. Men det skal gøre os dobbelt agtpågivne. Vi skal være meget på vagt, hvis vore historiske arbejder får tillagt en opgave ud over den historiske oplysning. Vi skal ikke drive grænsepolitik.

Naturligvis må denne varsomhed ikke være en mur mod alle uvante initiativer. Dem skal vi være åbne overfor. Men vi skal også rette kursen op, hvis vi i søgen ad uvante veje kommer i nærheden af grøften.

### *Genforeningsjubilæet*

I Historisk Samfund har vi valgt at lægge de fleste af vore kræfter i markering af genforeningsjubilæet. Forberedelserne prægede i høj grad vort arbejde i året 1994. Vi har fundet det naturligt at sætte vore kræfter ind her, mere end ved 1995-årets andre mærkedage.

Det store jubilæumsprogram skitserede jeg ved sidste årsmøde. Nu har vi set de første resultater. Historisk Samfund stod bag i alt seks *afstemningsfester* 10. februar, hvortil kom 14. marts-aftenen i Sydslesvig. Her præsenterede Sønderjyds Forsøgsscenes lokale grupper og Det lille Teater i Flensborg dramatikeren Jacob Clausens seks historiske *lokalspil*. Stykket om 1920 var henlagt til Ulkebøl, hvor museumsinspektør Jens Ole Lefèvre holdt festtalen. På Folkehjem i Aabenraa var det stykket om 30'ernes krise, og formanden holdt tale. I Rinkenæs så man stykket om besættelsen i 1940, og Inge Adriansen talte. I Haderslev samlede 1945-stykket fulde huse på Harmonien, og Hans Schultz Hansen gav et rids af landsdelens historie siden 1920. I Skærbæk blev tiden omkring EF-folkeafstemningen 1972 levendegjort, og Elsemarie Dam-Jensen talte. Højer sluttede af med stykket om de unge i 1995, ledsaget af Jørn Buch som taler. Endelig blev 1920-stykket genopført den 14. marts ved mindefesten for afstemningen i 2. zone på Flensborghus. Her holdt generalkonsul Lorenz Rerup aftenens tale. Også Flensborgs bypræsident Peter Rautenberg deltog og overbragte en hilsen fra byen og flertalsbefolkningen. Stykkerne blev ledsaget af et fint lille program, en mini-Sønderjyllands historie på 20 sider. Overalt var der fulde huse. Ca. 1.800 mennesker så stykkerne alene ved afstemningsmøderne. Alle stykker blev opført samlet ved heldagsforestillinger i Slogs Herreds Hus og på Sundeved Ungdomsskole 26. februar og 5. marts. Også her var der fulde huse. Kort sagt en stor succes.



Disse teaterstykker er en alternativ måde at formidle historie på. Jacob Clausen valgte at vise, hvordan grænselandets mennesker har gennemlevet de 75 år som aktører i et nationalt drama, mellem dansk og tysk, påvirket af verden ude og hjemme. Enkelte detaljer i et sådant teatralisk arbejde kan man selvfølgelig vurdere forskelligt. Men teater skal vurderes på dets egne præmisser. Og det er mit indtryk, at stykkerne alle steder blev positivt modtaget. Det gælder også de få fra mindretallet, som så dem. Stykkerne gav et signalement af mange af de tanker og begivenheder, som har præget sønderjyderne, danske såvel som tyske, gennem 75 år. Selv følte jeg den samlede opførelse som en stor og rig oplevelse. Det var god kunst – præget af ægthed, af sønderjysk sprog og lune. Vi må derfor sige hjertelig tak – til de mange frivillige skuespillere og lokalinstruktører, til Jacob Clausen, til instruktøren Thorkild Demuth, som trådte ind i stedet for Finn Bredahl Jørgensen, til Sønderjysk Forsøgsscene og sidst men ikke mindst til de mange sponsorer.

Kulminationen i det store jubilæumsprogram har vi endnu foran os: det store samlede Genforenings-*festspil*, som opføres i Kongeskansen på Dybbøl 15.-18. juni. Vi kan også glæde os til den store Genforenings-*folkefest* på Dybbøl den 11. juli.

Vor *konkurrence om erindringer* fra Sønderjylland siden Genforeningen har været en stor succes. Der er indkommet 74 manuskripter på i alt ca. 2.100 sider. Et flot resultat, som giver mulighed for mange udgivelser. I den kommende tid vil I høre mere om alt dette.

Til jubilæumsprogrammet hørte også en *bogudgivelse*, nemlig Inge Adrianse og Broder Schwensens bog »*Fra det tyske nederlag til Slesvigs deling 1918-1920*«. Bogen udkom sidst i januar 1995 som bd. 5 i serien »Sønderjyske Billeder« og blev udgivet i samarbejde med Institut for Sønderjysk Lokalhistorie og Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte og Stadtarchiv i Flensborg. Bogen er en fortsættelse af det dansk-tyske samarbejde, som blev indledt i 1992 med hæftet »Dansk eller Tysk«. Billeder til national selvforståelse i 1920«. Den er et forsøg på at give en saglig fremstilling af afstemningstidens grænselandshistorie – i kollegialt samarbejde hen over grænsen.

I dagspressen har bogen givet anledning til kritiske tilkendegivelser. Her må vi nøjes med at sige forfatterne tak, at de efter bedste evne har prøvet noget nyt: En fælles dansk-tysk fremstilling af en afgørende periode i vor nyeste historie. Det var i sig selv en god idé, og et udtryk for noget som glædeligvis er muligt i vor tid. Men vi må også erkende, at det var et såre vanskeligt forehavende. Vi må derfor tage ved lære af de indvundne erfaringer. Bogen har vist, hvilke næsten uopfyldelige krav som stilles til en så kortfattet bog. Den har fortrin og fejl, og det må vi lægge frem til seriøs debat. Vore arbejder er ikke hævet over kritik.

Bogen »Fra det tyske nederlag til Slesvigs deling 1918-1920« er et forsøg i en svær branche. Den har fremkaldt modsigelse. En sådan kritik skader aldrig – heller ikke i Historisk Samfund.

### *Publikationer*

Vore andre publikationer har bevæget sig inden for de vante rammer. *Sønderjyske Årbøger* udkom i 1994 som en hilsen til vor mangeårige formand og æresmedlem Peter Kr. Iversen. En fortjent hilsen, for Iversen er jo foreningens bygmester mere end nogen anden. 427 sider, flot illustreret og med masser af læsestof. En tung bog vil nogle sige, men forhåbentligt også tungtvejende. De 14 artikler spænder fra Carsten Porskrog Rasmussens beretning om Søgård-Gråstens godshistorie siden senmiddelalderen, til de danske krigsfanger i sovjetiske lejre efter 2. verdenskrig, belyst af overarkivar Sigurd Rambusch. Væsentlige nye resultater ligger gemt i cand. mag. Leif H. Niensens store undersøgelse om udvandringen fra Vestslesvig. Den kendte Christiansfeld-bygmester A. H. Andersens erindringer fra Bjerning sogn i 1890'erne var godt læsestof af kvalitet.

For *Sønderjysk Månedsskrift* var 1994 et turbulent år. Med Henrik Fangels pludselige død den 30. januar 1994 mistede bladet sin ansvarshavende redaktør og en energisk ildsjæl. Det fik naturligvis konsekvenser for bladets drift, som måtte omlægges med kort varsel. I stedet for de planlagte 10 numre måtte månedsskriftet i 1994 indskrænkes til fem dobbeltnumre og to enkeltnumre.

Den 1. august fik Institut for sønderjysk Lokalhistorie med Kim Furdal en ny leder. Kort efter blev der tilvejebragt en ordning mellem redaktionen, Historisk Samfund og instituttet, hvorefter instituttets leder også fremover fungerer som ansvarshavende redaktør af månedsskriftet. Ordningen betyder, at månedsskriftet fra og med 1995 atter udkommer 10 gange årligt. I den mellemliggende tid er bladet blevet redigeret af Inge Adriansen og Carsten Porskrog Rasmussen. Frem til etableringen af den nye ordning indtrådte Steen W. Andersen desuden midlertidigt i sin gamle plads som redaktionsmedlem.

*Boghøsten* blev i 1994 kun på én bog, men den var til gengæld tungtvejende. Det var arkivar Hans Schultz Hansens omfangsrige værk om det sønderjyske landbrugs historie fra 1830 til 1993. Her gives for første gang en samlet beskrivelse af udviklingen i landbruget, såvel økonomisk som socialt, politisk og kulturelt. Bogen hviler på en lang række nye studier og er illustreret med mange billeder, heraf flere i farver. Den er udgivet i samarbejde med Fælleslandboforeningen for Nordslesvig og blev præsenteret ved en reception på Folkehjem den 22. november. »Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993« er blevet godt modtaget af anmelderne, og der er til nu solgt ca. 750 eksemplarer.

*Udflugter og amtskredse*

Den årlige to-dages udflugt, som nu er ved at være en tradition, gik i 1994 til Lübeck og fandt sted i dagene 27.-28. august. Da turen var overtegnet, vil den blive gentaget i 1995. Allerede i bussen blev de 50 deltagere informeret gennem de første foredrag ved turudvalgets medlemmer. Henrik Becker-Christensen fortalte om Lübecks ældste historie, Ole Perch Nielsen om Thomas Mann og Buddenbrooks og Hans H. Worsøe om byens topografi og nyere udvikling. I Lübeck begyndte programmet i Burgtor, og efter frokosten gjaldt besøgene bl.a. Katharinenkirche og Helliggejsthospitalet. Efter et kort hvil på hotellet blev middagen – med lübecker Rotspohn – indtaget i Schiffergesellschafts historiske lokaler.

Søndagen begyndte med besøg i museet i Holstentor, og stod derpå i kirkerne tegn med Marienkirche og domkirken. Der blev også tid til at besøge Buddenbrookshuset med museet over familien Mann, til at spise frokost i Ratskeller og om eftermiddagen til det righoldige museum i det tidligere St. Annen-Kloster. Inden turen atter gik nordpå, fik de fleste tid til at besøge et af byens mange lækre konditorier og forsyne sig med kager og marcipan, så der var reserver til at klare hjemrejsen.

Søndag den 19. juni 1994 fulgte ca. 100 invitationen fra Sønderborg amtskreds til *Historisk Søndag*. Der blev vist rundt og fortalt i Broager kirke, i arbejderboligerne på Cathrines minde teglværk, på Smøl vold, ved Langdyssen i Skelde og ved Stenderup frimenighedskirke. Et fint lille hefte orienterede om de 5 besøgssteder.

*Amtskredsene* var som altid aktive med mange foredrag og udflugter. Ud over generalforsamlingerne med foredrag blev der afholdt 10 foredragsaftener, og der var tre aftenudflugter. Amtsvis blev der indbudt til fællesmøder med de lokalhistoriske arkiver og samlinger. Disse møder var alle meget velbesøgte. De er efterhånden blevet en værdsat tradition.

*Medlemstal og økonomi*

Vore medlemmer er trofaste. 2.546 var vi ved årets slutning. Månedsskriftet kom ud til 1.982 abonnenter. Det er flotte tal, og vi ligger stadig førende på landsplan. Alligevel er tallene udtryk for en ganske lille tilbagegang, på henholdsvis 26 og 32. Det er egentlig synd for de mange, som vi ikke får i tale. Opslutningen om Genforeningsjubilæet viser jo, at det ikke er interessen for historie som svigter. Derfor håber jeg meget, at vi netop i dette jubilæumsår kan få flere i tale.

Regnskabet er efterhånden ganske omfattende, og alt koster. Generelt tilbydes vore publikationer og andre medlemstilbud til langt under kostprisen – også når man ser bort fra det store ulønnede arbejde, som indgår i forberedel-

sen. Dette er kun muligt takket være støtte fra mange sider. En varm tak skal derfor lyde til Sønderjyllands amt og Amtsmuseumsrådet for det årlige tilskud. Det samme gælder en lang række fonde, som har ydet god støtte til vore mange aktiviteter: Statens humanistiske Forskningsråd, Carlsen-Langes Legatstiftelse, Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, H. P. Hanssens Mindefond, Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat II, Oberst H. Parkovs Mindefond, Det unge Grænseværn, Brdr. Brovsts legat, Union Bank Flensborg, Nykredits Fond, Flach-Bundegaards Fond, Dansk Kultursamfund, Alvingfonden.

På kontoret måtte vi pr. 1. marts desværre sige farvel til vor omhyggelige bogholder Ruth Böttcher, som flyttede til Nordjylland. Heldigvis lovede Mona Mitchell, som er ansat i Institut for sønderjysk Lokalhistorie, at tage over, og hun har sammen med Aage Skærbæk og bistået af Gerda Juhl i året der gik sørget for, at de mange små hjul kunne køre sammen. Det er foreningen helt afhængig af. Yderligere har Institut for Sønderjysk Lokalhistorie hjulpet med telefonpasning og en del løbende opgaver. Her og ikke mindre i det store arbejde, som udføres i styrelsen og i dens udvalg, ligger forklaringen på årets aktiviteter. Tak skal I have alle sammen.

Styrelsens beretning fremkaldte enkelte bemærkninger fra medlemmerne. Museumsinspektør Jens Ole Lefèvre, Sønderborg, foreslog trykning af Genforeningsspillenes tekster og fremhævede bogen »Sønderjyske Billeder 5« som en tidssvarende og pædagogisk veltilrettelagt bog. Desuden fremkom der ønske om, at foreningen fremtidigt vil hjælpe med at formidle kørelighed til årsmødet, samt ønske om at udflugter arrangeret af de enkelte amtskredse tilbydes foreningens samlede medlemskreds. Formanden lovede at arbejde for, at begge ønsker opfyldes fra næste år.

Kassereren, Henning Mathiesen, fremlagde regnskabet, som blev enstemmigt godkendt, ligesom det blev vedtaget at fastsætte uændret kontingent: 120 kr., abonnement på Sønderjysk Månedsskrift kr. 135, kombineret medlemskab og abonnement kr. 220.

Ved de efterfølgende valg til styrelsen genvalgte Inge Adriansen, Niels H. Kragh-Nielsen og Bjørn Poulsen. Til den ledige plads i styrelsen blev nyvalgt Kim Furdal, Aabenraa. Som revisorer genvalgte Julius Beyer og Frede Rudolph.

Efter årsmødet holdt universitetslektor, dr. phil. Hans Kirchhoff, København, et velformet og indsigtfuldt foredrag om »Befrielsen« og gav svar på en række supplerende spørgsmål. Derefter var det muligt at deltage i rundvisning i kirke og kloster, hvor Elsemarie Dam-Jensen viste rundt, eller på krigsfangekirkegården fra 1. Verdenskrig, hvor Inge Adriansen fortalte. Mange af årsmødets deltagere tog del i de to rundvisninger.

#### *Haderslev amtskreds*

Den 2. november 1994 afholdt amtskredsen foredragsmøde på Hotel Rødding. Jørn Buch gav et inspirerende og fornøjeligt blik ind i sprogproblematikken i de sidste 100 år, med eksempler fra sønderjysk litteratur. Det årlige fællesmøde med de lokalhistoriske arkiver og foreninger fandt sted i Hejls den 14. jan. 1995 og mødte stor opbakning. Årets

højdepunkt var afstemningsfesten på Harmonien i Haderslev den 10. februar. Arrangementet var en fornyelse i forhold til det traditionelle, og kaldte på 460 deltagere. Det var glædeligt, at gennemsnitsalderen ikke var så høj, som man kunne have forventet.

*Karl Erik Olesen*

#### *Aabenraa amtskreds*

Ved generalforsamlingen 27. april 1994 nyvalgte Svend Agertoft, Varnæs, i stedet for afdøde Ib Andersen. Museumsinspektør Hanne Christensen, Aabenraa, holdt lysbilledforedrag om arkitektur.

Den 2. juni var der aftenudflugt til Kliplev, og 15. november indbød amtskredsen sammen med Aabenraa Byhistorisk Forening og Aabenraa Museums Venner til foredrag. Merc. scient. Kirsten Marie Hauge fortalte om indianerne i Sydamerika. Det årlige fællesmøde med de historiske foreninger og arkiver fandt sted den 23. november i Kliplev, hvor vi besøgte Straagaards smedie og arkivet og så en diasserie om Lundtoft kommune.

*Hans H. Bang*

#### *Sønderborg amtskreds*

Året 1994 bød på fire arrangementer. Den 8. januar holdt Agnes Jørgensen foredrag om skik og brug ved fødsel, bryllup og begravelse i tidligere tider. Efter generalforsamlingen den 25. april fortalte formanden for »Hjortspringbådens Laug«, civ. ing. K. V. Valbjørn, om Hjortspringbåden og det spændende rekonstruktionsarbejde. Den 19. juni varetog amtskredsen Historisk Søndag. Turen gik til Broagerland og Sundeved, hvor der var udvalgt fem interessante lokaliteter. Der var udarbejdet en særlig brochure, som blev solgt til de ca. 100 deltagere. Endelig var der 22. november det årlige fællesmøde med de lokalhistoriske foreninger og arkiver. Vi besøgte Augustenborg slot og slotskirke og sluttede med foredrag ved Kim Furdal på Augustenborg Hus. Der var ca. 60 deltagere.

*Paul Rathje*

#### *Tønder amtskreds*

Også i 1994 blev der arrangeret en landsbyvandring – denne gang med bus fra Bredebro over Harres og Skast til Ballum under kyndig ledelse af fhv. digegreve Niels Lorenzen, Ballum. De øvrige særarrangementer foregik i hovedforeningens regi, idet der i månederne fra januar til april 1995 blev afholdt tre foredrag i Tønder som led i markeringen af Genforeningsjubilæet.

*Peter Madsen*

#### *Sydslesvig*

Traditionen tro var året rigt på arrangementer. Den 6. juni 1994 fremviste arkæolog Flemming Rieck de aktuelle udgravninger i Nydam mose. Den 14. juli gik aftenvandringen til Egernførde, hvor Ole Harck viste rundt og fortalte om byens fortid, nutid og fremtid. Danevirkegården var 1. og 2. oktober stedet for et dobbeltarrangement. H. Hellmuth Andersen fremlagde resultaterne af de seneste års udgravninger, og den tyske arkæolog Willi Kramer holdt lysbilledforedrag om den del af Danevirke, som ligger under Sliens vande. Sidst på året fortalte Claus Bjørn om C. D. F. Reventlows in-

spektionsrejse i hertugdømmerne 1796, og Horst Meesenburg talte om »Det sønderjyske landskab. Østland, hede og marsk«. I det nye år fortalte Karsten Kjer Michaelsen den 9. marts om romerne i Tyskland. Den store sammenkomst i anledning af 75 året for afstemningen i 2. zone den 14. marts samlede omkring 235 deltagere på Flensborghus. Årets sidste arrangement foregik på Gottorp slot, hvor museumsinspektør Jan Drees på spændende måde fremviste den malerisamling, som han havde opbygget i de senere år.

Medlemstallet har været yderst stabilt. Ved årsskiftet betalte 82 for både månedsskrift og årbog, 93 for årbogen alene og 37 for månedsskriftet alene.

*Jesper Bolund Nielsen*

## Andre landsdelsdækkende foreninger og arkiver

### *Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland (LASS)*

Formand: Ester Feddersen, Nørreagervej 6A, 6300 Tinglev, tlf. 74 64 40 62.

En vigtig begivenhed i 1994 var ansættelsen pr. 1. august af Kim Furdal 1. august som lokalhistorisk konsulent. Han gik straks i gang med at arbejde på at afslutte foreningsarkivindsamlingen, der havde ligget stille siden Henrik Fangels død.

Ved årsmødet sidste år havde vi som taler Jytte Skåning, der talte om »Sørgmuntre historier – kirkebogen som nøgle til andre kilder«.

LASS var også i 1994 med på dyrskuet den 3.-4. juni. Vi benyttede udstillingsmateriel med plexiglas, som Tinglev arkiv og bibliotek i fællesskab har anskaffet, så vi var sikre på, at billederne ikke faldt af, selvom vi fik plads i et telt. Vi genbrugte en udstilling om »Soldater i 1. verdenskrig«, som jeg havde lavet i 1993. Den 20. august var 24 deltagere på tur til Unewatt i Sydslesvig, inviteret af kredsen i Angel.

Vort registreringskursus fandt sted på Landsarkivet. Vi havde ved dette kursus imødekommet ønsket fra sidste årsmøde om at få en fælles opgave i stedet for egne arkivalier, og det gav positive reaktioner.

På årsmødet den 19. november fortalte landsarkivar Worsøe om »Hvordan bruger vi Landsarkivet?«.

Temadagen den 18. februar i år sammen med Historisk Samfund var henlagt til Slogs Herreds Hus i Bylderup. 55 deltagere fik en spændende dag om emnet »Fra preussisk landkommune til danske storkommuner«. Kim Furdal holdt det indledende foredrag. Derefter fortalte to tidligere sognerådsmedlemmer, Aksel Thomsen fra Møgeltønder og Grete Støvring fra Bylderup, om arbejdet i sognerådet, om kommunesammenlægningen og om arbejdet i kommunalbestyrelsen derefter. Arkivar Inge Bundsgård fra Landsarkivet for Sjælland fortalte om mulighederne for at forske i dette emne i arkiverne og i trykte kilder. Til slut så vi film fra Ensted og Løjt, der viste arbejdet i sogneråd og kommunekontor.

Det gode tilbud om mikrokort af kirkebøger er blevet modtaget vidt og bredt i amtet. Læseapparaterne står parat rundt omkring, og nu venter vi kun på, at kortene skal komme.

Vi kan byde velkommen til Egen sogns lokalhistoriske arkiv i Nordborg kommune. Arkiverne i Lundtoft kommune, nemlig Bovrup-Varnæs, Felsted og Kliplev er gået sammen om et medlemskab af SLA. På Rønmø er der ved at blive oprettet et lokalhistorisk arkiv.

*Institut for Sønderjysk Lokalhistorie. Den lokalhistoriske konsulent*  
Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60.

Leder: Kim Furdal.

Åbningstid: ma.-to. kl. 9-16 eller efter aftale.

Med Henrik Fangels død den 30. januar 1994 mistede Institutet ikke blot sin daglige leder, men også den dynamiske igangsætter, der med sin enorme arbejdskraft varetog en række meget forskellige arbejdsopgaver, der har været kendetegnende for Institutets virksomhed i de senere år.

Det var naturligt, at Institutets arbejde i den første tid efter Henrik Fangels død blev sat totalt i stå, og der derefter forelå en række vanskelige problemer, der skulle løses. Takket være et godt samarbejde med LASS, Historisk Samfund for Sønderjylland og ikke mindst forståelse fra Sønderjyllands Amts side, lykkedes det imidlertid i løbet af foråret at få afklaret situationen. Den økonomiske situation for Institutet har længe været meget betrængt og blev forværret i forbindelse med omlægningen af de indtægtsdækkede opgaver i foråret. Heldigvis udviste Sønderjyllands amt i denne situation stor forståelse, hvilket resulterede i, at det faste tilskud i oktober blev forhøjet til 625.000 kr. fra og med 1995. Der skal i den forbindelse lyde en varm tak til amtet for deres forståelse og engagement i Institutets arbejde. På dette nye grundlag kunne Institutets styrelse ansætte cand. mag. Kim Furdal som ny leder og lokalhistorisk konsulent fra 1. august. Samtidig blev Mona Mitchell fastansat som assistent ligeledes på fuld tid fra 1. august.

Allerede i sommeren stod det klart, at der ventede en række tunge opgaver. Størst var problemerne for de to kommunale arkiver i Christiansfeld og Tinglev. I Christiansfeld døde den mangeårige leder Ole Sørensen den 17. oktober, hvad der førte til en henvendelse fra Christiansfeld kommune om arkivets fremtid. Et møde mellem Christiansfeld kommune, landsarkivar Hans H. Worsøe og den lokalhistoriske konsulent førte til en ordning, hvorefter de lokalhistoriske arkivalier deponeres hos en lokalhistorisk forening, der fremover skal stå for driften af arkivet. I Tinglev er det veldrevne arkiv reelt men ikke formelt nedlagt efter Tinglev kommune sparede de ti bibliotektimer, som kommunen hidtil har ydet arkivet. Konsulenten har i den forbindelse bedt Tinglev kommune om at overveje konsekvenserne af denne besparelse med henblik på en nærmere drøftelse.

For begge arkivers vedkommende er problemerne opstået i forbindelse med, at stillingen som arkivleder stod ledig. Mange af de lokalhistoriske arkiver lider af et generationsproblem med få og/eller kun en enkelt leder i pensionsalderen. Når disse stopper, er det i mange tilfælde vanskeligt at videreføre arbejdet. For de kommunale arkivers vedkommende kompliceres sagen endvidere af, at deres og arkivaliernes status i forhold til arkivloven er uklar. Der trænger derfor til en åben og konstruktiv debat om de lokalhistoriske arkivers generationsproblemer.

Blandt afleveringerne til Institutet kan nævnes fotograf i Aabenraa, Chr. Petersens store samling af negativer. Chr. Petersen stoppede i sommeren 1994 sit mangeårige virke som fotograf og var i den forbindelse så venlig at betænke Institutet med sit fotoarkiv. I første omgang har Institutet modtaget 16.000 negativer fra 1958 til 1975. Chr. Petersen har dog lovet, at han på et senere tidspunkt vil aflevere den nyere del af hans omfattende samling.

I anledning af Kirsebærhavens 25 års jubilæum har Institutets leder skrevet bogen »Ved egen hjælp. De Vanføres Boligselskab i Aabenraa«. Endvidere har Institutet udgivet bogen »Metalarbejderne i Aabenraa 1919-1984« i anledning af 75 års jubilæet for Dansk Metalarbejderforbunds Aabenraa afdeling. Bogen er skrevet af Rasmus Kreth, Institut for Grænseregionsforskning.

*Historisk Samfund for Als og Sundeved*

Museet på Sønderborg Slot, 6400 Sønderborg

Formand: Lorenz P.Christensen, Stationsgade 1, Sottrup, 6400 Sønderborg.

*Slægtshistorisk Forening Sønderjylland*

Formand: Jørgen Wangel, Mosevang 29, Ulkebøl, 6400 Sønderborg, tlf. 74427533.

Foreningen har en samling, der opbevares på kontoret på læsesalen på Sønderborg bibliotek på Kongevej og er tilgængelig for foreningens medlemmer til benyttelse på stedet ved henvendelse til læsesalsbibliotekaren. Den er blevet forøget med en række af medlemmernes publikationer og med oplysninger fra medlemmer om arbejdsområde og efterlysninger af savnede data. Samlingen indeholder tillige en mikrofilmregistratur samt adresser på arkiver og foreninger i Danmark og i andre lande.

Som noget nyt har foreningen i samarbejde med naboforeningerne arrangeret en Slægtshistorisk Dag i Aabenraa på Landsarkivet med foredrag og vejledning af interesserede.

*Hjemmeværnsregions III's historiske udvalg*

Formand: Mette Marie Andersen, Gl.Toftlundvej 13, Rurup, 6520 Toftlund, tlf. 74831537.

**Lokalhistoriske foreninger og arkiver****Augustenborg Kommune**

*Lokalhistorisk arkiv for Augustenborg kommune*

Slotsalle 10, 6440 Augustenborg, tlf. 74471808.

Formand: Ruth Forum Møller.

Åbningstid: Onsdag kl. 9-12 samt første mandag i måneden kl. 19-21, eller efter aftale.  
Leder: Hans Lind, Mosevænget 9, 6440 Augustenborg, tlf. 74471120.

I år har der været udenlandsk gæstebesøg fra Svejt, Ungarn, England og Australien. Gæsterne har søgt deres herkomst fra hertugdiden i Augustenborg.

Der er modtaget 110 afleveringer med mangeartede effekter. Nævnes bør bl.a. slægtsbøger fra Gammelgård, La Cour Møller, Ketting, Asserballe og Tomhavegård.

Der er bl.a. indkommet en samling kassebøger og protokoller fra Augustenborg roklub, K.F.U.K. og brandforsikringen for bygninger på Als, samt en række ringridermøddaljer, beretning om sønderjyderne rejse i 1898 til Møn og en optegnelse af en soldats oplevelser i 1864.

Der er modtaget 435 fotos fra km-området, desuden 87 fotos fra 1.verdenskrig.

Ungdomsskolen har affotograferet maleren P.Sandkamm-Møllers store malerisamling, som er indgået i arkivets annaler, og ud af samlingen har arkivet fremstillet 10.000 kunstkort.

Hans Linds bog »Augustenborg, som det var engang« er genoptrykt og sælges i stort tal.

I 1994 fik arkivet fast udstillingsvindue i Storegade i en forretning.

**Bov kommune**

*Historisk forening for Vis herred*

Formand: Hans Henrik Bang, Padborgvej 27, Bov, 6330 Padborg, tlf. 74671618.



Foreningen har 561 medlemmer. Der holdes foredrag og foreningen udgav sin årbog på 18. år. Den 25. oktober holdt fru Gudrun Lund-Jensen foredrag om Karantænestationerne ved grænsen i 1945. Den 22. januar fejrede foreningen sit 25 års jubilæum i Bov bibliotekskælder, hvor lokalarkivet nu har til huse. Blandt talerne var Bovs borgmester Sv. Å. Helmig, formanden for Historisk Samfund for Sønderjylland, Lars Henningsen, samt formanden for foreningen i samtlige 25 år, H. H. Bang.

Den 14. marts viste fhv. skoleinspektør P. Dannow en film om gammelt håndværk i Holbøl Landbohjem. Den 1. juni var der busudflugt til Bov sogns gamle områder syd for grænsen.

#### *Bov Museum*

Bovvej 2, 6330 Padborg, tlf. 74 67 51 50

Åbningstid: Hver dag undtagen mandag kl. 14-17; skoler og større selskaber efter aftale.

Leder: N. P. Lund-Jensen, Rønsdamvej 17, Bov, 6330 Padborg.

#### *Bov Lokalarkiv*

Bov Bibliotek, Bovvej 4, 6330 Padborg, tlf. 74 67 34 54.

Åbningstider: Mandag-torsdag kl. 14-19, fredag kl. 10-14.

Leder: Kirsten Sparvath, Østerskovvej 40, Kollund, 6340 Kruså, tlf. 74 67 83 38.

Det har været et meget stille år for lokalarkivet, der på grund af bibliotekets om- og tilbygning, har været pakket ned i de første 8 måneder af året. Efter endt byggerod har arkivet nu rådighed over to lokaler på henholdsvis 27 og 62 m<sup>2</sup>.

På grund af disse omstændigheder har vi kun registreret 80 afleveringer og ca. 100 fotografier.

#### **Bredebro kommune**

##### *Lokalhistorisk Samling*

Brede Bygade 14, 6261 Bredebro, tlf. 74 71 14 28.

Åbningstid: tirsdag og torsdag kl. 16-18.

Leder: Knud Nielsen, Toften 4, 6261 Bredebro, tlf. 74 71 12 31.

Der er fortsat god interesse for det lokalhistoriske arbejde med bidrag til samlingen og i regelen god tilslutning til vore arrangementer. Vi har haft en udstilling om Afstemningen og Genforeningen i 1920 og har medvirket ved kommunens jubilæumsgave til borgerne »Bredebro kommune 1970-1995«.

#### **Broager kommune**

##### *Lokalhistorisk forening for Broagerland*

Formand: Chresten A. Krogh, Brovej 108, 6310 Broager, tlf. 74 44 17 64.

Foreningens medlemstal er stadig meget konstant med en lille stigning. Tilslutning til arrangementer har været gode, bortset fra vores planlagte udflugt. Året startede med generalforsamlingen, hvor Inge Adriansen, Sønderborg Slot holdt foredraget »De russiske krigsfanger«. I juni måtte udflugten til Vesteregnet aflyses på grund af manglende tilmelding.

Midt i november havde vi foredrag i samarbejde med Historisk forening for Sundeved. Fhv. museumsinspektør Jørgen Slettebo, Sønderborg, holdt foredrag om »Livet i de gamle sogne før kommunesammenlægningen«.

Sidst i november holdt vi reception på arkivet i anledning af udgivelsen af bogen »Broagerland VIII«.

*Broagerlands Lokalkarkiv*

Storegade 33, 6310 Broager, tlf. 74449351.

Åbningstid: Tirsdag kl. 15-17 og efter aftale.

Leder: Randi Demuth, Østerhøj 3, 6310 Broager, tlf. 74440147.

I 1994 har vi igen modtaget adskillige afleveringer, så vi fem frivillige medarbejdere har haft nok at gøre med at få materialerne registreret. Vi har desuden modtaget ca. 3000 fotos fra en lokal ejendomshandler.

Vi har fået et læseapparat foræret, som vi får vi brug for, da vi har købt Broager sogns kirkebøger fra 1695 til 1891 på mikrokort.

Arkivet har nu eksisteret i femten år, og vi har den store glæde, at besøgstallet er stigende, hvilket også gælder de skriftlige og telefoniske forespørgsler.

Et stort ønske i fremtiden er anskaffelse af Edb.

**Christiansfeld kommune**

*Christiansfeld Kommunes Lokalhitoriske Arkiv*

Nørregade 1, 6070 Christiansfeld, tlf. 74562598.

*Lokalhistorisk forening for Christiansfeld og Omegn*

Formand: Annelise Gram, Kongensgade 8, 6070 Christiansfeld, tlf. 74561992.

Foreningens arkiv: Nørregade 1, 6070 Christiansfeld, tlf. 74562598.

Åbningstid: Fredag/lørdag kl. 15-17.

Leder: Jens Lücke.

Efter Ole Sørensens død har foreningen overtaget driften af arkivet.

*Fjelstrup Lokalhitoriske Forening*

Formand: Anne-Kirsten Glumsø, Fjelstrup Nørrevej 70, 6100 Haderslev, tlf. 74566214.

Foreningens arkiv: Skolebakken 2, Fjelstrup, 6100 Haderslev.

Åbningstid: Efter aftale.

I forbindelse med generalforsamlingen, havde vi besøg af arkitekt Jørgen Toft Jessen, som fortalte og viste lysbilleder om/af bevaringsværdie bygninger i Christiansfeld kommune.

Den 15. februar deltog vi i en plancheudstilling omkring 50 års dagen for flystyrtet ved Avnø. Den 23. april var vi med til Historisk Messe på Haderslev Museum. Vi lavede en billedudstilling om Graveshoved gennem 125 år. Senere lavede vi en lokalaften i forsamlingshuset, hvor så vi videoptagelser og lokale indslag. Den 23. november holdt vi billedudstilling i forbindelse med Idrætsforeningens 100 års jubilæum.

*Lokalhistorisk Arkiv og Forening for Hejls-Hejlsminde*

Formand: Gunnar Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls, tlf. 75574754.

Foreningens arkiv: Hejls Landevej 57, »Engbo«, 6094 Hejls.

Arkivets åbningstid: Tirsdag kl. 15.30-17.30 i perioden sept.-april. Den første tirsdag i måneden dog åbent kl. 19-22.

Leder: Kirsten Degn, Bagvejen 14, 6094 Hejls, tlf. 74574465.

Foreningen har afholdt to foredrag. I januar holdt seminarielektor Jørn Buch, Haderslev, foredrag om Sønderjyllands historie 1864-1920. I forbindelse med generalforsamlingen i oktober holdt Gunnar Krag foredrag om Hejls Forsamlingshus' historie 1880-1993.

Arkivet har som i de foregående år haft mange personlige, telefoniske og skriftlige henvendelser fra mennesker, der søger oplysninger om deres slægt.

Registreringsholdet arbejder stadig med identificering og registrering af billedsamlingen, men vi kan nu se frem til at afslutte arbejdet i 1995-96. I den forbindelse håber vi på at kunne gå over til edb-registrering. I årets løb har vi haft en del kontakt med andre lokalhistoriske arkiver, idet Historisk Forening for Oksenvad var på besøg i juni måned, og i september havde vi besøg af de andre arkiver i Haderslev amtskreds.

#### *Vejstrup Lokalhistoriske Forening*

Formand: Johannes Larsen, Gl. Skamlingvej 1, 6093 Sjølund, tlf. 75 57 50 97.

Foreningens arkiv: På Plejehjemmet »Lærkebo«, Sjølundgade 28, 6093 Sjølund.

Åbningstid: Første tirsdag i måneden kl. 19-22 eller efter aftale.

Leder: Jørgen Hesselberg, Vejstruprødvej 17, 6093 Sjølund, tlf. 75 57 48 77.

Efter at have ligget stille i næsten to år er vi nu »startet op« i nyindrettede lokaler i kælderen på »Lærkebo«. Vinteren er gået med udpakning og indretning. Vi har i den forløbne stille periode ikke modtaget ret mange arkivalier, men vil nu forstærke indsatsen for at få befolkningen til at aflevere flere ting.

I forbindelse med vor generalforsamling i april holdt museumsinspektør Steen Andersen, Haderslev, foredrag om »Sønderjylland i oldtiden set fra Vejstrup sogn«.

#### **Gram kommune**

##### *Lokalhistorisk Forening for Gram og omegn*

Formand: Gunnar Lundgaard, Kirkealle 13, 6510 Gram, tlf. 74 82 21 61.

Foreningens arkiv: Østergade 10, 6510 Gram.

Åbningstid: Efter aftale, de fleste tirsdage kl. 9-11.

Leder: Karl Gunnar Gregersen, Åvej 14, 6510 Gram, tlf. 74 82 20 68.

Foreningen har godt 200 medlemmer. Der har i årets løb været arrangeret aftentur til Christiansfeld, besøg på Cathrinesminde Teglværksmuseum og en aften på konserveringsværkstedet i Gram. Tirsdagsgruppen har været rundt om Skjoldager og Tiset med lokale guider. To grupper støver effekter op, modtager, samler, registrerer, og uddybet vores viden gennem snak og historier.

Arkivet har haft 2 småudstillinger og arbejder henimod en stor udstilling i forbindelse med afstemningsjubilæet og 5. maj jubilæet. Bestyrelsen har bl.a. været på Arnum Teglværk for at finde effekter til en påtænkt udstilling på museet.

En gruppe er »udlånt« til museet, hvor de hjælper med at rense og registrere de hundreder af glasplader/negativer, som arkivet fik fra Ingeborg Grosbøl, men som vi overlod museet. Senere arrangerer vi en udstilling af billeder fra pladerne.

##### *Tiset lokalhistoriske Forening*

Formand: Arne Skafsgård, Stenholdtvej 6, Tiset, 6510 Gram.

Foreningens arkiv: Stenholdtvej 6, Tiset, 6510 Gram, tlf. 74 82 12 96.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 14-17, 19-? og efter aftale.

Leder: Ellen Skafsgård, Stenholdtvej 6, Tiset, 6510 Gram.

Arkivet har i det forløbne år fået ca. 30 indleveringer og en del supplerende materiale.

Vi har haft forespørgsler om slægtsforhold og nogle studerende har fået oplysninger om fattigvæsenet. Vi venter os en del af de nye mikrokort med udskrifter af kirkebøgerne.

Foreningen har holdt et møde, hvor Erik Højbjerg viste lysbilleder og fortalte om en

interessant tur med den transsibiriske jernbane. Et lysbilledforedrag med Mogens Scott Hansen om Sikringsstilling Nord var ligeledes godt besøgt.

Sommerudflugten gik til Gammelskov, hvor Mogens Scott Hansen fortalte, hvorefter turen gik videre til Damgård Mølle.

### **Gråsten kommune**

*Gråsten kommunes lokalhistoriske arkiv*

Ahlmannsparken (biblioteket), 6300 Gråsten, tlf. 74 65 13 75.

Åbningstid: Mandag kl. 14-16, torsdag kl. 16-18 og efter aftale.

Leder: Hans Paulsen, Stjernevej 31, 6300 Graasten, tlf. 74 65 10 70.

Der har igen været mange afleveringer, bl.a. ca. 40 komplette årgange af »Graasten og Omegns Folkeblad«; ældste årgang er 1938.

Såvel kortarkiv som billedarkiv er gjort mere overskueligt, og denne proces er under stadig udvikling.

1994 blev også et godt år med hensyn til gæster, og desuden deltog arkivet i »Eldredagen« med en udstilling i Ahlmannsparken.

Den største ændring i 1994 har dog været, at arkivets stifter og leder gennem 20 år, Poul Andersen, er ophørt som arkivleder. Det skete efter eget ønske, og den 18. november 1994 blev der afholdt afskedsreception, hvor mange kom for at takke denne energiske mand.

Arbejdet fortsætter med 4-5 frivillige medarbejdere foruden en bibliotekar i fire timer ugentlig.

### *Historisk forening for Gråsten By og Egn*

Formand: Frede Chr. Ihle, Buskmosevej 11, 6330 Graasten, tlf. 74 65 11 99.

Ved generalforsamlingen den 13. april 1994 viste Børge Kristensen lysbilleder og fortalte om Alnor i gamle dage for ca. 60 medlemmer. Sommerudflugten gik til Haderslev, hvor vi så Margrethe og Louis Ehlers' samling af lertøj fra hele Danmark. Flere af de velholdte ældre huse i Slotsgade blev beundret, og rundgangen sluttede i domkirken. Kaffen blev indtaget på Damende.

Efter i tyve år at have udført et stort arbejde for Historisk Forening og arkivet fratrådte Poul Andersen sidst i november. I den anledning blev der den 18. november holdt en afskedsreception. Poul Andersen blev udnævnt til æresmedlem af Historisk Forening. Det traditionelle efterårsmøde med udlevering af årsskriftet blev holdt den 24. november. Hans Munk Hansen holdt lysbilledforedrag over emnet: Bygningskultur i Gråsten kommune (fra Slot til kådnerhus). Ca. 50 var mødt frem.

Medlemstallet ligger ret konstant på ca. 320.

### **Haderslev kommune**

*Haderslev Byhistoriske Arkiv*

Haderslev Bibliotek, Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 31 30.

Åbningstid: Onsdag kl. 13-17 og efter aftale.

Leder: Vakant.

1994 var på flere områder et skelsættende år for Haderslev Byhistoriske Arkiv. Aktiviteterne tiltog gradvis, dels fordi der kom flere frivillige hjælpere til, og dels fordi jubilæumsåret 1995 nærmer sig. Den øgede aktivitet kan bl.a. aflæses i antallet af indleveringer: 165 mod 20 i 1993 og blot 13 i 1992. Blandt de mange afleveringer kan nævnes: Arkivalier fra Handelsstandsforeningen tilbage til 1848, en samling glaspladenegativer

fra 1913-20 med motiver fra familierne Julius Nielsen og Paul Christiansen samt en kasse præstearkivalier fra 16-1700-tallet omfattende Frue Kirkes jurisdiktion.

Vi har haft besøg af ca. 700 gæster fra ind- og udland. Antallet af skriftlige og telefoniske ekspeditioner er øget markant.

HBA markerede sig på flere udstillinger. I april deltog vi i museets »Historiske Messe«, og arkivet var desuden medarrangør af Handelsstandsforeningens udstilling »Handel og Vandel«, som kunne ses på museet hele sommeren. I julemåneden blev aftryk af de ovenfor nævnte glaspladenegativer udstillet i Aktivitetshuset. Ligeledes i julemåneden bidrog HBA til Sparekassens jubilæumsudstilling.

HBA har deponeret et værdifuldt kortatlas fra 1700-tallet på Det Kongelige Bibliotek. Dette atlas blev fundet i en skuffe under en gennemgribende oprydning, som endnu ikke er afsluttet, hvorfor der stadig finder nyregistrering af »overligger« sted. Nævnes skal også, at en »lægebog« fra »Æ Knokkelsmeje« i Vilstrup har vist sig at være så interessant, at Steno-museet i Århus har fået den deponeret mod at bekoste en restaurering.

Arkivets samling af ca. 700 gamle kort, tegninger og prospekter er blevet registreret. Dokumentation foreligger på skema og på diskette. Hertil kommer, at arkivet fra Teknisk Forvaltning har modtaget ca. 200 bevaringsværdige kort. For tiden er seks frivillige tilknyttet arkivet. Hertil kommer en person i jobtræning i en del af året.

#### *Haderslev arkiv- og museumsforening*

Formand: Karen Bagge Hansen, Abildgård, Fjelstrupvej 118, Fjelstrup, 6100 Haderslev. Henrik Fangels død først på året medførte, at vi mistede en person, der i hele sin opvækst og voksen tilværelse var bevidst om foreningens eksistens. Henrik Fangel var i mange år i foreningens bestyrelse og ydede i den periode som i tiden før og efter en uvurderlig indsats i foreningens interesse.

Ved generalforsamlingen den 16. marts 1994 blev der valgt ny formand, idet tidligere stadsbibliotekar Krista Lyngby ønskede at trække sig tilbage. Foreningen havde i marts 1994 godt 500 medlemmer. Haderslev Museum fik ny inspektør, idet Steen Andersen efter 16 års virke i det sønderjyske fik tilbudt at fortsætte sin gerning på Sjælland. Steen Andersen var et meget aktivt medlem af foreningens bestyrelse.

Inspektør Orla Madsen, tidligere Horsens, tiltrådte i oktober 1994, som daglig leder af Haderslev Museum.

Af arrangementer afholdtes der i foråret 1994 tre foredrag under fællestitlen: »Fra oldtidens natur«. Foredragsholderne var henholdsvis overinspektør Bent Aaby fra Nationalmuseet, museumsinspektør Kim Aaris-Sørensen, Zoologisk Museum, København, og antropolog Pia Benneke, Københavns Universitet.

Som emne for efterårets foredragsrække valgte vi at »tage hul på« jubilæumsåret 1995, idet cand. mag. René Rasmussen talte om: H. R. Hiort-Lorenzen og »Dannevirke«, lektor E. Strange Petersen om: Tyske initiativer i jordkampen i Sønderjylland før 1920, og museumsinspektør Stine Wiell om: Flensborgsamlingen 1852-64 og dens skæbne.

Endvidere fortalte Orla Madsen i september om Horsens' bysbarn, Vitus Bering og hans livsskæbne.

I foråret 1994 var foreningen repræsenteret på en stand ved arrangementet »Historisk Messe«.

Foreningens årlige udflugt fandt sted i september og havde som mål Vestjyllands Øko-museum Skjern-Egvad. Turen gav os lejlighed til at besøge museet på Sønderskov og Skjern vindmølle.

Den 9. november markeredes foreningens 40 års jubilæum ved en reception i henholds-

vis Haderslev byhistoriske Arkivs lokaler ovenpå Haderslev bibliotek og på Haderslev Museum.

»Gammelting«, som er foreningens forlag, udgav bl.a. årets medlemsbog »Langs fjord og dam«. Bogen er tænkt at skulle være medlemsbog igen i 1996.

#### *Halk-Hejsager lokalhistoriske forening*

Formand: Jørgen Schmidt, Halkvej 100, 6100 Haderslev, tlf. 74 57 13 64.

Foreningens arkiv: Halk-Hejsager Fællesskole, 6100 Haderslev. Leder: Jørgen Schmidt (se ovenfor).

#### *Haderslev Slægtsforsknings Forening*

Formand: Orla Iver Madsen, Skovbrynet 14, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 15 14.

Foreningen har gennemført et slægtsforskertræf på Haderslev Handelsskole. Deltagerantallet var på 150 fra hele landet og Sverige. Hovedtaler var Hans H. Worsøe. DiS Danmark demonstrerede Edb i Slægtsforskning. Otte dage senere var vi deltagere i udstillingen på Haderslev Museum med en stand. Dette arrangement tilførte en del nye medlemmer. Vi havde også i år gotisk læsning. Derudover afviklede vi vort sædvanlige program med foredrag og aneafter. Medlemstallet er 85.

#### *Hoptrup sogns lokalhistoriske forening*

Formand: Holger Bonde, Lysmosen 34, 6100 Haderslev, tlf. 74 57 52 74.

Foreningens arkiv: Hoptrup kommuneskole, Hoptrup Hovedgade 66, 6100 Haderslev.

Åbningstid: Torsdag kl. 14-16 og efter aftale.

Leder: Holger Bonde (se ovenfor).

Den 18.1.1994 afholdt vi generalforsamling med 75 fremmødte. Den 20.1.1994 havde vi besøg af Historisk Samfund for det gamle Haderslev Amt. Vi fremviste vort nyindrettede sognearkiv og fortalte om driften. Efterfølgende viste vi udsnit af vores video-samling fra sognet.

Den 23. og 24.4.1994 deltog vi i en »messe« på Haderslev Museum med en udstilling om den gamle jernbane fra Haderslev til Marstrup.

Den 9.8.1994 afholdt vi ekskursion til Kalvø, hvor Sven Ohlsen fortalte om det gamle skibsværft samt om øens tilhørsforhold i gamle dage.

I vort årsskrift for 1994, bragte vi, udover forskellige artikler fra sognet, en større artikel om Djernæs mejeri i anledning af 100 året for dets oprettelse, ved Sven Ohlsen.

Årsskriftet udleveres gratis til foreningens nu ca. 580 medlemmer.

#### *Moltrup sogns lokalhistorisk forening*

Formand: Karin Bonde, Bramdrup Lillefort 5, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 23 98.

Foreningens arkiv: Bramdrup Vestergade 7, 6100 Haderslev.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Ragnhild Thy, Rovstrupvej 17, Rovstrup, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 65 89.

Ved generalforsamlingen fortalte fhv. lærer ved Moltrup skole, Karen Marie Reese, og fhv. smedemester i Bramdrup, Marius Reese, om deres liv og virke i Moltrup sogn.

Sidst i april var vi med på den »Historiske Messe« på Haderslev Museum. Vores emne var »Moltrup frivillige Brandværn 1934-1994«, i anledning af værnets 60 års jubilæum i 1994.

I efteråret havde vi en aften, hvor Hans Chr. Grauslund, Haderslev, viste lysbilleder

og fortalte om: »Haderslev amts jernbane«, »Jernbanen til Skodborg« og »Mergling langs jernbanen«, Det blev en meget interessant aften.

Moltrup sogns lokalhistoriske forening har sammen med andre foreninger redigeret sognebladet »Fælles – Nyt«, der udkommer fem gange om året.

I årets løb har vi fået elleve slægts- og livshistorier samt ca. 200 billeder, hvoraf vi har lånt de fleste til affotografering.

#### *Starup sogns lokalhistoriske Arkivforening*

Formand: Karl Erik Olesen, Starup Kirkevej 25, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 54 20.

Foreningens arkiv: Starup Skole, Starup Skolevej, 6100 Haderslev.

Åbningstid: Hveranden torsdag kl. 19 og efter aftale.

Leder: Niels P. Bladt, Bjørnøvej 3, Starup, 6100 Haderslev.

I forbindelse med generalforsamlingen i april 1994 blev foreningens første årsskrift udgivet. I maj medvirkede arkivet ved en historisk tur gennem sognet langs den gamle amtsbane og med besøg på Olufskær og Vandlinggård, hvor vi så de gamle volde. I november holdtes et velbesøgt »indsamlingsmøde«, hvor ældre fra sognet fortalte erindringer. Mødet gav et godt resultat både i form af afleveringer og mundtlige oplysninger. Der har i øvrigt i årets løb været så mange afleveringer af arkivalier, både fra foreninger og private, at det har knebet med at følge med registreringer.

#### **Højer kommune**

##### *Højeregns lokalhistoriske arkiv*

Møllegade 12, 6280 Højer.

Åbningstid: Mandag kl. 14.30-17, eller efter aftale.

Leder: Folmer Christiansen, Strandvej 40, 6280 Højer, tlf. 74 78 21 23.

Efter i 13 år at have haft til huse lige under stråtaget på Kiers Gaard er arkivet nu flyttet til 1. sal i Møllegården, som Skov- og Naturstyrelsen har overtaget og restaureret. Her er arkivet kommet under hårdt tag og har fået tidssvarende og besøgsvenlige lokaler.

#### **Lundtoft kommune**

##### *Historisk Sogneforening for Varnæs og Bovrup*

Formand: Knud Krog, Blansvej 28, Bovrup, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 00 37.

Den 10. februar var der Afstemningsfest i Bovrup, hvor skoleinspektør Kurt Philippsen, Sønderborg talte om emnet »Da Als var republik i 4 dage efter første verdenskrig«. Den 5. og 6. marts havde arkivet sin årlige udstilling i Aktivcentret i Bovrup. Denne gang med emnet »Første Verdenskrig«. I juni blev der arrangeret attentur til Løjt Land, hvor vi fik en kyndig rundvisning af Erling Madsen Knudsen om »Dansk Landbovirke i Sønderjylland«.

Efter generalforsamlingen den 25. oktober blev Knud Krog valgt som ny formand, idet Svend Agertoft ønskede at trække sig tilbage efter mange års stor indsats i foreningen.

##### *Historisk Forening for Felsted sogn*

Formand: Grethe Beck, Grønbækvej 2, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 55 73.

Sommerudflugten gik til Cathrinesminde Teglværksmuseum, efter rundvisningen og kaffen var der foredrag om egnens historie især indsejlingen til Flensborg fjord. Ved generalforsamlingen talte Carsten Porskrog Rasmussen levende og interessant om Søgård Gods historie. I november udkom årbogen, der bl.a. indeholdt artikler om lokale beboere, deres liv og virke samt skuespillet »Tombøl bøndernes frihedskamp« af Peter Petersen.

*Lokalhistorisk Forening for Kliplev Sogn*

Formand: Jakob Mørk, Præstevænget 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 78 93.

Ved generalforsamlingen talte lærer H. H. Iversen, Felsted, og læste op af Sønderjyske historier. Vi var på aftentur til Rødekro og Damgård Mølle. Til »Kliple' Mærken« var der stort besøg. Der var arbejdende smedie og der blev serveret kaffe. Den 5. juli var vi på byvandring i Søgård. Vi kørte ad gamle veje og så på mindsten for den faldne soldat den 9. april 1940, vi besøgte Teichert på Søgård Mølle og hørte dens historie, senere fik vi kaffe på Søgård skole og så lysbilleder fra det gamle Søgård.

Den 25. juli var der byvandring i Bjerndrup og H. P. Tithjesen fortalte dens historie. Den 27. november var der åbent hus i Straagaards Smedie og smedehuset, hvor det nye årsskrift blev præsenteret.

*Lokalhistorisk Arkiv for Lundtoft kommune*

Arkiv i Bovrup: Bovrup Aktivcenter, Bytoften 13, Bovrup, 6200 Aabenraa.

Åbningstider: 1. oktober–30. april, torsdag kl. 18.30–21, eller efter aftale.

Leder: Johan Meier, Gl. Skolevej 6, Varnæs, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 06 18.

Arkiv i Felsted: Rådhuset, Gråstenvej 1, Felsted, 6200 Aabenraa.

Åbningstider: Sidste lørdag i måneden kl. 14–16, eller efter aftale.

Leder: Grethe Beck, Grønåbvej 2, Tråsbøl, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 55 73 og

Hans Thomsen, Møgelmosevej, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 52 83.

Arkiv i Kliplev: Straagaard Smedie, Smedehuset, Skolegade 4, Kliplev, 6200 Aabenraa.

Åbningstider: Tirsdag og fredag kl. 15–17, eller efter aftale.

Leder: Jørgen Hansen, Lillegade 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 76 28.

**Løgumkloster kommune***Historisk forening for Løgumkloster kommune*

Formand: Vagn Lauritzen, Ved Dammen 56, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 37 40.

Lokalhistorisk arkiv: Løgumkloster kommuneskole, Grønnevej, 6240 Løgumkloster.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Frede Gotthardsen, Ringgade 15, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 42 04.

Et af højdepunkterne var festligholdelsen af Brorsons 300 års fødselsdag den 20. juni.

Den blev markeret ved et arrangement i Klostersalen, hvor Klosterkoret underholdt, og Bent Noack fortalte om Brorsons levnedsløb.

En anden mere lokalkendt personlighed, Kirstine Andersen, bedre kendt som »Stinne mæ æ bifel«, blev fejret ugen før i forbindelse med udgivelsen af hendes biografi.

Den 10. september drog en lille flok af foreningens godt 300 medlemmer på udflugt til Trøjborg, Grøngård og Ellehus. Frede Gotthardsen fortalte de to første steder, og på Ellehus fortalte forstanderparret om skolens og forsamlingshusets historie. På Trøjborg var der lejlighed til at besøge det nyrestaureerede stuehus.

Foreningens arkiv har arbejdet i det skjulte. Trods en tilværelse i kælder under kommuneskolen samles her hver uge en lille håndfuld medarbejdere.

Arkivet arbejdede også aktivt med ved Kulturugen i efteråret. Emnet var kvarteret omkring Vindmøllegade og Allegade før og nu. Udstillingen blev vist på Rådhuset sammen med plancher og modeller af det nye byggeri

Allegade-Vindmøllegade området var også et af emnerne i foreningens årsskrift, der udkom i sensommeren.

På generalforsamlingen viste medlemmer af Aabenraa Atletikforening lysbilleder fra en løbetur til de baltiske lande.





Løgumkloster Historiske Forenings ekskursion den 10. september 1994 til Trøjborg Slotsruin ved Visby.

### **Nordborg kommune**

*Lokalhistorisk Arkiv for Nordborg kommune*

Løjtertoft 32, 6430 Nordborg, tlf. 74450829.

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 10-14, samt fra sept. til udgangen af april, mandag kl. 17-20.

Leder: Erik Manthei Nielsen, Fribjerg 32, 6430 Nordborg, tlf. 74451810.

Arkivudvalget var involveret i flere møder med kulturudvalg, arkitekt, teknisk udvalg, m.fl. i vinteren 1993/94, med det resultat, at en gennemgribende restaurering af arkivets gamle bygning kunne påbegyndes i juni 1994. Store dele af arkivmaterialet skulle pakkes i flyttekasser for midlertidig opbevaring andetsteds.

Vore to medarbejdere (langtidsledige) blev dog beskæftiget konstant, og 175 afleveringer er blevet registreret og arkiveret.

I januar/februar havde vi 5 foredragsaftener i samarbejde med LOF. Disse lokalhistoriske indslag kan stadig trække fuldt hus hver gang. Flere folkeskoleklasser (fortrinsvis 4.-5. klassesetrin) har været på arkivet.

I slutningen af året fik vi, med støtte fra Mads Clausen Fonden, lokale pengeinstitutter og kommunen, installeret Edb udstyr med Arkibas, tekstbehandling m.v. Vi har endvidere fået økonomisk støtte til anskaffelse af kirkebøger på mikrokort og tilhørende læseapparater.

Vinteren har været præget af planlægning af udstillinger for året 1995.

### *Egen Sogns Lokalhistoriske Forening*

Formand: Henrik Skrydstrup, Runevænget 37, Guderup, 6430 Nordborg, tlf. 74458713.

Egen Sogns Lokalhistoriske Forening blev stiftet den 22. august 1994 og har i dag 250

medlemmer. Foreningen arrangerede den 10. januar 1995 et velbesøgt lysbilledforedrag med Thomine Dyhre: »Alsiske billeder«. Vi har desuden haft to udstillinger på posthuset i Guderup; en om foreningens start og en om afstemningen i 1920. I forbindelse med generalforsamling den 22. marts 1995 causerede Chr. Fægteborg om begivenheder i og fra Egen sogn i 1950'erne og 1960'erne ud fra gamle avisudklip.

Foreningen er i gang med at etablere et lokalhistorisk arkiv. Vi har allerede modtaget mange arkivalier fra Egen sogn, som vi er i gang med at registrere.

### **Nørre Rangstrup kommune**

#### *Agerskov lokalhistorisk forening*

Formand: Viggo Thomsen, Bovlund Bålstedvej 11, 6535 Branderup, tlf. 7483 51 76.

Foreningens arkiv: Agerskov skole, 6534 Agerskov.

Åbningstid: 1. og 3. torsdag i måneden kl. 15-17 eller efter aftale.

Leder: Karen Bech Jensen, Sønderbyen 18, 6534 Agerskov, tlf. 7483 31 09.

#### *Lokalhistorisk forening for Arrild sogn*

Formand: Kaj Petersen, Slotsvej 2, 6520 Toftlund, tlf. 7483 42 23.

Foreningens arkiv: Skærbækvej 19, Arrild, 6520 Toftlund.

Åbningstid: Tirsdag (nov.-april) kl. 19.30-22, eller efter aftale.

Leder: Inger Sophie Andersen, Hofmannsvej 3, Roost, 6535 Branderup, tlf. 7483 43 84.

Udover generalforsamlingen har foreningen afholdt et »Hvad er det?« arrangement samt stået for en pakkeauktion ved landsbyfesten.

Arkivet arbejder med at fotografere og fastslå ejerforholdene på de statshusmandsbrug, der blev oprettet i sognet i 1930'erne og 40'erne.

En spændende opgave har været at fremskaffe materiale og skrive artiklen til et festskrift udgivet i anledning af Nr. Rangstrup kommunes 25-års jubilæum.

#### *Branderup-Rurup lokalhistoriske forening*

Formand: Niels Kr. Nielsen, Friskjærvej 10, 6535 Branderup, tlf. 7483 52 75.

Foreningens arkiv: Tingvej 1, 6535 Branderup, tlf. 7483 53 22.

Åbningstid: 1. torsdag i måneden kl. 14-17 og efter aftale.

Leder: Mette Marie Andersen, Gl. Toftlundvej 13, Rurup, 6520 Toftlund, tlf. 7483 15 37.

Ved generalforsamlingen viste vi billeder og videofilm fra foreningens område.

Sommerens udflugt gik til Tørning Mølle.

I arkivet har vi nu et topografisk arkiv med billeder og oplysninger om al bebyggelse i foreningens område, det gamle Branderup sogn.

Vi har været engageret i at samle materiale til festskrift i anledning af Nørre Rangstrup kommunes 25 års jubilæum. Der har i årets løb været en stor tilgang af medlemmer.

#### *Lokalhistorisk Forening for Bevtoft – Tirslund*

Formand: Jens Christensen, Rosenvænget 17, 6541 Bevtoft, tlf. 74 51 43 17.

Foreningens arkiv: Bevtoft Skole, Krügersvej 45, 6541 Bevtoft.

Åbningstid: Onsdag kl. 14.30-15.30, eller efter aftale.

Leder: Holger Rosenberg, Rosenvænget 2, 6541 Bevtoft, tlf. 74 51 45 19

Vi begyndte det nye år med at flytte ind i nye lokaler. Det var tredje gang, men håber at kunne blive her i fremtiden. Efter generalforsamling i januar fortalte fhv. borgmester Chr. Jacobsen om Bevtoft sogn indtil 1970.

Foreningen har haft stor glæde af, at kommunen har foræret et kamera med udstyr til de fem lokalarkiver. Kameraet kan lånes på skift af arkiverne. Der er optaget ca. 11 timer i 1994 bl.a. ved Bevtoft skoles 75 jubilæum for dansk undervisning den 15. september og Krügersvængets 10 års jubilæum den 10. august men også spændende interviews med mange personer i Bevtoft og Tirslund. Den årlige udflugt gik til flyvestation Skrydstrup.

Arkivet deltog i Hobbyudstilling i forsamlingshuset den 19.-20. november og havde stort besøg. Arkivet har 300 medlemmer.

#### *Lokalhistorisk Forening for Toftlund og Omegn*

Formand: Tove Rasmussen, Østergade 41, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 17 33.

Nørre Rangstrup Lokalarkiv: Søndergade 56, 6520 Toftlund.

Åbningstid: Mandag kl. 16-18, eller efter aftale.

Leder: Tove Rasmussen, Østergade 41, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 17 33.

I forbindelse med generalforsamlingen talte gårdejer Peter Madsen, Hygum, om udviklingen mellem dialekt og rigsdansk set med lægmands øjne. Ældre Sagen i Nørre-Rangstrup kommune havde i februar henlagt et af deres møder til arkivet. Det årlige møde med de lokalhistoriske foreninger i Nørre-Rangstrup kommune fandt i år sted i Toftlund.

Årets afleveringer har været på 25 hyldemeter, heraf en på ca. 3,5 hyldemeter fra Ejnar K. Friis fra det nedlagte amtslandinspektørkontor, gl. tyske Forordninger fra 1876-1920 i Slesvig-Holsten, der er ca. 5,6 hyldemeter, den tredje var regnskaber og protokoller fra et vaskeri samt en del private billeder.

Desuden er der bl.a. indkommet et ringbind fra Brundtlandcentret, fra opførelsen af det nye Kraftvarmeværk ved Fjernvarmen, årets Byfest og Brundtlandtræf og et gammelt banner fra Toftlund Svømmeklub.

#### **Rødning kommune**

##### *Rødning lokalhistoriske arkiv*

Kongevej 6, 6630 Rødning, tlf. 74 84 12 88.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Hans Carlo Jensen.

I årets løb er der foretaget en revision af arkivets samlinger, udgivelse af »historisk årbog for Rødning-egnen« samt lavet udstilling i anledning af Rødning Højskoles 150 års jubilæum. Endvidere har vi forberedt udstillinger for at markere 25-året for kommunesammenlægningen samt 50-året for Danmarks befrielse. Sideløbende har vi registreret indkomne arkivalier og besvaret forespørgsler, især om slægtsforskning.

Den 21. november 1994 afholdtes der stiftende generalforsamling på Hotel Rødning i »Rødning lokalhistoriske Forening« med 80 interesserede borgere. Den nyvalgte bestyrelse, hvor arkivlederen ifølge foreningens vedtægter er medlem, har arbejdet ihærdigt på at skaffe lokaler. Med stor og velvillig imødekommenhed fra kommunens side er det nu lykkedes, og vi får en lejlighed på ca. 120 m<sup>2</sup> ovenpå Rødning Biograf centralt beliggende i centrum i Vestergade med tilhørende nyindrettet box-rum på ca. 60 m<sup>2</sup> i kælderen. Lokalerne skal deles sammen med Øster Lindet lokalhistoriske Forening. Dermed har alle kommunens arkiver fået egne lokaler. Flytning og indretning af det nye arkiv påbegyndes i august måned.

*Brændstrup Hjemstavnsforening*

Formand: Hans Madsen Schmidt, Haurumvej 2, 6630 Rødding, tlf. 74 84 12 83.

Foreningens arkiv: Brændstrup kristne Friskole, Ramsherred 13, 6630 Rødding.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 19-21, eller efter aftale.

Der har i årets løb været afholdt afstemningsfest med 85 deltagere og en udflugt til Cathrinesminde Teglværk med 22 deltagere. Foreningen har ca. 200 medlemmer.

*Hjerting sogns lokalhistoriske forening*

Formand: Jes Friis, Hjerting Skovvej 1, 6630 Rødding, tlf. 74 84 13 61.

Foreningens arkiv: Hjerting forsamlingshus, Skovvej 1, Hjerting, 6630 Rødding.

Vi har haft en aftentur til Gram slotshave. Turen blev sluttet af på Gram brandværnsmuseum.

I årets løb fik vi kontakt med en familie fra København, hvor konens far havde været ingeniør. Han havde været med til at installere den første kærne på Hjerting mejeri i 1888. Han var senere rejst til USA, og dér var han blevet noget stort indenfor mejeribrugget. Hans medalje og store indrammede præmiebeviser blev skænket til arkivet.

*Hygum Hjemstavnsforening*

Formand: Peter Madsen, Lille Brøstrupgaard, Ribevej 5, Brøstrup, 6630 Rødding, tlf. 74 84 12 69.

Foreningens arkiv: Ribevej 5, Brøstrup, 6630 Rødding.

Åbningstid: Første tirsdag i hver måned kl. 15-17, eller efter aftale.

Vi har haft en aftenudflugt og en heldagsudflugt til »Eventyrets land«. I efteråret var der sammen med Hjemstavnsgården en udstilling af linned og gamle dragter i arkivlokalerne på Ribevej, samt billeder og andet materiale og ting.

Ved afstemningsfesten i Hygum Forsamlingshus var der gamle billeder, skriftligt materiale og faner udstillet.

Endelig deltog vi sammen med Hjemstavnsgården i Forsamlingshusets hobby- og kunstudstilling.

*Landbrugsmuseet Hygum Hjemstavnsgård*

Formand: Johannes Knudsen, Søndergyden 30, 6630 Rødding, tlf. 74 84 55 66.

Åbningstid: Medio maj-juni. lørdag og søndag kl. 13-17, fra 24.juni-1.sept. hverdage kl. 11-17, søndag kl. 13-17.

Hovedvægten er også i 1994 lagt på aktivitetsdagene. Det store sommerarrangement »Et bondebryllup« med tilhørende udstilling bragte festtøj fra århundredskiftet frem fra skabe og skuffer fra et meget stort område. Det blev et festligt optrin, så nær de sønderjyske traditioner som muligt. Et rigtig stykke levende museum med stor publikumsinteresse. Høstdagen i september var begunstiget af det rigtige høstvejr. Samlet besøgstal i 1994 blev ca. 7.000.

*Lokalhistorisk forening for Jels sogn*

Formand: Margit Falkenberg Ottosen, Jelsvej 39, Grønnebæk, 6630 Rødding, tlf. 74 55 22 45 el. 74 55 23 55.

Foreningens arkiv: Jels Skole, Krygersvej 2, Jels.

Åbningstid: Tirs.-ons.-torsdag kl. 10-12 og efter aftale.

Leder: Margit Falkenberg Ottosen (se ovenfor).

Ved generalforsamlingen i 1994 fortalte læge Erik Braun, Skodborg, om »Polske tropper

i Danmark specielt her på egnen i 30 års krigen i 1600-tallet«. Der blev arrangeret udflugt til Løgumkloster, hvor Peter Madsen viste os byen, kirken og klosteret. Foreningens 10 års jubilæum blev markeret med en udstilling i Sognehuset i Jels og et arrangement, hvor Poul Dannow, Bylderup, viste lysbilleder og fortalte om gamle håndværk. I jubilæumsåret er der uddelt skemaer til samtlige husstande i det gamle Jels sogn. Vi prøver på denne måde at skaffe oplysninger om ejendomme og personer. Vi har således nu tre registreringshold. Ejendomsholdet tager sig af de indkomne ejendomsskemaer med renskrift og indsamling af yderligere oplysninger. Årets hovedemne har været en omregistrering af de opbevarede genstande med henblik på anvendelsesområder og brugstid m.m. Billedholdet har afsluttet registrering af de ældre billeder, men der indkommer fortsat materialer. Fra Den Danske Bank har foreningen modtaget en brugt fotokopimaskine og en mikrofilmfremviser.

#### *Lintrup sogns lokalhistoriske udvalg*

v/Mogens Lorentzen, Grænsevej 1, Foldingbro, 6660 Lintrup, tlf. 7485 5345.

Foreningens arkiv: Lintrup skole, Kirkepladsen, 6660 Lintrup.

Åbningstid: 1. og 3. tirsdag i måneden kl. 16-18, eller efter aftale.

Leder: Mogens Lorentzen, (se ovenfor).

Vi har en hel del papir liggende fra det gamle Dover sogn, som skal registreres. To publikationer er udgivet i årets løb. Folketællingen fra 1855 er kopieret og omskrevet. Det samme gælder de fleste ejerlavsbøger fra ældre tid. Vi fortsætter med kopieringen af gamle aviser til alle arkiverne i Rødding kommune.

#### *Skodborg Hjemstavnsforening*

Formand: Kirsten Fynbo, Rugtoften 43, Skodborg, 6630 Rødding, tlf. 74848148.

Foreningens arkiv: Skodborg bibliotek, Søndergade 2, Skodborg.

Åbningstid: Onsdag kl. 10-13, eller efter aftale.

Leder: Kristian Holmgård, Mølletofte 16, Skodborg, 6630 Rødding tlf. 74848485.

Vor vandretur i foråret gik i år fra Tørning Mølle til Christiansdal gl. elværk og retur, ledet af en af amtets naturvejledere. Sommerudflugten gik med 50 deltagere langs Hærvejen til Urnehoved – Oversø kirke – Dannevirke Museet – Mysunde og tværs over Angel til Flensburg og hjem igen.

Sognevandringen foregik i Mikkelsborg området, hvor vi så på resterne fra den gamle Kleinbane. Efterårsmødet var i år med fhv. minister H. P. Clausen, Århus. Vi har også i efteråret hørt om oldtidsfund langs den nye Motorvej, Kolding – Esbjerg. Foredragsholderen var museumsinspektør på Sønderkov, Sv. Åge Knudsen. På Julemessen havde vi bl.a. udstilling af gamle konfirmandbilleder, hvilket resulterede i, at vi fik 18 nye billeder til affotografering. Aftenen med egne kræfter omhandlede mejeriet og en livshistorie, fortalt af ældre Skodborg borgere. Talen ved Afstemningsfesten var i år fhv. minister Grethe Rostbøll mens Canto koret fra Toftlund stod for underholdningen.

#### *Skrave Hjemstavnsforening*

Formand: Karl Kristoffer Juhl, Skravevej 28, Langetved, 6630 Rødding, tlf. 74847175.

Foreningens arkiv: Skrave skole.

Åbningstid: 1. mandag i måneden (i vinterhalvåret) kl. 19.30-20.30, eller efter aftale.

#### *Lokalhistorisk Forening for Øster-Lindet sogn*

Formand: Arne Buhrkal, Vråvej 4, 6630 Rødding, tlf. 74846154.

Foreningens arkiv: Skodborg bibliotek, Søndergade 2, Skodborg.

Leder: Kristian Holmgård, Mølletofte 16, 6630 Rødding, tlf. 74 84 84 85.

Årets udgave af heftet »Glimt« indeholdt en artikel om en udstykning på 16 brug, der blev oprettet på Tved, en artikel om Jens Dixen, der rejste som missionær og endelig en artikel om kniplingsindustrien i Østerlandet i første halvdel af 1800-tallet.

Foreningen arbejder på at få arkivet flyttet til Rødding i delvis samarbejde med nyoprettet forening i Rødding.

### **Rødekro kommune**

*Lokalhistorisk forening for Rødekro kommune*

Formand: Thomas Heisel, Horsbyggårdevej 1, 6230 Rødekro, tlf. 74 66 94 98.

Foreningens arkiv: Villa Catharina, Callesensvej 1a, 6230 Rødekro, tlf. 74 66 66 88.

Åbningstider: Første og tredje mandag i måneden kl. 15-17 og efter aftale.

Leder: Inger Danielsen, Skovvænget 11, 6230 Rødekro.

### **Skærbæk kommune**

*Historisk Forening for Skærbæk og Omegn*

Formand: H. E. Sørensen, Melbyvej 27, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 17 04.

Foreningens arkiv: Skærbækegnens Museum, Storegade 47, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 20 52.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: H. E. Sørensen (se ovenfor) og Bodil Bjerre, Tøndervej 13, 6780 Skærbæk.

Foreningen har 1994/95 haft følgende arrangementer: Den 29. november fortalte Peter Madsen, Hygum om, hvordan sønderjysk har det i dag med dialekter, rigssprog og fremmedord. Den 24. januar holdt Henrik Skov Kristensen et foredrag om Modstandskampen i Skærbæk under besættelsen. Den 10. februar var der Afstemningsfest sammen med andre foreninger, hvor Elsemarie Dam-Jensen holdt talen. Desuden blev der vist et afsnit af Genforeningsspillet »Solen stiger over Gasse Høje«, som amatørteatret Stjernen havde instrueret. Den 22. marts fortalte Dr. med. Peter Vosswinkel, Lübeck, om lægen Johannes Scherbæk (1556-1636), der er født i Skærbæk. Ved generalforsamlingen den 27. april viste formanden lysbilleder om Slotte og herregårde på vesterkanten. Registreringen er nu igen i god gænge, efter at Bodil Bjerre har overtaget det.

*Skærbækegnens Museum*

Storegade 47, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 20 52.

Åbningstid: Ca. 20. maj-ca. 20. oktober: tirsdag-fredag kl. 10-17, lørdag-søndag kl. 14-17.

Leder: H. E. Sørensen (se ovenfor).

Skærbæk Museum viste 1994 særudstillingerne Træskærerkunst i Vestslesvig fra vikingetid til i dag og Lena Bidstrup: Vævede billedtæpper.

Museet modtog en del gaver, bl.a. en grænsesten fra Kongeågrænsen. Ca. 1900 besøgende. Bestyrelse og ledelse uændret.

### **Sundeved kommune**

*Historisk Forening for Sundeved*

Formand: H. C. Clausen, Langbro 2A, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 12 86.

Foreningens arkiv: Truenbrovej 21A, Avnbøl, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: Onsdag kl. 15-19 og efter aftale.

Leder: Ellen Margrethe Olsen, Møllehøj 5A, Avnbøl, 6400 Sønderborg, tlf. 74461122. Sommerudflugten gik til Nydammosse, museumsinspektør Flemming Rieck fortalte om de seneste og fremtidige udgravninger, samt hertug Hans kanalen »e grue«.

I november udkom det nye årsskrift, som er solgt til 850 medlemmer. Arkivet er jævnligt besøgt af skoleklasser eller elever fra kommunens tre skoler. Fra august til december har seks medarbejdere været på E.T.B. kursus på V.U.C. i Sønderborg, idet arkivet i efteråret har anskaffet en computer med printer.

#### *Selskabet for Nydamforskning*

Formand: Vincent Jensen, Peberbjerg, Skovbyvej 14, 6470 Sydals, tlf. 7441 5747.

Foreningens arkiv: Historisk Forening for Sundeved, Truenbrovej 21A, Avnbøl, 6400 Sønderborg.

Udstilling: Nydamhuset, Nydamvej 41, Øster Sottrup, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: Efter aftale. Nøglen udleveres på Nydamskolens bibliotek, tlf. 74467242.

#### **Sydals kommune**

##### *Lokalhistorisk forening for Kegnæs sogn*

Formand: Peter Wehl, Forsthoved 3, Kegnæs, 6470 Sydals, tlf. 7440 5192.

Foreningens arkiv: På Kegnæs skole.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 18-19.30 og i vinterhalvåret efter aftale.

Leder: Hans Bertelsen, Østerbyvej 50, Kegnæs, 6470 Sydals.

I forbindelse med den årlige generalforsamling den 16. februar talte overtoldbetjent Åge E. Hansen, Kruså, om gendarmeriets historie.

Den 9. juni gik den årlige egnsvandring gennem »Hagensig«. Sammen med forsamlingshuset holdt vi en kulturaften, hvor Peter Mathiesen fra Nordborg fortalte og viste lysbilleder om sin jordomsejling ene mand i fem år. I april havde vi sammen med Kegnæs ungdoms- og idrætsforening foredrag, to FN-soldater, der fortalte om deres tid i Sarajevo. Ved efterårsmødet i oktober fortalte kursusleder Uwe Jensen fra Nordborg om sine oplevelser på turen jorden rundt på sin motorcykel.

Arkivets medlemstal ligger på ca. 340.

##### *Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn*

Formand: Chresten Wolf, Østerbakken 11, Høruphav, Sydals, tlf. 7441 5306.

Foreningens arkiv: Hørup centralskole, Vestervej 42, Kirkehørup, 6470 Sydals.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Peter Hell, Havemose 4, Lambjerg, 6470 Sydals, tlf. 7441 5215.

Vi holdt generalforsamling den 8. marts, hvor Ruth Møller, Augustenborg, fortalte om en hertuginde på Augustenborg.

Den årlige byvandring foregik i Mjang, hvor ca. 50 medlemmer hørte forskellige beboere fortælle om deres by. Aftenturen gik til Unewat.

På efterårsmødet den 22. november holdt fhv. læge i Nordborg, Waldemar Dreier, foredrag med titlen »En Landsbypiges Skæbne«.

##### *Lysabild sognehistoriske forening*

Formand: Viggo Vandkær Thomsen, Lysabild Degnegård, Lysabild, 6470 Sydals, tlf. 74404284 (kl. 16-18).

Foreningens arkiv: På Lysabild skole.

Åbningstid: Første torsdag i hver måned (undtagen juli) kl. 16-18 og efter aftale med arkivleder.

Leder: Nicolai Hansen, Mommarkvej 395, Mommark, 6470 Sydals, tlf. 74407995.

1994 startede vi med at afholde efterårsmøder med »aftenens gæst« til foredrag, fælles kaffebord og »noget bagefter« og sange fra højskolesangbogen. Den 4. oktober lagde vi ud med sejler Peter Mathiesen fra Nordborg, som gæst. Der kom 123 mennesker, så vi fortsætter med efterårsmøder.

Stormflodsstenen for stormfloden i 1872 ved Højledsvej i Neder Lysabild var forsvundet. Foreningen bekostede og opsatte en ny. Afsløringen blev foretaget den 13. december.

På årsmødet fortalte gårdejer Hans J. Clausen om digteren Martin N. Hansen. Endvidere havde samtlige medarbejdere den årlige udflugt med ledsagere til Nydam og Sandbjerg slot.

Foreningen havde 734 medlemmer.

#### *Lokalhistorisk arkiv for Tandslet sogn*

Formand: Peter Johannsen, Mommarkvej 33, 6470 Sydals, tlf. 74407733.

Foreningens arkiv: Tandslet skole, Ertebjergvej 2, 6470 Sydals.

Åbningstid: (1/10-1/4) torsdag kl. 19-21 eller efter aftale.

Leder: Svend Iversen, Østkystvej 117, Ertebjerg, 6470 Sydals, tlf. 74447785.

1994 udkom bogen, Tandslet i ord og billeder.

På vor generalforsamling i februar holdt Inge Adriansen foredrag over emnet: De russiske krigsfanger.

#### **Sønderborg kommune**

##### *Lokalhistorisk forening for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg*

Formand: Ole Andersen, Ringløkke 24, 6400 Sønderborg, tlf. 74488479.

Foreningen gennemfører hvert år 4 arrangementer/ekskursioner. Som et fast element indgår en billedforevisning på Dybbøl Bibliotek. Ved generalforsamlingen i marts viste familien Weiss den spændende og lærerige film om Hertug Hans' betydning for landsdelen. På samme generalforsamling vedtog man at ændre foreningens vedtægter i relation til arkivdriften. 2. behandling og endelig vedtagelse forventes at finde sted i 1995.

I april var der rundvisning på Sønderborg Kaserne. I august og september blev der arrangeret rundvisninger i Skanse I til IV og på Historiecentret. Såvel i tilslutning til generalforsamlingen som efter skansevandringen var indlagt quiz-konkurrencer af lokalhistorisk tilsnit. Quizerne, der har tydeligvis medlemmernes interesse, har skærpet lysten til at høre godt efter og at læse ARKIV-NYT grundigt igennem!

ARKIV-NYT kunne – takket være læsernes indsendte manuskripter – udkomme med hele 28 sider i begge numre.

##### *Lokalhistorisk arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg*

Formand: Sofie Rasmussen, Sneppevej 5, 6470 Sydals, tlf. 74404863.

Arkivafdeling: Kirkegade 8, 6400 Sønderborg, tlf. 74432710.

Åbningstid: Mandag kl. 9-12, onsdag kl. 15-19.

Arkivleder: Ruth Kümpel, Arnkilgade 62, 6400 Sønderborg, tlf. 74427031.

Arkivafdeling: Torvet 2, Ulkebøl, 6400 Sønderborg, tlf. 74429366.

Åbningstid: Tirsdag kl. 10-12, onsdag kl. 19.30-21.

Arkivleder: Sofie Rasmussen, Sneppevej 5, 6470 Sydals, tlf. 74404863.

Vi har været med til at arrangere Nordisk Kulturuge i Sønderborg. I den forbindelse



havde vi to weekender i september måned åbent hus med en udstilling om finske børns ophold her i omegnen fra 1942-47. I forbindelse med 130 året for krigen 1864 havde vi en udstilling med skibe. Vi har haft åbent hus på Bygningskulturens dag.

I november havde vi besøg af Pjerrot og Julemanden med nissepiger. De startede fra arkivet og blev transporteret i kane til Rådhuspladsen, hvor juletræet blev tændt.

I Ulkebøl har vi haft mange fine udstillinger, som bliver meget beundret af centrets handlende.

Arkivet i Sønderborg udvider fra den 19. april 1995 åbningstiden om onsdagen til kl. 19, idet der manglede en senere besøgstid for folk på arbejde.

### **Tinglev Kommune**

*Lokalhistorisk Forening for Tinglev kommune*

Formand: Benny Lau, Kværnholtvej 16, 6372 Bylderup Bov, tlf. 74761100.

*Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev kommune*

Bylderup Bov Bygade 17, 6372 Bylderup Bov.

Åbningstid: Onsdag kl. 17-19, og efter aftale.

Leder: Bibliotekar Ina Juhl, Tinglev Bibliotek, Tinglev Midt, 6360 Tinglev, tlf. 74644169.

### **Tønder kommune**

*Lokalhistorisk forening for Tønder kommune*

Formand: H. C. Hansen, Ingridvej 1, 6270 Tønder, tlf. 74722067.

Efter et år med byjubilæum har foreningen haft en mere stille periode. Kristi Himmelfartsdag afholdt vi en vellykket og velbesøgt udflugt til Pellworm. I november havde vi besøg af Studienrat Peter Hopp, Kiel, der fortalte engageret om pastor Johannes Schmidt-Vodder, en ledende skikkelse inden for mindretallet i 1920'erne og 30'erne.

Ud over den kommunale støtte har foreningen modtaget kærkomne bidrag fra Tønder Bank, Sydbank og Verein deutsches Haus.

*Lokalhistorisk arkiv for Tønder kommune*

Richtsensgade 10, 6270 Tønder, tlf. 74723326.

Åbningstid: Tirsdag kl. 13-18, torsdag kl. 13-17, lørdag kl. 10-12 eller efter aftale (lukket i juli måned).

Leder: Britta Bargfeldt.

Med ansættelse af en bibliotekar i 20 timer ugentligt, ud over en trofast skare af uundværlige frivillige, blev det muligt at udvide åbningstiden med en eftermiddag. Det har sat sig spor i et stigende besøgstal.

Samtidig er vi gået ind i Edb-alderen med indførelse af Arkibas. Mange løbende afleveringer plus inddatering af ældre materiale har holdt os fuldt beskæftigede. Der har dog også været tid til opsøgende arbejde blandt byens foreninger.

I november udkom Møballes og Haases bog, »Mennesker og billeder fra det gamle Tønder«, trykt i 2.500 eks.

Transskriptionsgruppen har arbejdet videre med Tønder bys brevê fra 1600-tallet.

### **Vojens kommune**

*Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune*

Formand: Agnes Svendsen, Jernhytvej 21, 6500 Vojens, tlf. 74541941.

Foreningens arkiv: Møllerens Hus, Tørning Mølle, Tørningvej 6, Hammelev, 6500 Vojens.  
Åbningstid: Tirsdag kl. 19.30-21.30, torsdag kl. 14-16.

Leder: Laurids Lund, Hovedgaden 104, Over Jerstal, 6500 Vojens, tlf. 74 54 73 45.

Lokaleforholdene for både arkiv og forening blev forbedret sidst i 1993 ved flytning til 1. sal i Møllerens Hus.

Åbningstiden blev samtidig udvidet med torsdag kl. 14-16, og det giver mange besøg både med forespørgsler og afleveringer.

Edb-registreringen af afleveringer og billeder i Arkibas-systemet er blevet intensiveret i 1994, hvor der er modtaget 105 nye afleveringer.

Af arrangementer kan nævnes:

Deltagelse i »Historisk Messe« på Haderslev Museum med temaet »Tørvefabrikation og moser«.

Besøg på Povlsbjergskolens skolemuseum og byvandring i Øst-Vojens ved Aage Gram.

Besøg på Fængselsmuseet i Horsens Statsfængsel.

Besøg i Nustrup kirke/kirkegård, ved provst Ove Lund.

Foreningens indsamlede større museumseffekter er i 1994 blevet overdraget til opbevaring på Tørning Mølle, dog har foreningen stadig ansvaret for registreringen samt ret til at låne genstande efter behov til udstillinger.

#### *Lokalhistorisk Forening for Jegerup sogn*

Formand: Mathias Nørgaard, Haderslevvej 2, 6500 Vojens, tlf. 74 50 61 84.

Foreningens arkiv: Jegerup skole, Bygaden 16, Jegerup, 6500 Vojens.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 19-21, eller efter aftale.

Leder: Kaj Sandholdt, Kærager 8, Jegerup, 6500 Vojens, tlf. 74 54 29 80.

Vi har fået tradition for at få en af artiklerforfatterne fra Årsskriftet til at holde foredrag på generalforsamlingen. I år var det billeder fra et besøg i Sydafrika hos vor bidragsyder, Gerda van Zyll, født i Jegerup.

I august havde vi udflugt til Hygum Hjemstavns gård med fin tilslutning

1. december havde vi reception i anledning af udgivelse af Årsskrift.

#### *Lokalhistorisk Forening for Oksenvad Sogn og Omegn*

Formand: Ernst K. Svenesen, Vadstedvej 10, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74 50 43 05.

Foreningens arkiv: Ø. Lindetvej 5, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74 50 46 07.

Åbningstid: Mandag kl. 19-21, eller efter aftale.

Leder: Ernst K. Svenesen (se ovenfor).

Vi var glade for at deltage i den historiske messe på Haderslev museum. Der blev stiftet et godt bekendtskab med den lokalhistoriske forening i Hejls, som vi senere besøgte på vor sommertur. Anledningen var deres fine arbejde med bevaring af gravminder. Vort menighedsråd var med, og sammen med dem fortsætter vi arbejdet på vor egen kirkegård. Et par af vinterens møder har omfattet dette emne.

Vi har fortsat arbejdet med fotografering af områdets gårde og huse.

Vort årsskrift opstod efter en flot aflevering udarbejdet af Marius Kock. Han har gennem mange år samlet oplysninger om vort sogn, og ved hans død har den lokalhistoriske forening med tak modtaget de mange optegnelser. Erindringer fra og om den gamle Mølby-dreng Thyge Petersen, har åbenbart fænet, for dette årsskrift er det mest efterspurgt hidtil.

**Aabenraa kommune***Løjt Lokalhistorisk forening*

Formand: Erling Madsen, Sandskærvej 582, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 78 04.

Foreningens fotoarkiv:

Åbningstid: Efter aftale

Leder: Claus Lildholdt, tlf. 74 61 80 43.

Udgivelsen af bogen »Det gamle Løjt bind XVII.« er foreningens hovedprodukt. Årets bog beskæftiger sig igen med Løjt lands søfartshistorie, og foreningen fik trykt 450 bøger. Foreningen deltager aktivt i Løjt lands kulturelle liv og er med i gruppen om bevarelse af Rundemølle.

*Ensted sogns lokalhistoriske forening*

Formand: Hans Peter Meier, Buen 80, Stubbæk, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 33 98.

Foreningens arkiv: Skolegade 1, Stubbæk.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Hans Peter Meier (se ovenfor) og Dagny Hansen, tlf. 74 61 35 58.

I samarbejde med Ensted Sogns Foreningsforening har der været afholdt fire foredrag og en »Sangaften« samt en udflugt til Sydslesvig. I forbindelse med Sognefesten i Stubbæk holdt foreningen åbent hus i arkivet.

*Aabenraa Byhistoriske Forening*

Formand: Esther Buchreitz, Nybro 14, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 35 11.

Ved generalforsamlingen i 1994 fortalte Erik Jessen om foreningens start, og Anne-Helene Michelsen og Franz Jønk sørgede for, at vi takket være båndoptagelser var i selskab med Helene Jensen, der fortalte om gågadens beboere samtidig med, at vi så lysbilleder fra gaden.

Den 26. maj inviterede vi på en aftentur til Damgaard Mølle.

Efterårets mødeaftener i samarbejde med Museets Venner og Lokalfædelingen af Historisk Samfund kaldte vi i år »Kulturmode« Kina – Japan og Sydamerika. Byhistorisk forening stod for mødet i oktober, det handlede om Japan.

Omkring 10. februar 1995, 75 året for Afstemningen, var vi sammen med andre medarrangør til to møder. Torsdagsmødet fandt sted om eftermiddagen den 9. februar, hvor dr. phil. Troels Fink talte for en fyldt billedsal om tiden omkring 1920, som han huskede den. Efter kaffebordet var der andre, der bidrog med erindringer.

12. februar også i billedsalen drejede det sig om Sønderjylland i ord – toner og billeder med Bodil og Wolfgang Dibbern fra Højer Ungdomsskole.

Bygningskulturens dag afholdtes den 10. september med temaet: »Lukkede byer – åbne huse« Vi valgte at lukke to af vore huse op den dag. Bulhuset blev pænt besøgt. Slotsvandmøllen med besøg i Brundlunds restaurerede kældre blev et tilløbsstykke.

I anledning af foreningens 35 års beståen var årsgaven til medlemmerne et lille skrift om foreningen.

Slotsvandmøllen har modtaget store økonomiske tilskud. Til møllen har vi fået et Dannebrog og en vimpel foræret af Danmarkssamfundet. Flaget kunne vi hejse på den nye flagstang, foræret af Cimbria.

Foreningen havde ved årsmødet 1994 457 medlemmer.

## Oversigt over årsskrifter og periodica 1994

### Udgivet af de lokalhistoriske foreninger, museer og arkiver 1994/95

#### *Bedsted*

Brudstykker af Bedsted Sogns Historie

Samlet, bearbejdet og udgivet af Henning Haugaard

nr. 20, tillæg 20A & tillæg 20B, side 695-734 & 201-306. 1994. Indhold nr. 20: Sang til Bedsted sogn – Ugeaviser og tidsskrifter – Ringridningens historie – Ungdoms- og idrætsforeningens historie – Udpluk fra BUIF's protokoller – Statut for fællesfattigkommune Bedsted af 1871 – Helgener i den katolske tid – Vejrregler i gamle dag – Ordsprog – Rejsebiografen i forsamlingshuset – Bedsted Lø-sangen. Indhold tillæg 20A: Fester, skikke og traditioner i årets løb og livet igennem. Indhold tillæg 20B: Foreninger og sammenlutninger.

Ekspediton: Henning Haugaard, Brændkjærgade 46, 6000 Kolding, tlf. 75 50 43 39.

#### *Bov*

Historisk Forening for Vis Herred. Bov Museum

Udgivet af Historisk Forening for Vis Herred

Årgang 17. 1994. 61 sider. Indhold: H. H. Bang: Fra foreningen – H. H. Bang: Fra Bov Museum – Poul Andersen: En strang så stærk til at udtale sig – Lorenz Jacobsen: Mejerimønter – Chr. Larsen-Bjerre: Karsten Thomsens Plads – Årets gang på museet – Peder Lund: tilbageblik ved et jubilæum – Thorvald Larsen: Historisk Forening for Vis Herred – Fra redaktionen.

Ekspedition: Historisk Forening for Vis Herred, Møllegade 1, 6330 Padborg.

#### *Broager*

Broagerland VIII

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Broagerland

nr. VIII. 1994. 158 sider. Indhold: 100 års jubilæum – Vibeke Harsberg: Teglværker på Broagerland 1850-1864 – J-P. Damtoft/Henning Damtoft Pedersen: Mindehøjen – Hans Heinrich Hüttmann: Kampen om Egersundbroen 18. feb. 1864 – Per Ethelberg: Høj over høj – Peter Andersen: Peter Andersen, Gammeligab fortæller – Inge Adriansen og Magda Nyberg: Bibelhistorie på Sundevedmål – Peter A. Petersen: Klokkehuset ved Broager Kirke – Poul Korse: Broager Børnehaves oprettelse 1941 – Ingrid Flebbe Skov: Kejserdøm – Ester Olsen: Årets gang.

Ekspedition: Kresten Krogh, Møllegade 42, 6310 Broager, tlf. 74 44 17 64.

#### *Ensted*

Årsskrift 1993-1994

Udgivet af Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening

1993-1994. 47 sider. Indhold: Knud Kristensen: Husmandsfamilierne i Årup.

Årsskrift 1994-1995

Udgivet af Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening

1994-1995. 52 sider. Indhold: Christian Lorenzen: Modstandsbevægelsen, Stubbækgruppe – Endsted Sogns Forsamlingshus – Forkortelser – Naturnavne, Røllum – Naturnavne

ne, Sønder Hostrup & Hostrupskov – Naturnavne, Torp – Valborg Jessen: Årsberetning 1994.

Ekspedition: Hans Peter Meier, Buen 80, Stubbæk, 6200 Aabenraa, tlf. 7461 3398.

### *Felsted*

Historisk Årbog for Felsted Sogn

Udgivet af Historisk Forening for Felsted Sogn

nr. 12. 1994. 106 sider. Indhold: Peter Petersen: Mourits Mørk Hansen – Hans Thomsen: Tilbageblik af gdr. Hans Nissen, Tumbøl – Fra Kiding og omegn – Andreas Asmussen: 40 års KFUM-spejderarbejde i Felsted – Mette Lassen: 25 år som kirkesanger i Felsted kirke – Peter Petersen: Tumbølbøndernes frihedskamp – Ingeborg Staugaard: Lidt historie om en gård – Th. Kampmann: Skovauktion i Syvmandsskoven – Sven Zachariasen: Søster Maren – Grethe Beck: Nyt fra arkivet – Forslag til vedtægter – Foreningens virke i 1993-94.

Ekspedition: Mette Lassen, Bygbjergvej 17, Felstedmark, 6200 Aabenraa, tlf. 7468 51 19.

### *Hoptrup*

Hoptrup sogns Lokalhistoriske Forening

Udgivet af Hoptrup sogns Lokalhistoriske Forening

1994, 36 sider. Indhold: Holger Bonde: Årsberetning 1994 – Jens M. Buck: Slottet i Kjesterup – Sven Ohlsen: Andelsmejeriet »Borgegaard« i Djernæs – Minnegrethe Knudsen fortæller – For 25, 50, 75 og 100 år siden – Bergine Bonde: Turen til Gråsten – Sven Ohlsen: En skrækkelig historie – Sønderballe spare- og lånekasse.

Ekspedition: Holger Bonde, Lysmosen 34, Marstrup, tlf. 7457 5274.

### *Jegerup*

Lokalhistorisk Foreningen for Jegerup Sogn 1994

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn

1994. 34 sider. Indhold: Bestyrelsen: Året 1994 – Steen Wulff Andersen: Glimt fra oldtiden – Gertrud Hoffmann: brudstykker af 25 år på en skolebænk – Lone Sahl Liboriusen: »Hvor ligger din landsby« – Signe Iversen: Spredte glimt fra barndommen – Et par gode råd fra Marie Grøn's kagebog fra 1908 – Jegerup skole 1956 – 1. klasse på Jegerup skole 1965-66.

Ekspedition: Matthias Nørgaard, Haderslevvej 2, Simmersted, 6500 Vojens, tlf. 7450 61 84.

### *Klipleve*

Fra Klipleve Sogn

udgivet af Lokalhistorisk Forening

1994. 79 sider. Indhold: Foreningen – Jens Christensen: Farvel Bjerndrup – Chr. Jørgensen: Bombetogt endte i Klipleve mose – Niels Møller Sørensen: Om vedligeholdelse i Klipleve sogns ældste hus – For 50 år siden – Jørgen Hansen: Søgaardparceller.

Ekspedition: Jacob Mørk, Præstevænget 3, Klipleve, 6200 Aabenraa, tlf. 7468 7893.

### *Løjt*

Det gamle Løjt XVII

Udgivet af Løjt Sogns Lokalhistoriske Forening

1994. 125 sider. Indhold: Marguerite Jessen: Løjt Laend i æ fårm – Karl Lildholdt: Den kgl. agent Jørgen Bruhn og hans skibe – Den gamle Sønder-maj kontrakt – Erling Madsen: fiskerhuset Bredsten – Claus J. Lildholdt: Ballade på møddingen – Grethel Lildholdt: Jægerlatin på Løjt Land – Grethel Lildholdt: Et højdepunkt i min barndoms jul – Ellen Hollesen: Branden på Bossensgård 1914 – Petrea Schmidt: Skærslippere, vagabonder, farende svende og andet godtfolk – Petrea Schmidt: Befolkningens næringsveje – Petrea Schmidt: Færgemanden og postbudet Johan Dahl – Petrea Schmidt: Dorothea Nissens Dagbog 1863-1867 – Karl Lildholdt: Et stykke slægtshistorie – Petrea Schmidt: Den gamle geografibog – Christian Iversen: Løjt Kirkebys danske børnehaven – Erling Madsen: Rundemølle 1994 – Christian Iversen: Annoncer om s/s Apenrade og Knapp – Peter Krag: Huse i Barsmark – Erling Madsen: Fra foreningens billedarkiv.

Ekspedition: Aase Boysen, Hønsnap 10, Løjt Kirkeby, 6200 Aaberna, tlf. 7461 6572.

### *Oksenvad*

Lokalhistorisk Forening for Oksenvad Sogn og Omegn 1994/95

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Oksenvad Sogn og Omegn

31 sider. Indhold: Marius Kock: Thyge Petersen.

Ekspedition: Hans Jørgen Kjær, Forpagtervej 2, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74504419.

### *Rødding*

Historisk Årbog for Rødding-egnen 1994

Udgivet af de lokalhistoriske arkiver og foreninger i Rødding kommune

1994. 88 sider. Indhold: Arne Buhrkal: Åen og historien – Jes Friis: En gård i Hjerting – Chr. Gundesen: Rødding-folk med sjove og sære navne – Hans Chr. Skøtt: Ravnholtgård i Langetved – Thorkild Behrens: »Din mor var spion, Thorkild«. En familiesaga – Lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg.

Ekspedition: Hans Carlo Jensen, Rødding Bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødding, tlf. 74841288.

### *Starup*

Årsskrift 1994

Udgivet af Starup Sogns Lokalhistoriske Arkivforening

1994. 20 sider. Indhold: Peter P. Rohde: Starup sogn – Jørgen Andersen fortæller – Achelis: Stor Brand paa »Olufskær«.

Ekspedition: Karl Erik Olesen, Starup Kirkevej 25, Starup, 6100 Haderslev, tlf. 74525420.

### *Sundeved*

Skrift for Historisk Forening for Sundeved

Udgivet af Historisk Forening for Sundeved

1994. 100 sider. Indhold: Chresten Jørgensen: Slaget ved Nybøl d. 28. maj 1848 – Marie Hansen: De finske børn under besættelsen – O. Andersen: Torpedostationen ved Knarhøj Bugt – Eitel Christensen: Civil smed på torpedoafprøvningskibet – Jørgen Schmidt: Vore skove – Hans Chr. Clausen: Skovene i Ullerup Sogn – Jørgen Schmidt: Skovene i Sottrup Sogn – Aksel Philipson: Skovene i Nybøl Sogn – N.P. Thuesen: Udtog af beretning for Dansksindede Sønderjydske Krigsdeltagere – N.P. Thuesen: Sidste generalforsamling i Ullerup mejeri – Jørgen Schmidt: Omkring »Julens glæde« – Kate Schmidt:

Spareforeningen »Julens Glæde for Nybøl Sogn – N.P.Thuesen: Et militært hjemsendelsesspas og dets historie – Jens Lampe: Christian Wollesen – Hjørdis Barandun: Fa's cyggel – Vicent Jessen: Nydamforskning, hvor er vi henne? – Året der gik, 1993.

Ekspedition: H.C.Clausen, Holmbogård, Langbro 2A, 6400 Sønderborg, tlf. 7446 1286.

### *Varnæs*

#### Varnæs Birk

Udgivet af Varnæs Birks Borgerforening 1995

nr. 19. 1995. 68 sider. Indhold: Sven Agertoft: Nekrolog over Ib Andersen – Alfred Lyck: Landbruget i fortid, nutid og fremtid – Hans Chr. Johansen: Et tilbageblik i store træk – Peter Petersen: Varnæs vold – Svend Agertoft: Ellen og Peter Knudsen – Hejmdal: Artikler fra 1920 – Th. Kaufmann: Afstemningstiden – Peter Petersen: Thomas Kaufmann, Bovrup – Svend Agertoft: Skovauktion og skovhugst i gamle dage – Jes Clausen: Jagten i Varnæs Skov – Peter Petersen: Vi vil ikke kæmpe mod hinanden – Svend Agertoft: Varnæs Birks Borgerforening 1993-1994.

Ekspedition: Svend Agertoft, Vibevej 3, Varnæs, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 78 04.

### *Vojens*

Årbog 1994 for Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune

8 årgang. 1994. 61 sider. Indhold: L.H.Hansen: Taget på sengen – Bomben i Over Jerstal – Asmus Schmidt: Et sogns skæbne (II) – Knus Schultz: Simmerstedholm – Peter Seeberg: Naboerne – Erik Christensen: Et gårdbytte aftalt i drukkenskab – Skumsprøjt og vagtværn – P.E.Mogensen: Den dramatiske aften og nat på Kongens fødselsdag i 1944 – Anker Nørgaard: Den gamle spillemand fortæller – Erik Aarestrup: 35 år i skolen – Laurids Lund: Årets gang i arkivet – Markvard Hovmøller: Vojens kommune 1993/94 – Kurt Hansen: Smånoter fra foreningen – Kurt Jespersen: Formandens beretning.

Ekspedition: Laurids Lund, Hovedgaden 104, 6500 Vojens, tlf. 74 54 73 45.





# Regnskab for Historisk Samfund for Sønderjylland 1994

## INDTÆGTER

Modtaget foreningstilskud	82.000
Kontingent/årbøger	244.118
Sønderjysk Månedsskrift	283.457
Skrifter	361.686
Medlemsaktiviteter	<u>43.440</u>
	<u>1.014.701</u>

## UDGIFTER

Årbøger	-221.257
Sønderjysk Månedsskrift	-211.405
Skrifter (efter lagerregulering)	-221.854
Medlemsaktiviteter	<u>-53.629</u>
	<u>-708.145</u>

DÆKNINGSBIDRAG	306.556
Sekretariatsudgifter	<u>-169.567</u>
RESULTAT FØR RENTER OG EKSTERNE INDTÆGTER	136.989
Renteindtægter	36.688
Kursdifference/rabatter	<u>135</u>
RESULTAT	<u>173.812</u>

Årets resultat foreslås disponeret således:

Overførsel til frie reserver	123.812
Hensættelse til indholdsfortegnelse, Sønderjysk Månedsskrift	<u>50.000</u>
	<u>173.812</u>

Balance pr. 31. December 1994

## AKTIVER

Beholdning skrifter	6.096
Debitorer	53.578
Tilgodehavende moms	82.085
Periodeafgrænsningsposter	96.412
Obligationer, nom. kr. 600.000	601.501
Likvide beholdninger	<u>123.825</u>
OMSÆTNINGSAKTIVER	<u>963.497</u>

## PASSIVER

### EGENKAPITAL

Saldo pr. 1/1 1994	162.616
Hensat pr. 1/1. 1994	360.000
Årets overskud	<u>173.812</u>
EGENKAPITAL PR. 31/12 1994	<u>696.428</u>

Der er disponeret således:

Ikke disponerede midler	186.428
-------------------------	---------

Hensættelser:

Sønderjysk Landbohistorie	150.000
Genforeningsjubilæet	85.000
Indholdsfort. Sønderjysk Månedsskrift	100.000
Sønderjyske Årbøger 1994 og 1995	50.000
Kommende skrifter	<u>25.000</u>

EGENKAPITAL PR. 31. DECEMBER 1994	<u>696.428</u>
-----------------------------------	----------------

<b>GÆLD</b>	
Kreditorer . . . . .	137.905
Skyldige feriepenge . . . . .	1.007
Skyldig kildeskat . . . . .	3.248
Skyldige omkostninger . . . . .	<u>124.909</u>
<b>KORTFRISTET GÆLD IALT</b> . . . . .	<u>267.069</u>
<b>PASSIVER IALT</b> . . . . .	<u><u>963.497</u></u>

*Styrelsens erklæring*

Nærværende årsregnskab indeholder efter vor opfattelse alle relevante oplysninger, herunder alle aktiver og passiver.

Aabenraa, den 25/4 1995.

Lars N. Henningsen

Hans Schultz Hansen

Inge Adriansen

Henning Mathiesen

*Erklæring fra kritisk revision*

Foranstående årsregnskab har vi revideret.

Vor revision har ikke givet anledning til bemærkninger.

Aabenraa, den 14/2 1995

Julius Beier

Frede Rudolph

*Revisionspåtegning og revisionsberetning*

Vi har revideret foranstående årsregnskab for året 1994 for Historisk Samfund.

Revisionen er udført i overensstemmelse med almindeligt anerkendte revisionsprincipper og har omfattet de revisionshandlinger, som vi har anset for nødvendige.

Årsregnskabet er aflagt i overensstemmelse med lovgivningens og vedtægternes krav til regnskabsaflæggelse.

Årsregnskabet giver efter vor opfattelse et retvisende billede af selskabets aktiver og passiver, den økonomiske stilling samt resultatet.

Aabenraa, den 8. februar 1995

REVISIONSCENTRET A/S, AABENRAA

Julius Beier

registreret revisor F.R.R.

# Forfatterliste

## *Taler:*

Hendes Majestæt Dronning Margrethe.

Jens Sejr Andersen, redaktør, Søndre Villavej 35, 7100 Vejle.

Niels Henrik Arendt, domprovst, Præstegade 20, 6100 Haderslev.

H. P. Clausen, professor, MF, Hørhaven 75A, 8270 Højbjerg.

Jørgen From, borgmester, Rådhuset, 6070 Christiansfeld.

Hans Heinrich Hansen, dyrlæge, formand for BDN, Fredeshøj 3, Hejsager, 6100 Haderslev.

Lars N. Henningsen, arkivar, dr. phil., Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa.

Ole Vig Jensen, undervisningsminister, Undervisningsministeriet.

Vincent Lind, fhv. biskop, Glamsbjergvænget 8, 5230 Odense M.

Ole Perch Nielsen, stiftamtmand, Brundlund Slot, 6200 Aabenraa.

Kresten Philipsen, amtsborgmester, Amtsgården, 6200 Aabenraa.

Poul Nyrup Rasmussen, statsminister, Statsministeriet.

Lorenz Rerup, professor, generalkonsul, Nordergraben 19, 24937 Flensborg.

Heinrich Schultz, skoleleder, formand for SSF, Tønninger Str. 29, 25836 Garding.

## *Artikler og anmeldelser:*

Dan H. Andersen, Istituto Universitario Europeo, Firenze.

Steen Wulff Andersen, museumsinspektør, Trelleborg-Museet, 4200 Slagelse.

Helle Askgård, lektor, Christianehøj 192, 2860 Søborg.

Henrik Becker-Christensen, direktør, dr. phil., Institut for Grænseregionsforskning, Persillegade 6, 6200 Aabenraa.

Birgitte Dederoth-Schou, stadsarkivar, Kolding Stadsarkiv, Staldgården, 6000 Kolding.

Hans Schultz Hansen, arkivar, lic. phil., Landsarkivet, 6200 Aabenraa.

Jens-Peter Hansen, cand. jur., Tøndervej 261, 6200 Aabenraa.

Erik Haugbølle, fhv. kommunaldirektør, Callesensgade 4, 6200 Aabenraa.

Per Ingesman, universitetslektor, Institut for Kirkekundskab, Aarhus Universitet, 8000 Århus Universitet.

Erik Jessen, fhv. amtsborgmester, Teglholt 21, 6200 Aabenraa.

Marie C. Jessen, pensionist, Vikingvej 2, 6330 Padborg.

Birgit Kaiser, mag. art., Teglværksvej 60, 3460 Birkerød.

Michael Klos, adjunkt, Musvågevej 10,5, 8210 Århus V.

- N. H. Kragh-Nielsen, fhv. overbibliotekar, Præstegårdsallé 4, Sdr. Hygum, 6630 Rødding.
- Henrik Skov Kristensen, museumsinspektør, Museet for Frøslevlejren, 6330 Padborg.
- Carsten Müller-Boysen, arkivar, dr. phil., Landesarchiv Schleswig-Holstein, 24837 Schleswig.
- Magda Nyberg, lektor, Skovbuen 56, 2650 Hvidovre.
- Erik Nørr, arkivar, dr. phil., Købmandsgården 2, 4130 Viby Sj.
- Finn Stendal Pedersen, universitetslektor, Center for Historie, Odense Universitet, 5230 Odense M.
- Karl Peder Pedersen, universitetslektor, Holsteinsgade 50,4 tv., 2100 København Ø.
- Bjørn Poulsen, arkivar, dr. phil., Landsarkivet, 6200 Aabenraa.
- Johann Runge, bibliotekslektor, dr. phil., Studiefdelingen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Norderstraße 59, 24939 Flensburg.
- Emil Schrøder, fhv. lærer, Stadtweg 84, 24837 Schleswig.
- Henrik Stevnsborg, universitetslektor, dr. phil., Det Retsvidenskabelige Institut, Københavns Universitet, Studiestræde 6, 1455 København K.
- H. E. Sørensen, lærer, museumsleder, Melbyvej 27, 6780 Skærbæk.
- Hans H. Worsøe, landsarkivar, Landsarkivet, 6200 Aabenraa.

# Historisk Samfund for Sønderjyllands styrelse

## *Styrelse:*

Formand: arkivar, dr.phil. Lars N.Henningsen, Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg

Næstformand: arkivar, lic.phil. Hans Schultz Hansen, Ærholm 29, 6200 Aabenraa

Sekretær: ubesat

Kasserer: regnskabschef Henning Mathiesen, Poppelhegnet 6, 6400 Sønderborg

## *Styrelsesmedlemmer iøvrigt:*

museumsinspektør Inge Adriansen, Kyshøj 24, Høruphav, 6470 Sydals

direktør, dr.phil. Henrik Becker-Christensen, Karpedam 12, 6200 Aabenraa

højskolelærer Elsemarie Dam-Jensen, Jernbanevej 11, 6240 Løgumkloster

lokalhistorisk konsulent Kim Furdal, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 5200 Aabenraa

overbibliotekar Niels H. Kragh-Nielsen, Præstegårdsallé 4, Sdr. Hygum, 6630 Rødding

museumsinspektør Lennart S. Madsen, Haderslev Museum, 6100 Haderslev

stiftamtmand O.Perch Nielsen, Brundlund Slot 1, 6200 Aabenraa

arkivar, dr.phil. Bjørn Poulsen, Toosbüstr. 33, D-24939, Flensborg

landsarkivar Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34a, 6200 Aabenraa

## *Amtsudvalgsformænd*

overlærer Hans H. Bang, Padborgvej 27, Bov, 6330 Padborg

ingeniør Paul Rathje, Midtkobbøl 22, 6440 Augustenborg

skolekonsulent Karl Erik Olesen, Starup Kirkevej 25, Starup, 6100 Haderslev

overlærer Peter Madsen, Vænget 17a, 6240 Løgumkloster

bibliotekar Jesper Bolund Nielsen, Hafengang 8, D-24837 Slesvig

## *Sekretariat og ekspedition:*

Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 46 83

åbningstid: ma.-to. kl. 9-14

*Redaktionsadresser:*

Sønderjyske Årbøger: Lars N. Henningsen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg, tlf. 004946186970

Sønderjysk Månedsskrift: Kim Furdal, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74625860

Skriftrække: Hans Schultz Hansen, Landsarkivet, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74625858

## Amtskredsudvalg:

*Haderslev amtskreds*

Karl Erik Olesen (formand)  
Starup Kirkevej 25, Starup  
6100 Haderslev  
74525420

Asger Gyldenkærne (sekretær)  
Hjerndrupvej 112, Hjerndrup  
6070 Christiansfeld  
74561733

Kirsten Fynbo (kasserer)  
Rugtoften 43, Skodborg  
6630 Rødding  
74848148

Svend Fink  
Stubbum Landevej 60, Stubbum  
6070 Christiansfeld  
74561193

Laurits Lund  
Hovedgaden 104, Over Jerstal  
6500 Vojens  
74547345

Holger Bonde  
Lysmosen 34, Marstrup  
6100 Haderslev  
74575274

*Aabenraa amtskreds*

Hans Henrik Bang (formand)  
Padborgvej 27, Bov  
6330 Padborg  
74671618

Peter M. Petersen (kasserer)  
Vestervang 3, Kliplev  
6200 Aabenraa  
74687688

Erling Madsen (sekretær)  
Sandskærvej 582, Løjt  
6200 Aabenraa  
74617804

Svend Agertoft  
Vibevej 3, Varnæs  
6200 Aabenraa  
74680194

Inger Jørgensen  
Nederbyvej 23, Hokkerup  
6340 Kruså  
74608361

*Sønderborg amtskreds*

Paul Rathje (formand)  
Midtkobbel 22  
6440 Augustenborg  
74472169

Jørgen Wangel (kasserer)  
Mosevang 29, Ulkebøl  
6400 Sønderborg  
74427533

Anne-Dorthe Overgaard (sekretær)  
Snogbækvej 25, Ø.Snogbæk  
6400 Sønderborg  
74469853

Henning Mathiesen  
Poppelhegnet 6  
6400 Sønderborg  
74429216

Briks Iversen  
Snogbækvej 7, Baså  
6400 Sønderborg  
74487651

*Tønder amtskreds*

Peter Madsen (formand)  
Vænget 17a  
6240 Løgumkloster  
74743740

Ingolf Haase (næstformand)  
Slotsgaden 28, Møgeltønder  
6270 Tønder  
74738569

Bertel Steffensen (kasserer)  
Nygade 20  
6780 Skærbæk  
74751208

Ellen Jepsen  
Kærvej 6b, Jejsing  
6270 Tønder  
74734222

Else Nissen  
Storegade 22  
6261 Bredebro  
74710118

*Sydslesvigs amtskreds*

Jesper Bolund Nielsen (formand)  
Hafengang 8,  
D-24837 Schleswig  
0462125509

Carsten Reyhé (sekretær)  
Winningmay 5  
D-24882 Füsing-Schaalby  
04622671

Marie Møller (kasserer)  
Norder Allee 3A  
D-24939 Flensburg  
046156446

Anders Schaltz Andersen  
Osterwung 5  
D-25856 Hattstedt  
04846590

Jørgen Kühl  
Danevirkegården  
Ochsenweg 5  
D-24867 Dannewerk  
0462137814

















